

Recursos didácticos II
Material complementario

Ciencias Sociais

Primaria

Adaptación curricular	3
Recursos para a avaliación	73
Competencias	139
Recuncho do investigador	151
Social science visual dictionary	161
Educación emocional	169

rodeira

Adaptación curricular

Fichas para a adaptación curricular básica

Unidade 1	4
Unidade 2	10
Unidade 3	16
Unidade 4	22
Unidade 5	28
Unidade 6	34
Unidade 7	40
Unidade 8	46
Unidade 9	52

Fichas para a adaptación curricular de ampliación

Unidade 1	58
Unidade 2	59
Unidade 3	60
Unidade 4	61
Unidade 5	62
Unidade 6	63
Unidade 7	64
Unidade 8	65
Unidade 9	66

Solucionario da adaptación curricular	67
---	----

Nome:

Data:

O Universo

Orixes

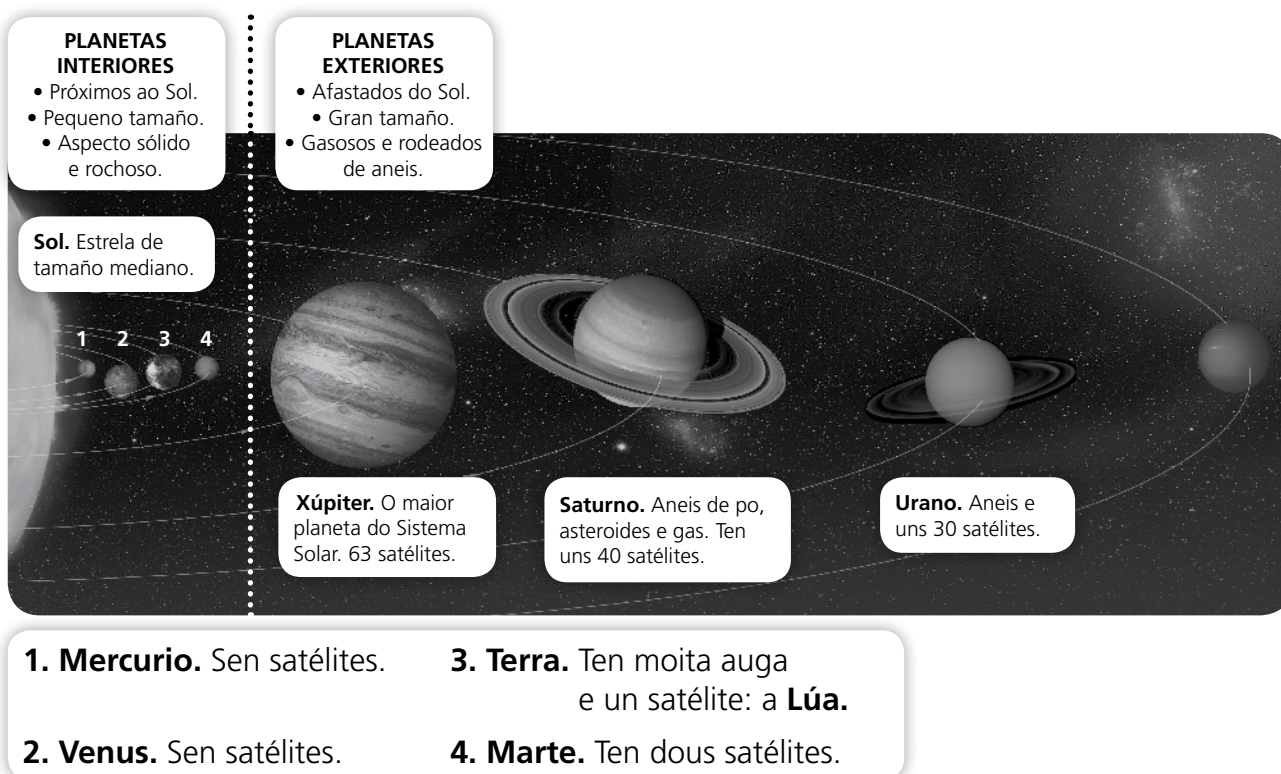
- Hai uns 15.000 millóns de anos.
- A teoría máis difundida é que se creou debido a unha grande explosión: o **big-bang**.

Composición

- Está formado por astros.
- **Galaxias:** agrupacións de estrelas e outros astros; teñen forma espiral, elíptica ou irregular; a **Vía Láctea** é a galaxia na que se atopa a Terra.
- **Estrelas:** compostas por gases; desprenden gran cantidade de luz e calor ata que se apagan; teñen forma esférica.
- **Planetas:** non posúen luz propia; xiran ao redor dunha estrela e describen dous movementos: a rotación e a translación; poden ser sólidos ou gasosos.
- **Satélites:** non posúen luz propia; xiran ao redor dun planeta.
- **Astros menores:** asteroides, cometas e meteoritos; as estrelas fugaces son os meteoritos que entran en contacto coa atmosfera.

O Sistema Solar

- Localízase na galaxia, de forma espiral, denominada **Vía Láctea**.
- Formado por unha estrela, o **Sol**, e un conxunto de **astros** que orbitan de forma elíptica ao seu redor: oito planetas, satélites, asteroides e cometas.

Nome:

Data:

1 Contesta brevemente:

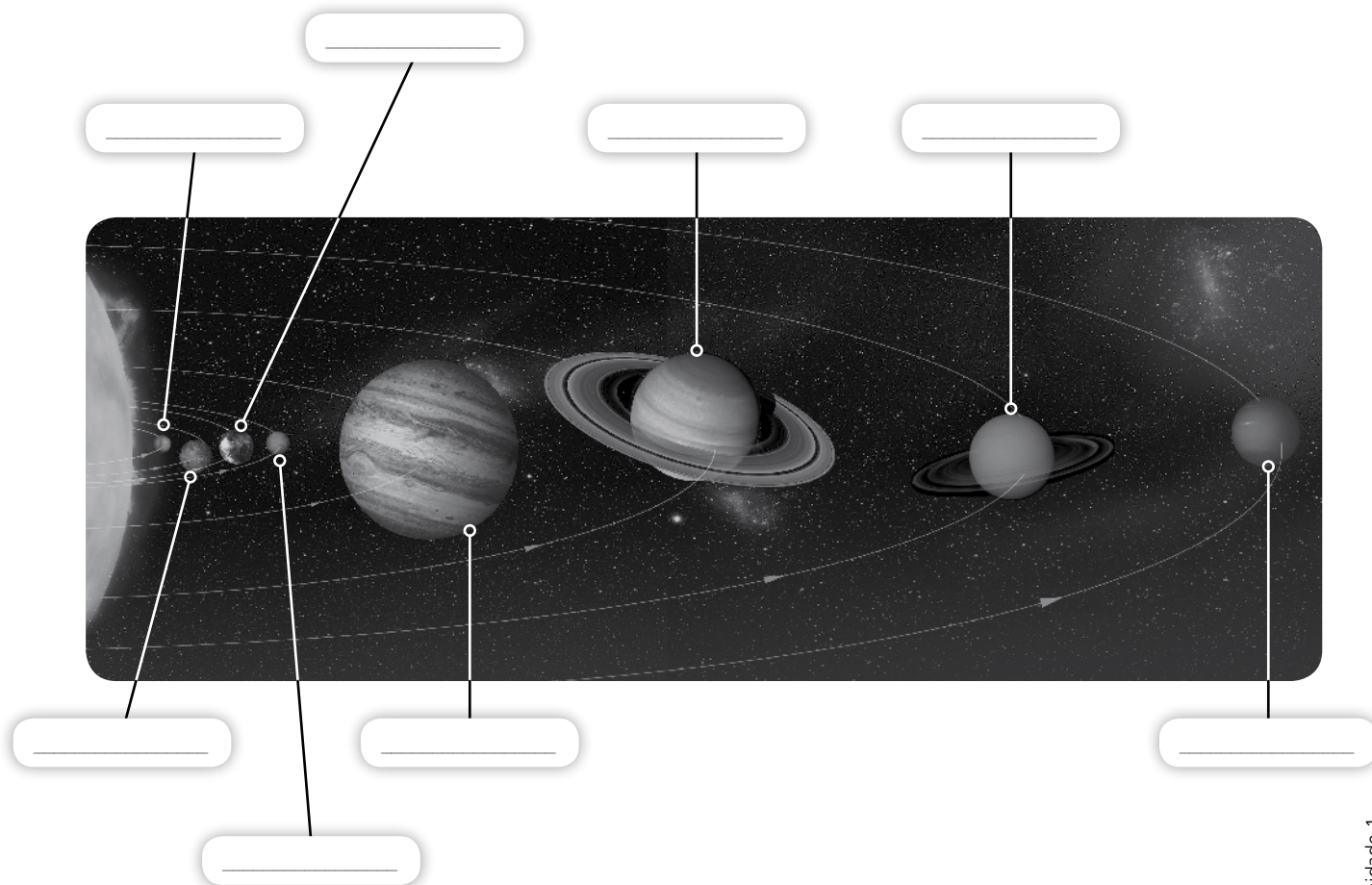
— Que é unha galaxia?

— De que galaxia forma parte a Terra?

— Que diferencia unha estrela dun planeta?

— Que tipos de astros menores coñeces?

2 Indica o nome de cada planeta e sinala os que son interiores e os que son exteriores.

3 Sinala a resposta correcta:

- Os planetas interiores son os máis / menos próximos ao Sol. Son de pequeno / gran tamaño, sólidos / gasosos e de aspecto gasoso / rochoso.
- Os planetas exteriores son os máis / menos próximos ao Sol. Son de pequeno / gran tamaño, sólidos / gasosos e rodeados de aneis / rochas.

Nome:

Data:

A Terra

Estrutura e forma da Terra

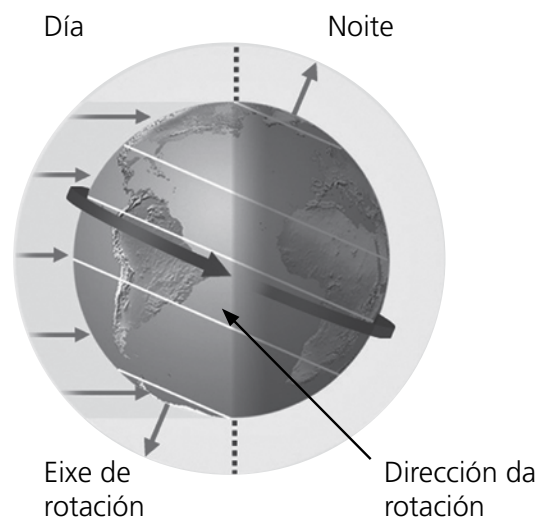
- É un planeta do Sistema Solar, o terceiro máis próximo ao Sol (está a uns 150 millóns de quilómetros de distancia).
- É un planeta sólido, pero a maior parte da súa superficie está cuberta por auga, por iso se chama Planeta azul.
- Ten forma de esfera achatada polos polos: o seu diámetro no ecuador é de 12.756 km, mentres que nos polos é de 12.714 km.

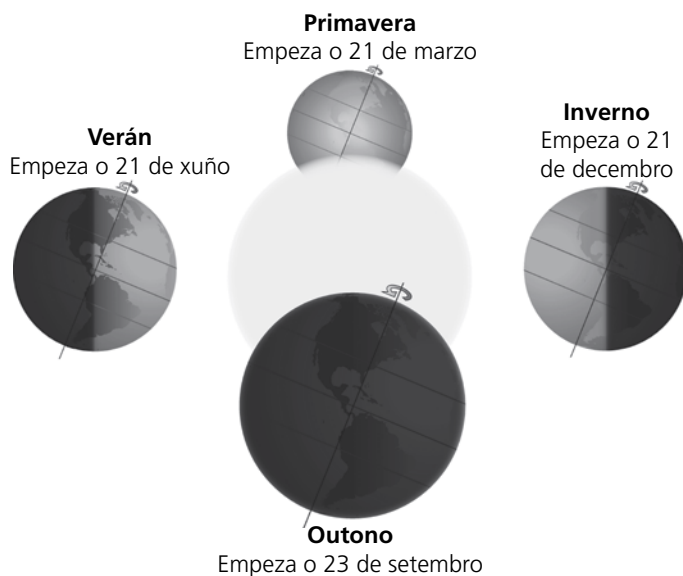
Movimentos da Terra

Movemento de rotación

- É o xiro da Terra sobre si mesma. Xira ao redor do eixe de rotación, que está lixeiramente inclinado.
- A Terra xira **de oeste a leste** e tarda un **día** (24 horas) en dar unha volta completa.
- A consecuencia deste movemento sucédese **o día e a noite**.

Movemento de translación

- É o xiro da Terra ao redor do Sol.
- A Terra tarda aproximadamente un **ano** (365 días, 5 horas e 48 minutos) en dar unha volta completa ao redor do Sol.
- Por mor da inclinación do eixe terrestre, os raios do Sol impactan sobre as distintas zonas da Terra con maior ou menor inclinación, quenando de maneira distinta a superficie. O resultado son **as estacións do ano**.

Nome:

Data:

4 Contesta as preguntas seguintes.

- A que sistema planetario pertence a Terra?
- Segundo a distancia que separa os planetas do Sol, que posición ocupa a Terra?
- A que distancia se atopa a Terra do Sol?
- A Terra é un planeta sólido ou líquido?
- Por que a Terra recibe o nome de Planeta Azul?
- Que forma ten a Terra?

5 Relaciona:

Movemento de translación

Movemento de rotación

- É o xiro da Terra sobre si mesma.
- Tarda aproximadamente un ano en dar unha volta enteira.
- Ocasiona as estacións.
- É o xiro ao redor do Sol.
- Provoca o día e a noite.
- Tarda un día en dar unha volta completa.

6 Completa cos días, meses e estacións que corresponda.

- A primavera empeza o _____ de _____
- O _____ empeza o _____ de setembro.
- O verán empeza o _____ de _____
- O _____ empeza o _____ de decembro.
- Cando en España é primavera, en Suráfrica é _____
- Cando en Francia é inverno, en España é _____

Nome:

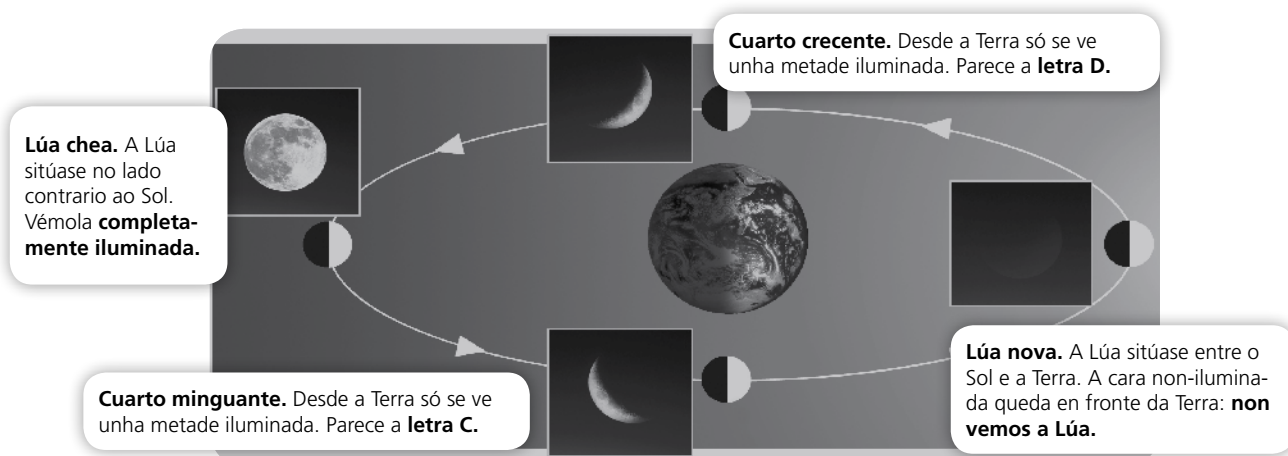
Data:

A Lúa

É o único satélite da Terra e non emite luz propia: vémosla iluminada porque reflicte a luz que recibe do Sol.

Movimentos da Lúa

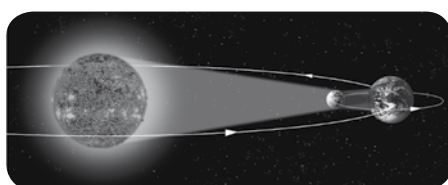
- **Movemento de rotación.** É o xiro sobre o seu propio eixe. Tarda 28 días en dar unha volta.
- **Movemento de translación.** É o xiro ao redor da Terra. Tamén tarda 28 días en dar unha volta completa. É o mes lunar.
- **Fases da Lúa:** debido ao movemento de translación, a Lúa cambia a súa posición con respecto ao Sol e desde a Terra ven iluminadas diferentes partes. Como o movemento de rotación e o de translación duran o mesmo tempo, desde a Terra sempre vemos a mesma cara da Lúa.

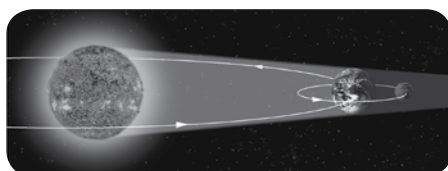
Eclipses

Prodúcense cando durante os movementos da Terra e da Lúa ao redor do Sol, un dos astros impide a visión do outro. As eclipses poden ser:

- **Eclipse de Sol:** a Lúa interponse entre o Sol e a Terra. Desde a Terra vese como a Lúa oculta o Sol.

- **Eclipse de Lúa:** a Terra interponse entre a Lúa e o Sol. Desde a Terra vese como a sombra da Terra oculta a Lúa.

Mareas

Son movementos periódicos de ascenso e descenso do nivel do mar debidos á atracción da Lúa e en menor medida do Sol.

- **Preamar:** nivel máis alto que alcanza a marea.
- **Baixamar:** o nivel máis baixo que alcanza a marea.

Nome:

Data:

7 Indica se as afirmacións son verdadeiras (V) ou falsas (F).

- A Lúa é o único satélite da Terra. _____
- A Lúa vese iluminada porque emite luz propia. _____
- O movemento de rotación da Lúa é o xiro desta ao redor do Sol. _____
- O movemento de translación da Lúa é o xiro desta ao redor de Terra. _____
- O movemento de rotación e o de translación da Lúa duran os dous 28 días. _____

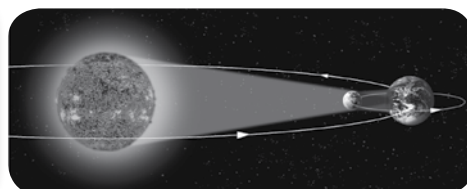
8 a) Observa as imaxes e indica en cada caso, a fase lunar.

9 Relaciona o tipo de eclipse coa súa descrición e coa imaxe correspondente.

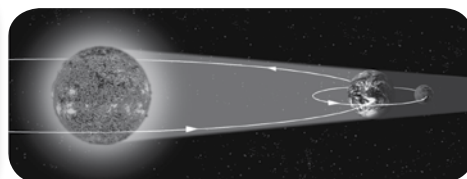
Eclipse de Sol

A Lúa interponse entre o Sol e a Terra; desde a Terra vese como a Lúa oculta o Sol.

Eclipse de Lúa

A Terra interponse entre a Lúa e o Sol; desde a Terra vese como a sombra do noso planeta oculta a Lúa.

10 Completa o texto:

Sol - movementos - mar - baixamar - ascenso - preamar - Lúa

As mareas son _____ periódicos de _____ e descenso do nivel do _____ debidos á atracción do _____ e, en menor medida, da _____. A _____ é o nivel máis alto que alcanza a marea e a _____, o máis baixo.

Nome:

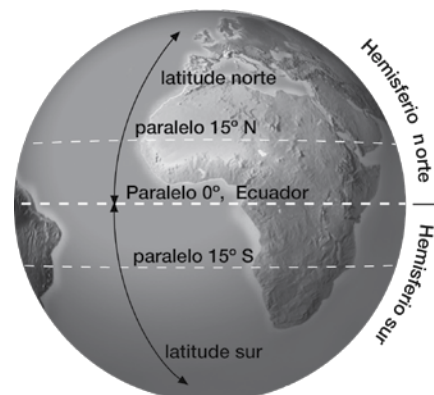
Data:

As coordenadas terrestres

Para localizar calquera punto da Terra utilízanse unhas liñas imaxinarias trazadas sobre o globo terráqueo, chamadas **paralelos** e **meridianos**, que forman unha cuadrícula: as **coordenadas**.

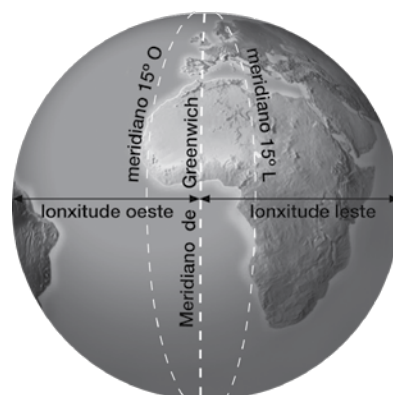
Os paralelos

- Son liñas imaxinarias paralelas ao ecuador.
 - **Ecuador** ou **paralelo 0°**: divide a Terra en dúas metades iguais (**hemisferio norte** e **hemisferio sur**).
 - **Latitude**: distancia que separa o ecuador dos outros paralelos. Mídese en graos (**de 0° a 90°**) e pode ser **norte** ou **sur**, segundo estea ao norte ou ao sur do ecuador.
- Os catro paralelos principais:
 - No hemisferio norte: **Trópico de Cáncer** e **círculo polar ártico**.
 - No hemisferio sur: **Trópico de Capricornio** e **círculo polar antártico**.

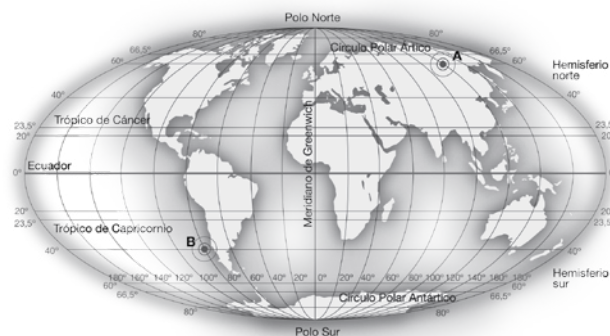
Os meridianos

- Son liñas imaxinarias perpendiculares aos paralelos. Os seus extremos coinciden cos polos norte e sur.
 - **Meridiano de Greenwich** ou **meridiano 0°**: é o meridiano de referencia e pasa polo observatorio de Greenwich (Londres), no Reino Unido.
 - **Lonxitude**: distancia que separa calquera punto ata o meridiano 0°. Mídese en graos (**de 0° a 180°**) e pode ser **leste** ou **oeste**, segundo a súa situación respecto ao meridiano de Greenwich.

As coordenadas

- Baséanse nos paralelos e meridianos e úsanse para **determinar a posición** de calquera punto do planeta.
- O **punto onde se cruzan** a latitude e a lonxitude corresponde á localización exacta do lugar.

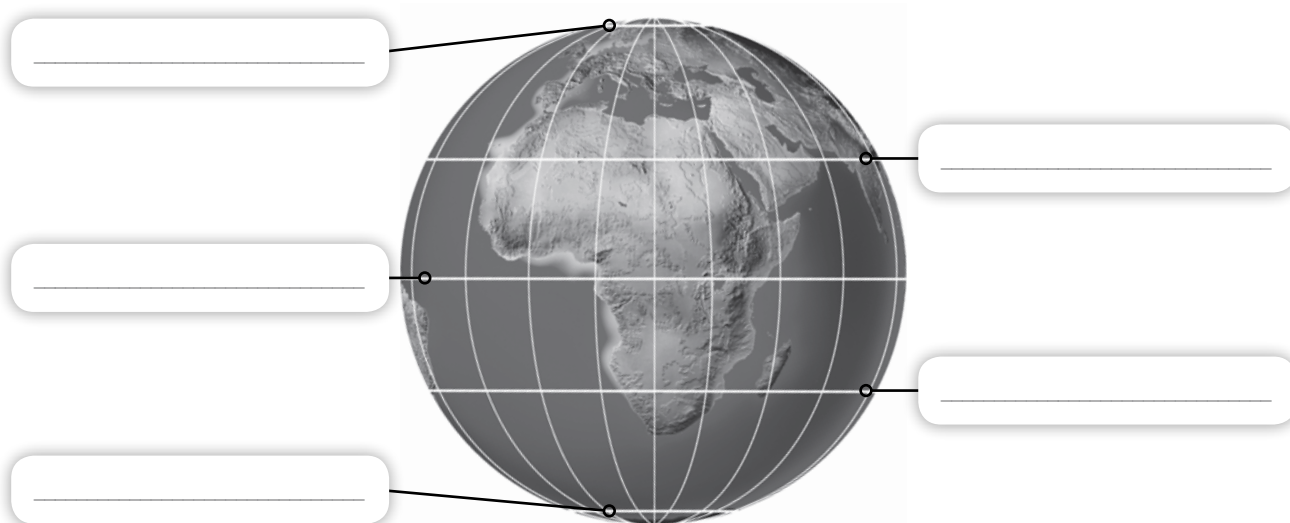

Nome:

Data:

1 Explica que son os paralelos e os meridianos.

2 Indica o nome de cada paralelo.

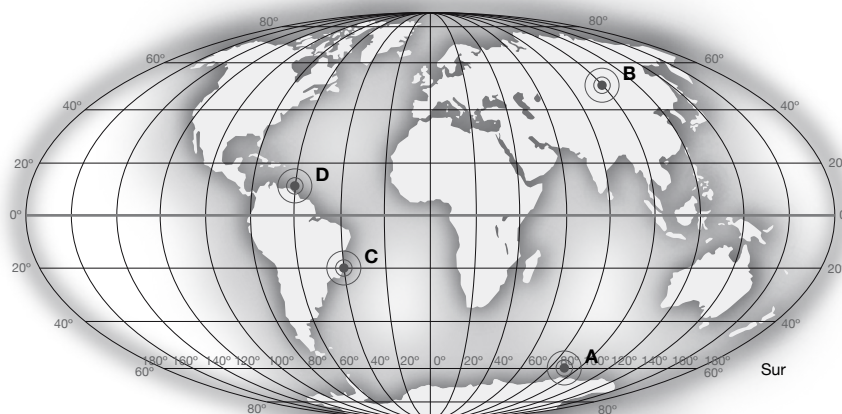
— Que nome recibe a distancia que separa os outros paralelos do ecuador? Como se mide?

3 Como se chama o meridiano de referencia? Por que recibe este nome?

— Debuxa o meridiano de referencia de cor vermella na figura da actividade anterior.

4 Indica a que punto da Terra corresponden as coordenadas seguintes:

☐ 50° latitude norte e 100° lonxitude leste	☐ 60° latitude sur e 90° lonxitude leste
☐ 10° latitude norte e 60° lonxitude oeste	☐ 20° latitude sur e 40° lonxitude oeste

Nome:

Data:

A representación da Terra

Os globos terráqueos

- Son unha das maneiras máis comúns e útiles de representar a Terra. Teñen forma esférica.
- Elementos característicos:
 - Os **polos**: Polo Norte e Polo Sur.
 - Os principais **paralelos** e **meridianos**.
 - Os **continentes**, cos países que os compoñen, e os distintos **mares** e **océanos**.

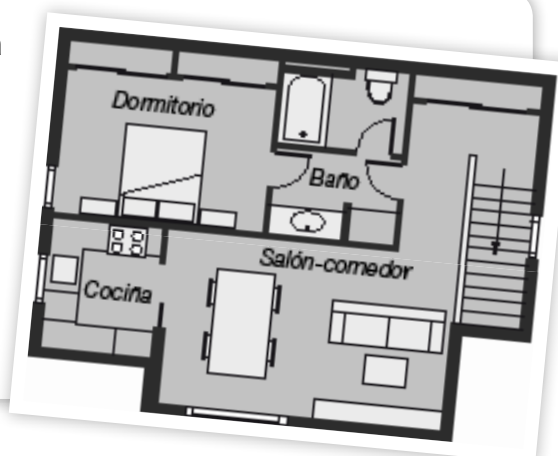
Os mapas

- Representan a Terra ou unha parte sobre unha superficie plana. Chámase **planisferio terrestre** se o mapa representa toda a Terra. Deseguido podes ver os máis representativos.

Os planos

- Representan con detalle unha zona reducida (unha localidade, unha vivenda, a planta dun edificio etc).
- Nos planos débúxase a realidade de forma esquemática.

Nome:

Data:

5 Relaciona a definición co tipo de representación que corresponda.

Esfera na que se representa a disposición dos distintos elementos que forman a superficie terrestre.

Representa de forma detallada unha zona reducida, como unha cidade.

Representación da Terra ou dunha parte sobre unha superficie plana.

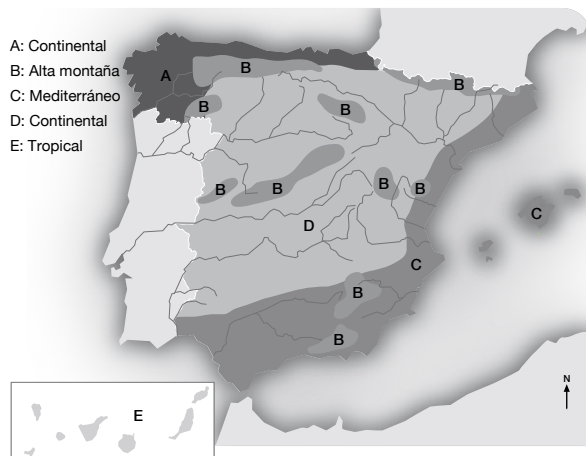
Informa sobre un aspecto concreto (tempo meteorolóxico, paisaxes ou vexetación, estradas, industrias etc.) dunha área determinada.

Amosa os principais elementos do relevo dun territorio.

Expoñen as localidades e os límites dos Estados, as comunidades autónomas, as provincias etc.

- Mapa temático
- Mapa
- Globo terráqueo
- Mapa físico
- Planos
- Mapa político

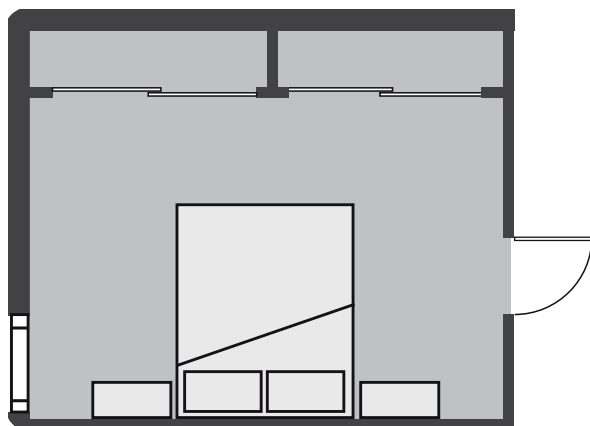
6 Observa as imaxes seguintes e indica a que tipo de representación corresponden.

A _____

B _____

C _____

D _____

Nome:

Data:

Interpretación de mapas

A lenda

- Son símbolos, facilmente recoñecibles, para representar os diferentes elementos da realidade (vexetación, cidades, estradas etc.).
 - **Debuxos esquemáticos** (por exemplo, unha ovella indica presenza de rabaños).
 - **Cores** (por exemplo, o azul para indicar o paso dun río).

A orientación

- Trátase dun sistema de referencia para situar os elementos representados no mapa respecto dos puntos cardinais norte, sur, leste e oeste.
 - **O norte do mapa** debe coincidir co norte real. Para comprobalo, usamos o compás.

A escala

- Utilízase **para coñecer a lonxitude** real que existe entre dous puntos determinados nun mapa. Pode ser **numérica** ou **gráfica**.

Escala numérica

Exprésase por unha fracción equivalente á proporción que existe entre o mapa e o territorio. Indícase en centímetros (cm) ou en quilómetros (km).

Esta fracción significa que a 1 cm do mapa correspóndelle 300.000 cm (ou 3.000 m ou 3 km) na realidade.

Escala gráfica

Exprésase cun segmento graduado que indica a proporción existente entre a distancia real e a distancia medida no mapa. Adoita indicarse en quilómetros (km).

Esta gráfica significa que a 1 cm do mapa correspóndelle 3 km na realidade.

Nome:

Data:

7 Indica se son verdadeiras (V) ou falsas (F) as seguintes afirmacións.

a) As lendas dun mapa representan con símbolos os diferentes elementos da realidade.

b) A escala é o sistema de referencia empregado para coñecer a posición dos elementos representados no mapa respecto dos puntos cardinais norte, sur, leste e oeste.

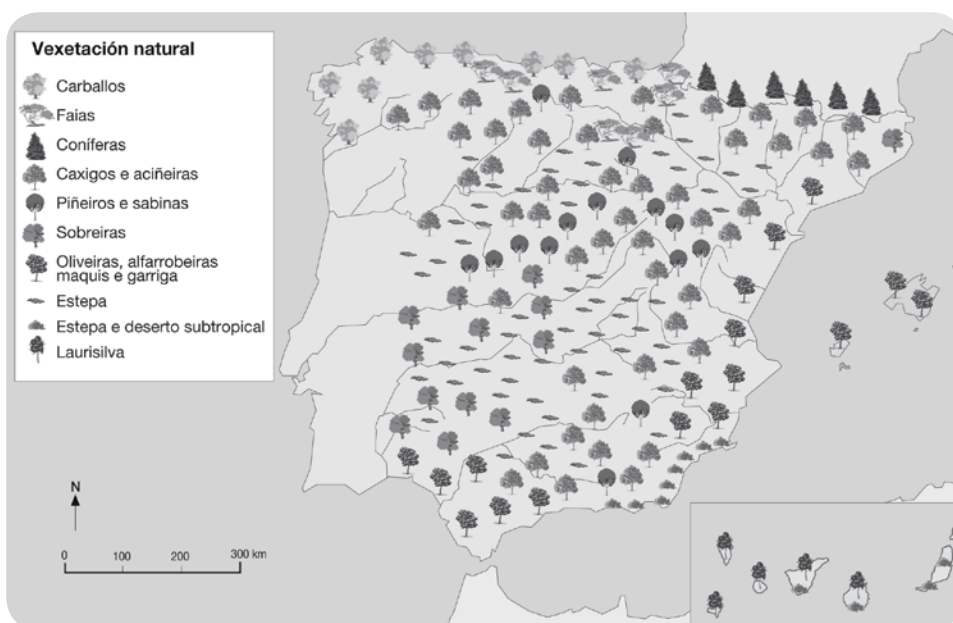
c) A orientación utilízase para coñecer a lonxitude real que existe entre dous puntos determinados nun mapa.

d) A escala gráfica exprésase cun segmento graduado. Este segmento indica a proporción existente entre a distancia real e a distancia medida no mapa.

e) Para orientar un mapa, o norte debe coincidir co norte indicado polo compás.

f) A escala numérica exprésase por unha fracción que indica a proporción que existe entre o mapa e o territorio. Por exemplo: 1/500.

8 Observa o mapa e fíxate nas lendas, na escala e na orientación. Despois responde.

— Que lendas se utilizaron para indicar os principais elementos que aparecen no debuxo?

— A cantos quilómetros reais corresponde 1 cm do mapa?

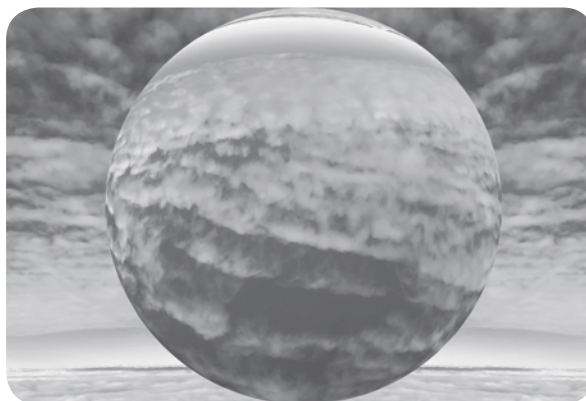
— Fíxate na orientación do mapa e responde: desde Valencia, cara a que punto cardinal debes dirixirte se queres atopar bosques de coníferas?

Nome:

Data:

A atmosfera

- Constitúe a capa de gases que envolve a Terra.
- Está formada por nitróxeno, osíxeno, vapor de auga e dióxido de carbono (CO_2).
- É esencial para a vida.
- Nela prodúcese todos os fenómenos relacionados co tempo atmosférico.

O tempo atmosférico

- É o estado da atmosfera nun momento e nun lugar determinados.
- Para coñecer e prever o tempo atmosférico, obsérvanse e mídense as características seguintes:

Temperatura

- Grao de calor da atmosfera.
- Unidade de medida: graos centígrados ($^{\circ}\text{C}$).
- Instrumento de medida: **termómetro**.

Humidade atmosférica

- Cantidade de vapor de auga que contén a atmosfera.
- Instrumento de medida: **higrómetro**.

Precipitacións

- Cantidade de chuvia, neve ou saraiba que cae nunha zona.
- Unidade de medida: milímetros (mm).
- Instrumento de medida: **pluviómetro**.

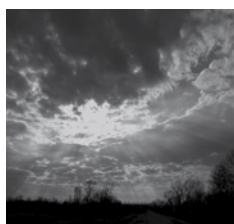
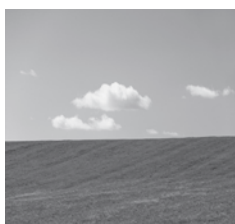
Estado do ceo

- Proporción de ceo cuberto de nubes.
- Pode ser:

Despexado

Nubrado

Moi nubrado

Vento

- É aire en movemento. Cando os raios de Sol quentan unha masa de aire, esta elévase. O espazo que deixa ocúpao unha masa de aire frío e orixínase unha corrente de aire: o vento.
- Características:
 - Dirección da que procede. Instrumento que a indica: **catavento**.
 - Intensidade (ou forza). Distínguese entre vento débil, moderado, forte, violento e tempestuoso.
- Instrumento de medida: **anemómetro**.

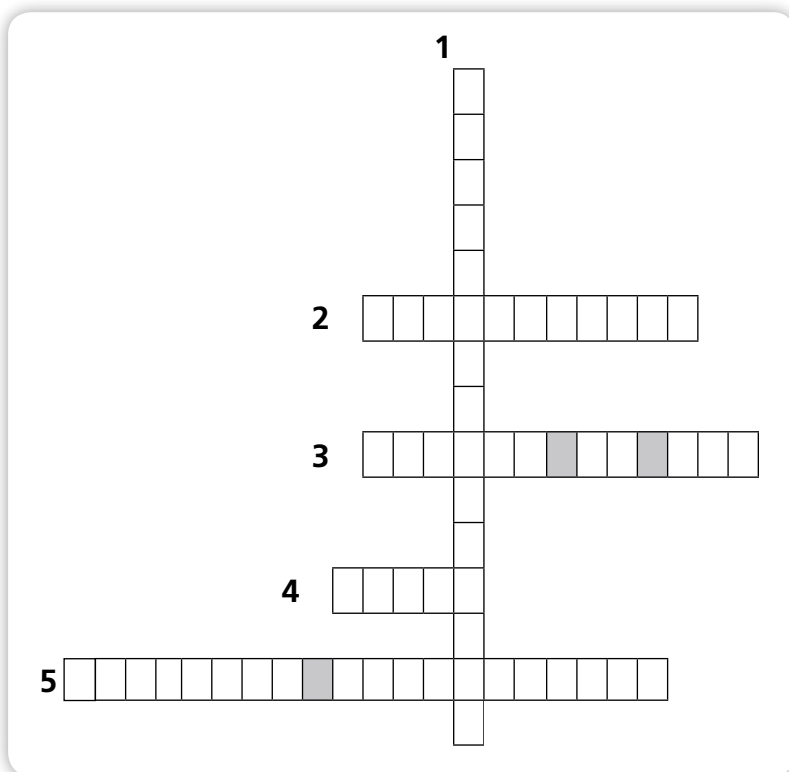
Nome:

Data:

1 Contesta as preguntas seguintes:

- Como se chama a capa de gases que envolve a Terra?
- Que gases forman a atmosfera?
- Que é o tempo atmosférico?

2 Resolve o encrucillado segundo as definicións.

1. Cantidad de chuvia, neve ou saraiba que cae nunha zona.
2. Grao de calor da atmosfera.
3. Proporción de ceo cuberto de nubes.
4. Aire en movemento.
5. Cantidad de vapor de auga que contén a atmosfera.

3 Relaciona cada característica do tempo atmosférico co instrumento que se utiliza para medilo e coa imaxe correspondente.

Precipitacións

Anemómetro

Temperatura

Higrómetro

Humidade

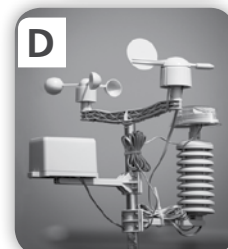
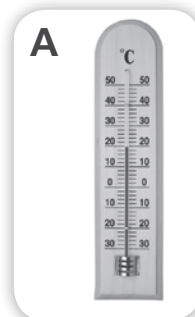
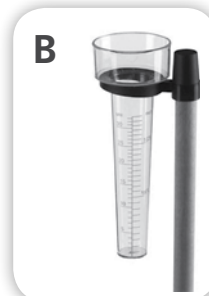
Catavento

Dirección do vento

Termómetro

Intensidade do vento

Pluviómetro

O clima

Constitúe o conxunto de condicións atmosféricas que se repiten de forma habitual nun lugar. Os principais factores que determinan o clima da zona son os seguintes:

Latitude	Altitude	A distancia respecto ao mar
Distancia que existe entre calquera punto do planeta ata o ecuador. Canto máis afastado do ecuador está un lugar, máis inclinados lle chegan os raios do Sol e menos quentan.	Altura que hai entre un punto do planeta e o nivel do mar. Canto maior é a altitude, menor é a temperatura.	Distancia que separa un lugar do mar. O mar arrefría e quece máis lentamente ca a Terra. Por iso, amortece os cambios de temperatura das zonas próximas á costa.

Climas do mundo

Zona de clima frío (nas latitudes superiores aos dous círculos polares)	Clima polar	• Temperatura media inferior a 0 °C todo o ano. • Precipitacións moi escasas e en forma de neve.
	Clima de alta montaña	• Zonas elevadas das grandes cordilleiras. • Invernos fríos e longos, e veráns frescos e curtos. • Precipitacións: poden ser en forma de neve desde outono ata a primavera.
	Clima subpolar	• Temperatura media anual ao redor dos 0 °C e máis suave no verán. • Invernos moi longos e moi fríos; veráns curtos e fríos. • Precipitacións escasas.
Zona de clima temperado (entre os círculos polares e os trópicos)	Clima oceánico (en zonas bañadas polos océanos de latitudes medias)	• Zonas húmidas. • Invernos non moi fríos e veráns suaves. • Precipitacións abundantes todo o ano.
	Clima continental (no interior de continentes en latitudes medias)	• Pouca humidade. • Invernos fríos e veráns cálidos. • Precipitacións escasas, concentradas en certas estacións.
	Clima mediterráneo	• Invernos suaves e veráns calorosos. • Precipitacións escasas, concentradas na primavera e no outono.
Zona de clima cálido (entre os dous trópicos)	Clima desértico	• Temperaturas moi altas de día e baixas pola noite. • Precipitacións moi escasas.
	Clima tropical	• Invernos suaves e veráns calorosos. • Precipitacións: unha estación seca e outra chuviosa.
	Clima ecuatorial	• Temperaturas cálidas todo o ano. • Precipitacións abundantes, case diarias.

Nome:

Data:

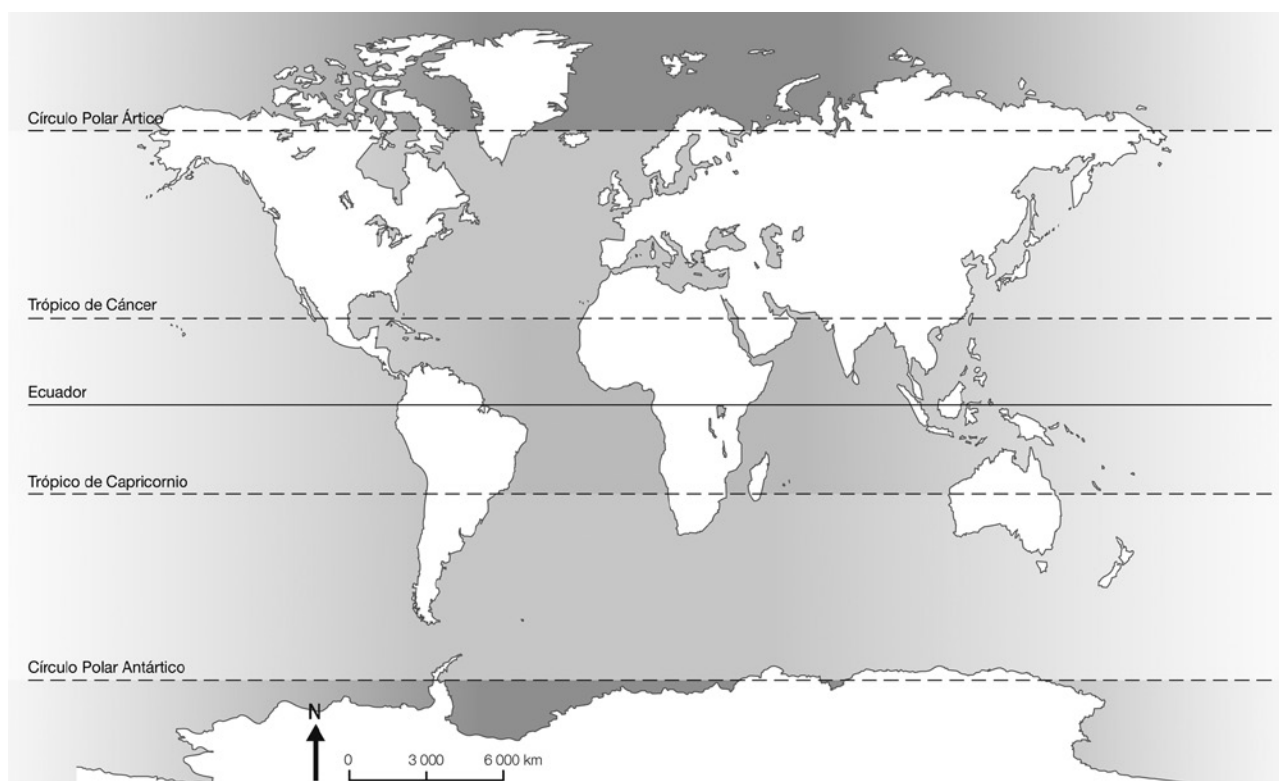
4 Define clima coas túas palabras.

5 Indica se as seguintes oracións sobre os factores que determinan o clima son verdadeiras (V) ou falsas (F).

- A latitude é a altura que hai entre un punto da Terra e o nivel do mar. ☐
- Os raios de Sol chegan pouco inclinados ao ecuador, así nesa zona vai máis calor. ☐
- Nos polos vai frío porque os raios do Sol chegan moi inclinados. ☐
- Canto máis afastado do mar se atope un lugar, os seus veráns serán máis suaves e os invernos, máis fríos. ☐
- A altitude é a distancia entre un punto da Terra e o ecuador. ☐
- Nunha montaña vai máis frío porque a temperatura do aire é máis fría canto maior é a altitude. ☐
- O mar quece e arrefría máis rapidamente ca a terra. ☐

6 Colorea, seguindo a lenda, as principais zonas da Terra segundo o seu clima.

Azul: zonas de clima frío. Laranxa: zonas de clima temperado. Vermello: zonas de clima cálido.

Climas e paisaxes de España

A Península Ibérica átopase na zona de clima temperado. Con todo, debido ao relevo e á influencia do mar, presenta gran variedade de climas: **continental, oceánico, mediterráneo, de alta montaña e subtropical.**

Clima	Situación	Características	Paisaxe
Oceánico	Zonas costeiras do océano Atlántico e do mar Cantábrico.	Abundantes chuvias ao longo do ano e temperaturas suaves.	Bosques caducifolios de carballos, faias, castiñeiros etc., e prados naturais.
De alta montaña	Zonas de máis de 1.000 m de altitude (Pireneos, cordilleira Cantábrica, cordilleiras Béticas e Sistema Central).	Temperaturas baixas no inverno e suaves no verán.	Árbores resistentes ao frío (bidueiros, piñeiros, abetos).
Mediterráneo	Zonas costeiras do Mediterráneo (illas Baleares, depresión do Guadalquivir e Ceuta e Melilla).	Temperaturas suaves no inverno e calorosas no verán. Precipitacións escasas e irregulares que poden ser torrenciais na primavera e no outono.	Bosque mediterráneo con aciñeiras, sobreiras, oliveiras e piñeiros. Nas zonas máis secas, grandes extensións de arbusto (maquis e garriga).
Continental	Interior da Península (a meseta e a depresión do Ebro).	Temperaturas extremas (moi baixas no inverno e altas no verán) e precipitacións escasas.	Bosques de aciñeiras e sobreiras, e a paisaxe de estepa.
Subtropical	Illas Canarias.	Temperaturas suaves todo o ano e precipitacións escasas.	Pouca vexetación nas zonas secas e laurisilva nas zonas húmidas.

Paisaxe oceánica

Paisaxe de alta montaña

Paisaxe continental

Paisaxe mediterránea

Paisaxe subtropical

Nome:

Data:

7 Responde as preguntas seguintes:

- A que zona de clima pertence o territorio español?
- Que dous factores provocan que no territorio español se presente unha gran variedade de climas?

.....

8 Completa estas oracións:

- O clima oceánico caracterízase por
- Os bidueiros, os piñeiros, os abetos etc. son árbores propias da paisaxe
- En Ceuta e Melilla o clima é
- A laurisilva é a vexetación do clima
- Os bosques caducifolios de carballos, faias e castiñeiros, e os prados naturais son propios da paisaxe

.....

9 Explica as diferenzas entre:

- As temperaturas que se dan nas zonas de clima e paisaxe continental, e as habituais nas zonas de clima subtropical.

.....
.....
.....

- As precipitacións nas zonas de clima e paisaxe continental, e as que se dan nas zonas de clima mediterráneo.

.....
.....
.....

- As paisaxes oceánicas e as de alta montaña.

.....
.....
.....

Formas do relevo

Relevo: diferentes formas ou accidentes xeográficos que presenta a superficie da Terra.

Estes accidentes pódense clasificar en paisaxes de interior e paisaxes de costa.

Paisaxe de interior

Todos aqueles elementos do relevo que se atopan afastados do mar, forman a paisaxe de interior. Na paisaxe de interior atopámonos con dous tipos de paisaxe:

- **Paisaxe interior de montaña:** predominan as montañas e as elevacións do terreo. Tamén podemos atopar vales, serras e cordilleiras.

Unha **montaña** é unha elevación do terreo de máis de 200 metros de altitude.

Un conxunto de montañas aliñadas é unha **serra** e unha agrupación destas, forma unha **cordilleira**.

O espazo entre montañas denomínase **val**.

- **Paisaxe interior de chaira:** nesta paisaxe podemos atopar mesetas, depresións e outeiros.

As chairas que se atopan a unha altura superior á do nivel do mar coñécense como mesetas.

Se atopamos chairas con pouca altitude sobre o nivel do mar, chamámolas depresións.

Os outeiros son pequenas montañas que non superan os 200 metros de altitude.

Paisaxe de costa

Distinguimos dous tipos de costas:

- **Costas altas:** costas onde as montañas ou meseta chegan ata o litoral. Caracterízanse por ter moitos cantís e poucas praias e portos naturais.
- **Costas baixas:** costas onde terreos baixos e chairas chegan ata o litoral. Nestas costas as praias areosas son abundantes.

As formas de relevo que podemos atopar na paisaxe de costa son: cabos, golfos, baías, penínsulas, illas, estreitos, cantís e rías.

Nome: Data:

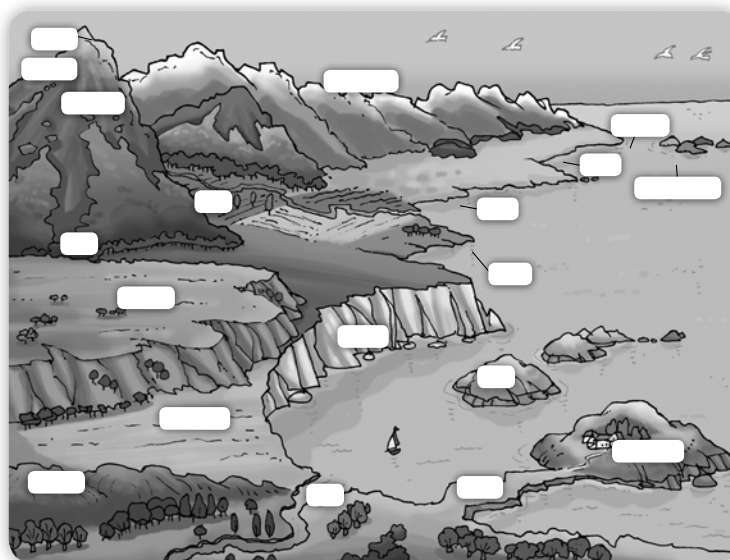
1 Contesta brevemente:

- Que é o relevo?
- Como se clasifican os principais accidentes xeográficos que forman o relevo?
- Que características teñen as costas altas?

2 Completa coa palabra que corresponda:

- Unha serra é un grupo de enlazadas entre sí.
- As costas son costas onde terreos baixos e chairas chegan ao litoral.
- Na paisaxe interior de chaira podemos atopar mesetas, depresións e
- Nas costas baixas as son abundantes.

3 Indica o nome de cada accidente do relevo que aparece no debuxo.

4 Observa as seguintes imaxes, escribe debaixo o nome de cada elemento do relevo e indica segundo pertencen a unha paisaxe de interior de montaña, de interior de chaira ou a unha paisaxe de costa.

O relevo de España

Relevo peninsular

Consta de cinco grandes unidades de relevo:

1. A Meseta

Unha gran chaira que ocupa o centro da Península. Está formada por extensas planicies e ten unha altitude media de 600 m sobre o nivel do mar.

2. Os relevos interiores

Atopamos:

- Sistema Central: cruza a Meseta e está formado por serras como a de Guadarrama e a de Gredos.
- Montes de Toledo: formados por serras como a de Guadalupe.

3. Os relevos periféricos

Son os que rodean a Meseta. Atopamos:

- **Sistema Ibérico:** situado ao leste da Meseta. Destacan serras como a da Demanda ou a de Albarracín.
- **Serra Morena** ao sur.
- **Montes de León e a Cordilleira Cantábrica** ao norte. Nesta última compre destacar os Picos de Europa.

4. Os relevos exteriores

Montañas que bordean a Península Ibérica. No norte podemos atopar o Macizo Galaico, os Montes Vascos, os Pireneos e o Sistema Mediterráneo. Mentres que no sur atópase o Sistema Bético, no cal se sitúa Serra Nevada. Nesta serra podemos atopar o Mulhacén, o pico máis alto da Península con 3.479 m.

5. A depresión do Ebro e do Guadalquivir

Son terreos chairos e baixos. A depresión do Ebro ten unha altura media de 200 m mentres que a do Guadalquivir ten unha altura media de 100 m.

Relevo insular

España conta con dous arquipélagos:

- **Arquipélago balear:** formado polas illas de Mallorca, Menorca, Eivisa, Formentera e Cabrera. O seu relevo é suave e de pouca altitude. Entre as súas formas de relevo destaca o Puig Major da Serra de Tramuntana, que é o pico máis alto do arquipélago.
- **Arquipélago canario:** constituído polas illas de Tenerife, A Palma, Gran Canaria, A Gomera, O Hierro, Fuerteventura e Lanzarote. En Tenerife atópase o Teide, o pico máis alto de España con 3.715 m de altitude.

Nome: Data:

5 Indica se as afirmacións son verdadeiras (V) ou falsas (F):

- O Mulhacén é o pico máis alto de España.
- Eivisa é unha illa do arquipélago canario.
- A Meseta é unha chaira que ocupa o centro da península.
- Os Pireneos forman parte dos relevos exteriores.
- A depresión do Ebro ten unha altura media de 500 m.
- A Serra de Tramuntana atópase no Macizo Galaico.

6 Relaciona os elementos do relevo e sitúaos nun mapa de España. Podes calcalo do teu libro.

Serra de Guadarrama

Serra de Albarracín

Serra Nevada

Picos de Europa

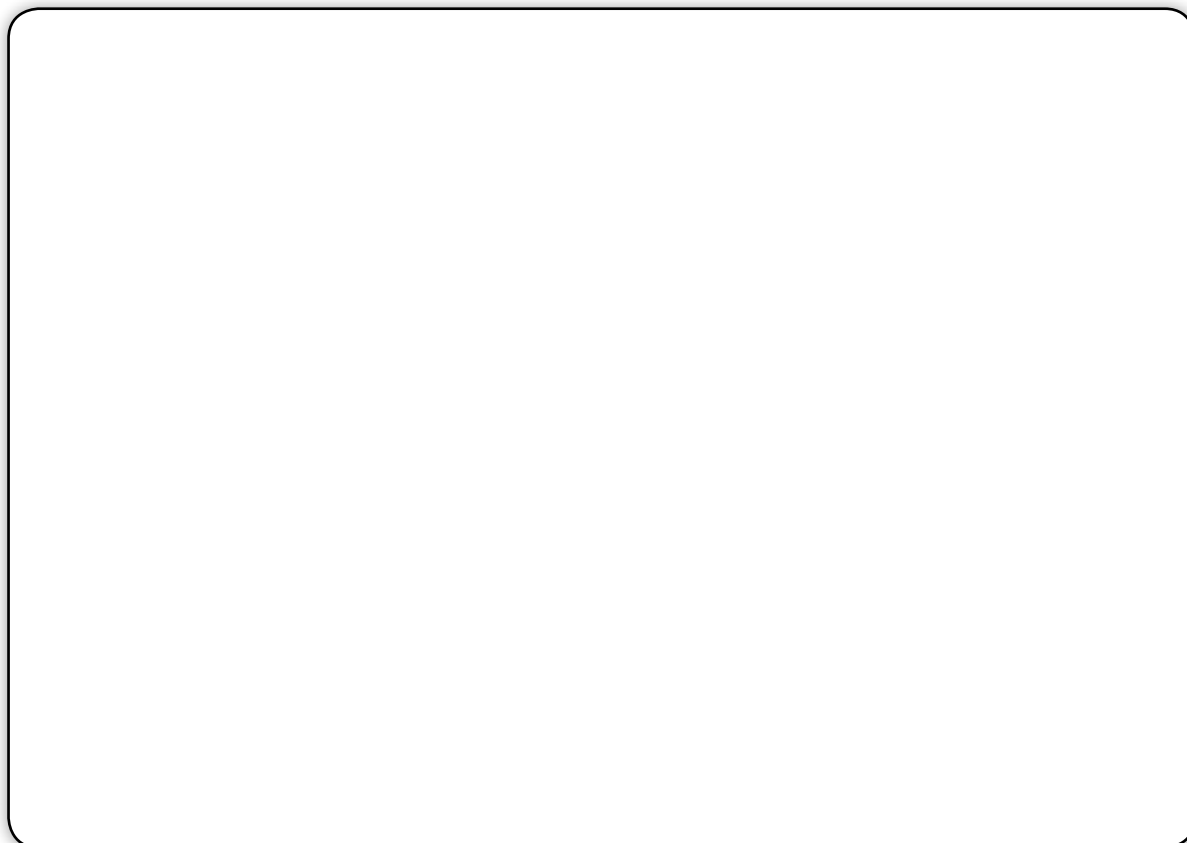
Serra de Guadarrama

Sistema Ibérico

Sistema Central

Sistema Bético

Cordilleira Cantábrica

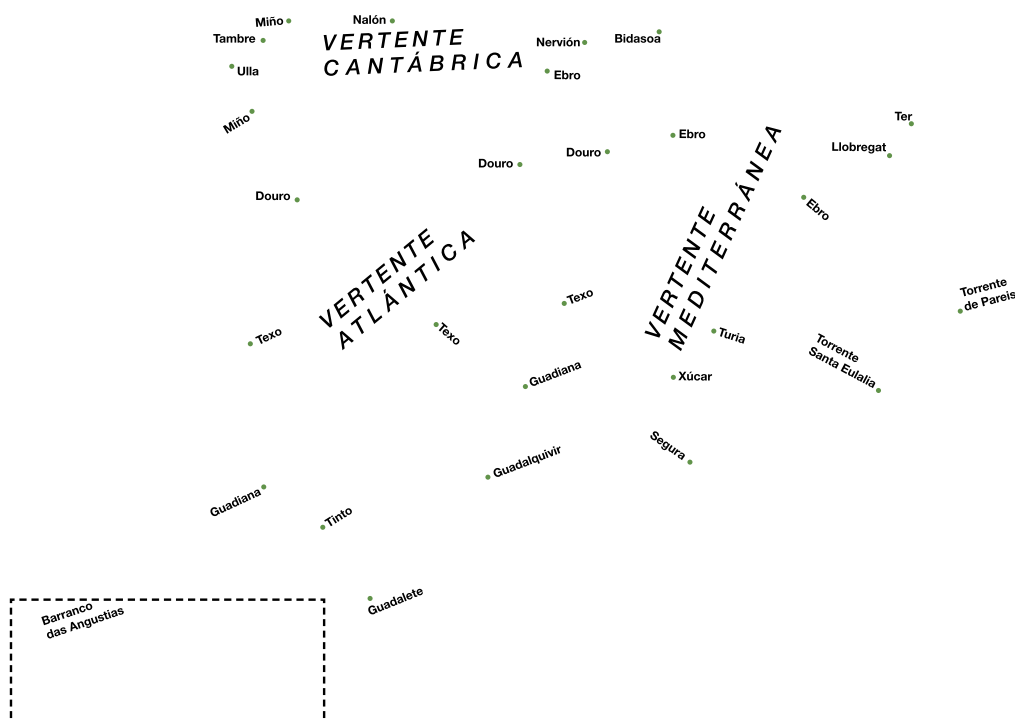
As costas

- **Costa cantábrica:** esténdese dende o golfo de Biscaia ata cabo Ortegal.
- **Costa atlántica:** divídese en costa atlántica galega, costa atlántica andaluza e costa canaria. A costa peninsular esténdese desde cabo Ortegal ata a fronteira portuguesa, e logo dende a fronteira portuguesa ata a punta de Tarifa.
- **Costa mediterránea:** vai dende a punta de Tarifa ata o cabo de Creus.

Os ríos de España e de Galicia

Vertente: conxuntos de ríos e afluentes que desembocan no mesmo mar.

- **Vertente atlántica:** no norte os ríos son curtos e caudalosos, no centro son longos pero tamén moi caudalosos e no sur son curtos e pouco caudalosos, excepto o Guadalquivir.
- **Vertente mediterránea:** ríos curtos e con pouco caudal, que sofren períodos de seca no verán e grandes crecidas por choiva na primavera e no outono.
- **Vertente cantábrica:** ríos curtos e con caudal abundante. Nacen na Cordilleira Cantábrica e teñen moita pendente.

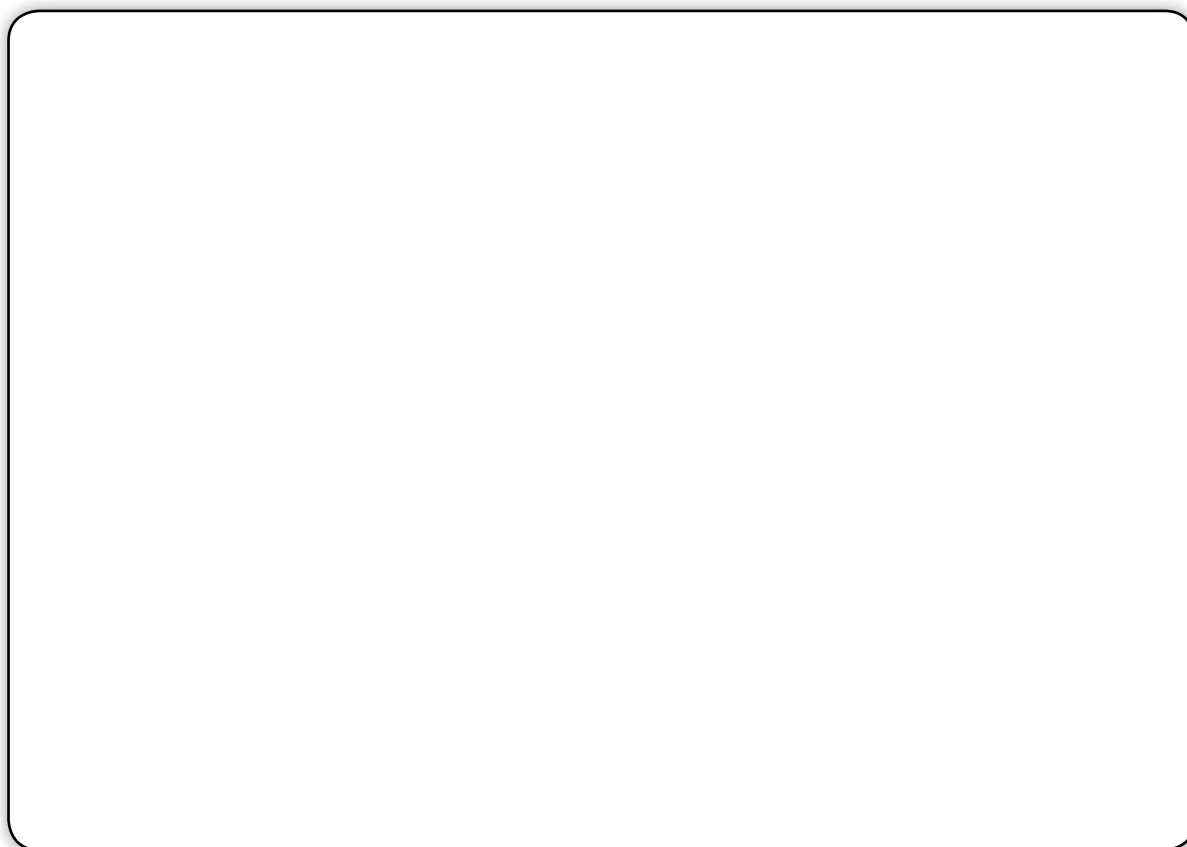

Nome: Data:

7 Nomea os límites das costas da Península.

8 Calca o mapa de España e siitúa os seguintes accidentes costeiros no mapa:

cabo de Creus - punta de Estaca de Bares - golfo de Cádiz
cabo Ortegal - cabo Fisterra - cabo da Nao - golfo de Valencia

9 Nomea polo menos tres ríos de cada unha das vertentes.

10 Cita tres rías da costa de Galicia e indica a que costa pertencen.

A Constitución

É a lei fundamental do Estado. Todos os cidadáns e os gobernantes están obrigados a cumprila.

A **Constitución** española establece:

- Os dereitos, os deberes e as liberdades dos cidadáns e das cidadás.
- A organización política: monarquía parlamentaria baseada na división de poderes.
- A organización territorial: divide o territorio en municipios, provincias, comunidades autónomas e cidades autónomas.
- Outros aspectos relacionados co funcionamento do Estado: a capital, as linguas oficiais ou os símbolos do Estado (por exemplo: a bandeira, o escudo e o himno nacional).

O Estado democrático

- A democracia é o sistema político do Estado español.
- Os gobernantes son elixidos polos seus concidadáns nunhas eleccións.
- Principio fundamental: todas as persoas son iguais e, polo tanto, teñen os mesmos dereitos e obrigas.
- Todas as leis deben respectar a Constitución e asegurar a igualdade, a xustiza e a liberdade das persoas.

Fundamentos dun Estado democrático

- A Constitución.
- Os poderes lexislativo, executivo e xudicial.
- As eleccións.
- Os partidos políticos.

DEREITOS, DEBERES E LIBERDADES

Vivir nunha sociedade democrática significa gozar duns dereitos e dunhas liberdades, e cumprir cuns deberes recollidos na Constitución.

- Dereitos: son necesidades que calquera persoa debe ter por ser membro dunha sociedade. Por exemplo: dereito á educación.
- Deberes: son obrigacións que hai que cumprir para o bo funcionamento da sociedade.
- Liberdades: son dereitos relacionados coa vida política e social das persoas.

Nome: Data:

1 Completa estas oracións:

- A Constitución é
- Na Constitución establécese:
 - Os, os deberes e as
 - A organización, é dicir, a disposición da forma de goberno.
 - A organización, é dicir, a forma na que se divide o territorio.

2 Elixe a opción correcta en cada caso:

- A *ditadura / democracia* é o sistema político do Estado español.
- Nun Estado democrático, as persoas que gobernan son elixidas polos seus concidadáns mediante unhas *eleccións / puntuacións*.
- A democracia é un sistema de goberno cun principio fundamental que é que todas as persoas son *distintas / iguais* e, polo tanto, *teñen / non teñen* os mesmos dereitos e obrigas.
- Nunha democracia *todas as leis / todos os europeos* deben respectar a Constitución.
- Nunha democracia todas as leis deben asegurar a igualdade, a xustiza e a *vontade / liberdade* das persoas.

3 Cales son os fundamentos dun Estado democrático?

- a) O escudo, a bandeira e o himno nacional.
- b) A Constitución, os poderes executivo, lexislativo, xudicial, as eleccións e os partidos políticos.
- c) A Constitución e os dereitos e os deberes dos cidadáns.

4 Relaciona:

Deberes	Son dereitos relacionados coa vida política e social.
Liberdades	Son as necesidades máis importantes que calquera persoa ten por ser membro dunha sociedade.
Dereitos	Son obrigas que temos que cumprir para o bo funcionamento da sociedade. Indicannos o que os demais poden esperar de nós.

A organización política

A forma de goberno de España é a monarquía parlamentaria, na que hai un monarca ou rei, e unhas institucións.

O Rei

- Xefe do Estado.
- Non exerce ningún poder político.

O Goberno

- Formado polo presidente e os ministros e as ministras designados polo presidente do Goberno.
- Encargados das diferentes áreas (saúde, educación...).

As Cortes Xerais

- Compostas polo Congreso dos Deputados e o Senado.
- Toman as decisións políticas.
- Elaboran as leis xunto co Goberno.
- Elixen o presidente do Goberno.

Os Tribunais de xustiza

- Formados por xuíces e xuízas e maxistrados e maxistradas.
- Encárganse de administrar xustiza.

As principais funcións do Rei son:

- Xurar a Constitución e facer que se cumpra.
- Sancionar e promulgar as leis.
- Representar a España nas relacións internacionais.
- Ser o Xefe Supremo das Forzas Armadas.

A división de poderes

En todo Estado democrático:

- Hai tres poderes: o lexislativo, o executivo e o xudicial.
- Os tres poderes están divididos.
- As persoas que exercen estes poderes serán distintos e independentes.
- Cada un dos tres poderes ten unha serie de funcións.
- Cada un dos tres poderes está representado por unha institución política.

A monarquía española ten carácter vitalicio; é dicir, dura toda a vida do monarca, aínda que o Rei pode abdicar en favor do seu herdeiro. En xuño de 2014, Xoán Carlos I cedeulle o trono ao seu fillo Filipe que se coroou co nome de Filipe VI. É, polo tanto, unha monarquía hereditaria, xa que pasa de pais a fillos.

Nome: Data:

5 Elixe e escribe a opción correcta.

A forma de Goberno de España é a monarquía *absolutista / parlamentaria*, na que hai un *monarca ou rei / príncipe*, e unhas *institucións / constitucións*: as Cortes Xerais, o *Senado / Goberno* e os tribunais de xustiza.

6 Relaciona os elementos coa institución á que pertencen.

- Xuíces e xuízas e maxistrados e maxistradas
- Congreso dos deputados e Senado
- Presidente do Goberno e ministros e ministras
- Cortes Xerais
- Tribunais de xustiza
- Goberno

7 Que cargo exerce o Rei e que poder político ten? Explica cales son as súas principais funcións.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

8 Pinta da mesma cor cada poder, coa súa función e a súa institución.

Poder	Función	Institución
Poder lexislativo	Ten a misión de vixiar que as leis se cumpran e de xulgar o seu cumprimento.	Goberno
Poder executivo	Ten a función de elaborar as leis e controlar a acción do Goberno.	Tribunais de xustiza
Poder xudicial	A súa función é aplicar as leis que aproban as Cortes Xerais, dirixir a política do país e administrar o Estado.	Cortes Xerais

A organización territorial

- España é un Estado europeo situado no suroeste do continente.
- Ten fronteiras con Portugal (ao oeste); Francia e Andorra (ao norte), e Marrocos (ao sur).
- O territorio do Estado español organízase en comunidades autónomas, provincias e municipios.

Comunidades autónomas

O Estatuto de Autonomía

En cada Estatuto fíxanse:

- As institucións autonómicas da comunidade.
- As competencias que ten a autonomía.
- A lingua e/ou linguas oficiais.
- Os símbolos da comunidade (bandeira, himno etc.).
- Os límites territoriais da comunidade.

- Formadas por rexións ou provincias limítrofes con características históricas, económicas e culturais comúns.
- Hai comunidades autónomas compostas por unha soa provincia.
- O Estado español consta de dezasete comunidades autónomas e dúas cidades autónomas, que son Ceuta e Melilla.

- Cada comunidade autónoma ten unha capital e gobérnase por medio das institucións establecidas no seu Estatuto de Autonomía.

Provincias e municipios

- As comunidades autónomas divídense en provincias (agrupacións de diversos municipios).
- No Estado Español hai 50 provincias que comprenden máis de 8.000 municipios.
- A capital é o municipio máis importante, e adoita ter o mesmo nome ca a provincia.
- Os municipios están gobernados polos Concellos; están formados polo alcalde e os concelleiros elixidos polos veciños.
- A deputación é a institución que goberna a provincia, cuns membros que elixen os Concellos. A súa función é colaborar cos Concellos e prestar servizos públicos de ámbito provincial (estradas, instalacións deportivas etc.).

9 Sitúa no mapa.

- a) As comunidades autónomas e as cidades autónomas do Estado español. Repasa con distintas cores os perfís das comunidades autónomas.

Andalucía, Aragón, Principado de Asturias, Canarias, Cantabria, Castela-A Mancha, Castela e León, Cataluña, Extremadura, Galicia, Illas Baleares, A Ríoxa, Comunidade de Madrid, Rexión de Murcia, Navarra, País Vasco, Comunidade Valenciana, Ceuta, Melilla.

- b) As provincias de Galicia. Coloréaa.

10 Responde as preguntas seguintes:

Para realizar estas actividades, podes consultar as seguintes ligazóns:

Resultados eleccións municipais: <http://links.edebe.com/sm3hdc>

Organigrama da organización política:

Páxina web do concello da localidade ou cidade do alumnado.

- Que é o Estatuto de Autonomía?

.....

.....

- Que consta en cada Estatuto?

.....

.....

Características da poboación

A poboación é o número de habitantes que vive nun lugar nun momento determinado.

Evolución da poboación

- A **natalidade**. Número de nacementos producidos nunha poboación nun tempo determinado, xeralmente un ano. A *taxa de natalidade* calcúlase do seguinte xeito:

$$\text{Taxa de natalidade} = \frac{\text{Nacidos nun ano}}{\text{Poboación total}} \times 1.000 \text{ hab.}$$

- A **mortalidade**. Número de falecidos nunha poboación nun tempo determinado, xeralmente un ano. A *taxa de mortalidade* equivale a:

$$\text{T. de mortalidade} = \frac{\text{Falecidos nun ano}}{\text{Poboación total}} \times 1.000 \text{ hab.}$$

- A **emigración**. É a saída de persoas (**emigrantes**) do seu lugar de residencia para ir a outro destino.
- O **saldo migratorio** é a diferenza entre o número de persoas que inmigra e o que emigra.
- A **inmigración**. É a chegada de persoas (**inmigrantes**) a un novo territorio para vivir nel.

Cálculo do crecemento dunha poboación

Para saber se o número de habitantes dunha poboación crece ou decrece, podemos estudar:

- O **crecemento natural** ou **vexetativo**. É a diferenza entre o número de nacementos e o número de falecementos. Se o valor é positivo, hai máis nacementos que defuncións. Se é negativo, hai máis defuncións que nacementos.
- O **crecemento real**. É a diferenza entre o crecemento natural e o saldo migratorio.

Densidade de poboación

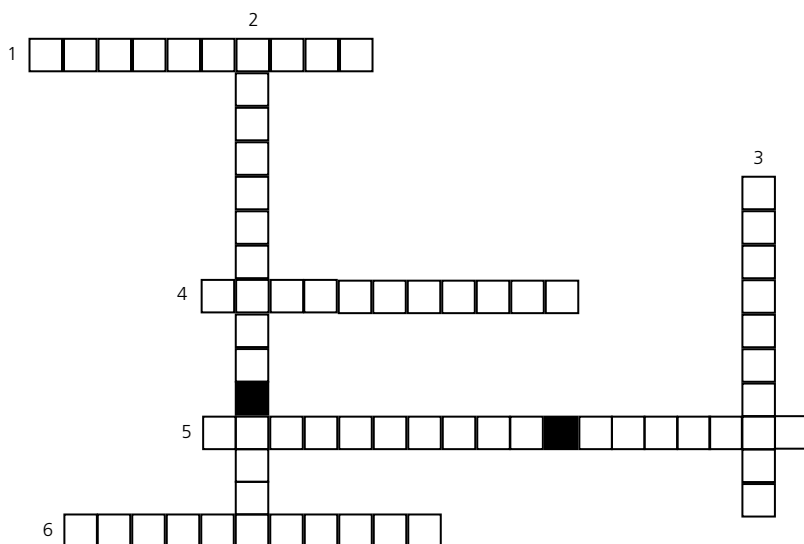
É a relación entre o número de habitantes dun territorio e o espazo que ocupa. Mídese en hab./km²

$$\text{Densidade de poboación} = \frac{\text{Nacidos nun ano}}{\text{Poboación total}}$$

Nome: Data:

1 Resolve o encrucillado.

HORIZONTAIS

1. Saída de persoas do seu lugar de residencia para establecerse noutro destino.
4. Chegada de persoas a un novo territorio para establecerse nel.
5. Diferenza entre o número de nacementos e o número de defuncións.
6. Número de defuncións producidas nunha poboación nun tempo determinado.

VERTICAIS

2. Crecemento natural sumado ao saldo migratorio.
3. Número de nacementos producidos nunha poboación nun período de tempo determinado.

2 Calcula os seguintes datos referidos ao concello de Vilasoa:

a) A taxa de natalidade

Concello	Vilasoa
Poboación total	18.000
N.º de nacementos	234
Taxa de natalidade	

b) A taxa de mortalidade

Concello	Vilasoa
Poboación total	18.000
N.º de defuncións	145
Taxa de mortalidade	

c) Taxa de crecemento natural e a densidade de poboación

Concello	Vilasoa
N.º de nacementos	234
N.º de defuncións	145
Crecemento natural	

Concello	Vilasoa
Poboación total	18.000
Superficie (en km ²)	50
Densidade de poboación	

d) O saldo migratorio e a taxa de crecemento real

Concello	Vilasoa
N.º de inmigrantes	58
N.º de nacementos	23
Saldo migratorio	

As persoas e o traballo

O traballo

- Proporciona o diñeiro necesario para vivir.
- Permite desenvolver coñecementos e capacidades.
- Contribúe a aumentar a autoestima e a motivación.

Segundo a relación co traballo, distínguese entre:

- **Poboación activa.** Todas as persoas de 16 a 67 anos que poden realizar unha actividade. Este grupo está formado pola:
 - **Poboación ocupada**, cando teñen un traballo remunerado.
 - **Poboación desocupada**, se non teñen un traballo remunerado e estano ao buscar.
- **Poboación inactiva.** É o conxunto de persoas que non realizan unha actividade profesional remunerada. Inclúe os menores de 16 anos, xubilados, persoas que por motivos de saúde non poden traballar, voluntarios, estudantes, traballo doméstico...

A emigración como recurso laboral

En moitas ocasións, as persoas deciden abandonar a súa terra de orixe para mellorar as súas condicións laborais. Segundo o desprazamento realizado, diferénciase entre:

- **Migración interior.** Desprazamento producido dentro do mesmo país. En España, na segunda metade do século xx, foi moi importante o éxodo rural (desprazamento do campo á cidade).
- **Migración exterior.** Desprazamento dun país a outro ou dun continente a outro. É o tipo de migración máis frecuente en España e nos demais países de Europa.

Causas das migracións

- **Económicas:** procura de melloras laborais e de mellora nas condicións de vida.
- **Naturais:** desastres naturais como terremotos, malas colleitas etc.
- **Políticas:** guerras ou persecucións políticas contra grupos étnicos e culturais.
- **Relixiosas:** persecucións por cuestións de relixión ou crenzas.
- **Socioculturais:** procura de novas perspectivas culturais e mellora nos estudos.

Consecuencias das migracións

- **Demográficas:** a poboación aumenta no lugar de destino e diminúe e envellece no lugar de orixe.
- **Económicas:** o lugar de destino recibe man de obra laboral, pero pérdese man de obra no país de orixe.
- **Socioculturais:** o establecemento de persoas de tradicións culturais distintas proporciónalle unha gran riqueza á sociedade receptora. Desgraciadamente, tamén pode xerar actitudes discriminatorias e conflitos que provocan racismo e xenofobia.

Nome: Data:

3 Escribe tres razóns que xustifiquen a importancia de ter traballo.

.....
.....
.....

4 Colorea o grupo ou grupos de poboación ao que pertencen cada unha destas persoas:

a) Unha persoa xubilada que realiza voluntariado.

poboación
activa

poboación
ocupada

poboación
desocupada

poboación
inactiva

b) Unha persoa que perdeu o seu emprego e apuntouse ás listas de desocupados.

poboación
activa

poboación
ocupada

poboación
desocupada

poboación
inactiva

c) Un mozo que cobrou por primeira vez un soldo.

poboación
activa

poboación
ocupada

poboación
desocupada

poboación
inactiva

d) Un estudante maior de 16 anos que se prepara para os exames.

poboación
activa

poboación
ocupada

poboación
desocupada

poboación
inactiva

5 Clasifica as oracións seguintes segundo sexan causas ou consecuencias da migración.

- a. O lugar de destino recibe man de obra laboral.
- b. Procura de melloras laborais e de mellora nas condicións de vida.
- c. Desastres naturais como terremotos, malas colleitas etc.
- d. Procura de novas perspectivas culturais e mellora nos estudos.
- e. A poboación diminúe e envellece no lugar de orixe.
- f. Persecucións por cuestións de relixión ou crenzas.
- g. Guerras ou persecucións políticas contra grupos étnicos e culturais.
- h. Proporciona riqueza cultural á sociedade receptora.

As poboacións galega, española e europea

	ESPAÑA	EUROPA
Poboación	Aprox. 47 millóns de hab.	Aprox. 738 millóns de hab.
Densidade hab./km ²	93 hab./km ²	32 hab./km ²
Taxa de natalidade	10 ‰	10 ‰
Taxa de mortalidade	8 ‰	10 ‰
Taxa de mortalidade infantil	3 ‰	4 ‰
Esperanza de vida	85,1 anos en mulleres 79,4 anos en homes	82,4 anos en mulleres 76,3 anos en homes

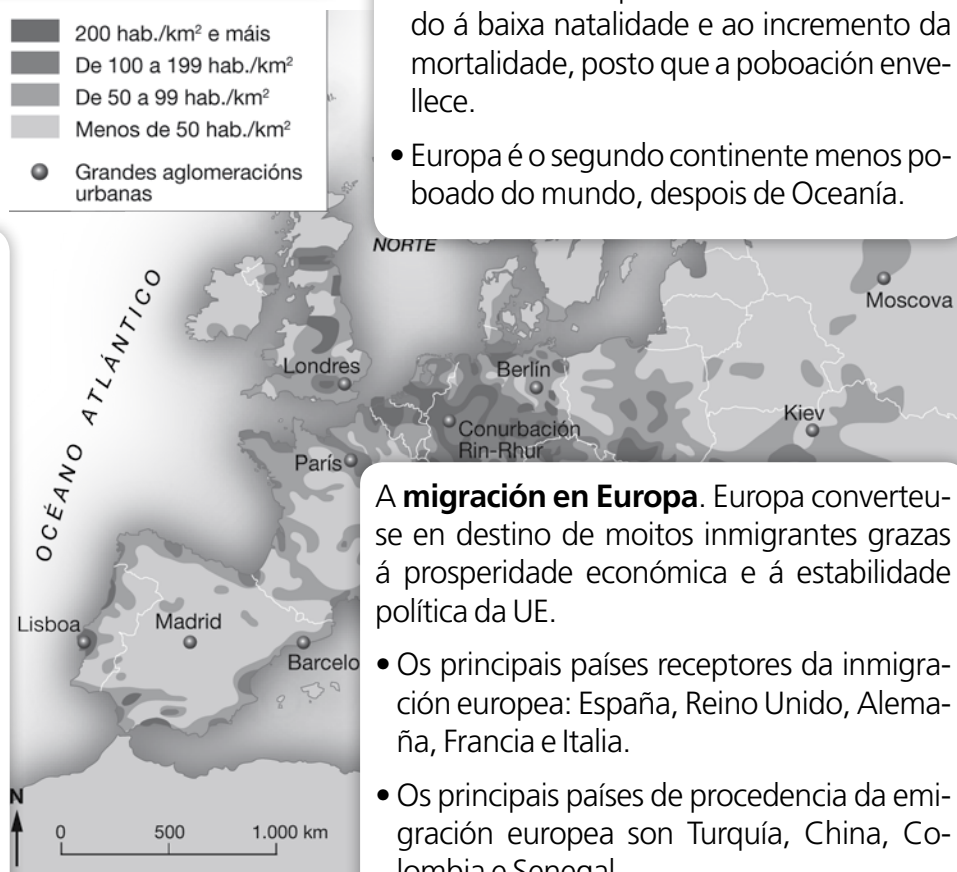
A **evolución da poboación española** non foi constante na última década. Entre 2000 e 2012, houbo un período de crecemento progresivo. Nos últimos anos tivo lugar un decrecemento a causa do freo da chegada de inmigrantes. Aínda así, España é un dos países máis poboados de Europa.

A **poboación europea** caracterízase por:

- As zonas máis densas localízanse no centro de Europa e as de menor densidade nos países do norte, onde o clima é frío.
- Forte envellecemento da poboación.
- Crecemento da poboación reducido debido á baixa natalidade e ao incremento da mortalidade, posto que a poboación envellece.
- Europa é o segundo continente menos poboado do mundo, despois de Oceanía.

A **migración en España**. Desde 1990 ata o ano 2010 España recibiu moitos inmigrantes procedentes de países europeos, de América do Sur e de África.

- Nos últimos tempos, diminuíu a inmigración debido á crise económica. Pola contra, aumentou a emigración de españois cara ao estranxeiro.

A **migración en Europa**. Europa converteuse en destino de moitos inmigrantes grazas á prosperidade económica e á estabilidade política da UE.

- Os principais países receptores da inmigración europea: España, Reino Unido, Alemaña, Francia e Italia.
- Os principais países de procedencia da emigración europea son Turquía, China, Colombia e Senegal.

- 6** Indica se son verdadeiras (V) ou falsas (F) estas afirmacións:
- España é un dos países menos poboados de Europa.
 - Debido á crise, a poboación española decreceu a causa do freo da chegada de inmigrantes.
 - A poboación europea caracterízase por un envellecemento da poboación.
 - En Europa, a taxa de natalidade é alta e a esperanza de vida, baixa.
 - Europa é o segundo continente máis poboado do mundo, despois de Oceanía.
 - Entre os anos 2000 e 2012 a poboación española pasou por un período de crecemento progresivo.
 - En Europa, a mortalidade aumenta debido ao envellecemento da poboación.
 - En Europa produciuse un incremento da chegada de inmigrantes.
- 7** Completa as oracións sobre as migracións en España e Europa cunha das seguintes opcións: *inmigrantes* e *emigrantes*.
- Desde 1990 ata o ano 2010, España recibiu moitos
 - A crise económica produciu a diminución da chegada de e aumentou a de españois ao estranxeiro.
 - Europa converteuse en destino de moitos grazas á prosperidade económica e á estabilidade política da UE.
 - Os principais países europeos que reciben son España, Reino Unido, Alemaña, Francia e Italia e os principais países de procedencia dos foron Turquía, China, Colombia e Senegal.
- 8** Consulta a ligazón do IGE (Instituto Galego de Estatística), www.ige.eu, e completa a seguinte táboa.

	GALICIA
Poboación	
Densidade hab./km ²	
Taxa de natalidade	
Taxa de mortalidade	
Taxa de mortalidade infantil	
Esperanza de vida	

A **poboación galega** presenta unha clara tendencia ao estancamento e ao envellecemento. Nos últimos anos, a **evolución demográfica** acusa un decrecemento, máis acusado nas provincias de Lugo e Ourense. Actualmente, presenta un **saldo migratorio** negativo como consecuencia da crise económica que orixina o aumento da saída de emigrantes e frea a chegada de inmigrantes.

- Unha das características máis destacadas da poboación galega é o baixo índice de; a esperanza de vida ao nacer, e unha taxa de mortalidade..... Por conseguinte, dicimos que a poboación galega está
- Galicia presenta un saldo migratorio, é dicir, marcharon máis cidadáns ao exterior dos que, unha consecuencia da crise

Nome:

Data:

As actividades económicas

As actividades económicas son aquelas tarefas que os seres humanos realizan para cubrir as súas necesidades.

Os **bens** son obxectos materiais ou mercadorías.

Os **servizos** son aqueles traballos que outras persoas ou empresas realizan para satisfacer as nosas necesidades.

Os sectores produtivos

Un sector produtivo é un conxunto de actividades económicas que teñen características comúns. Existen tres sectores:

- **Sector primario:** actividades dedicadas á obtención de materias primas e alimentos mediante a extracción e explotación da natureza. Inclúe a agricultura, a gandería, a silvicultura, a minaría e a pesca.
 - A **agricultura** é o cultivo da terra para obter froitas, hortalizas etc.
 - A **gandería** inclúe todas as actividades relativas á cria do gando para obter leite, carne etc.
 - A **silvicultura** explota os recursos dos bosques (madeira, cortiza e resina).
 - A **pesca** está dedicada á obtención de recursos do mar, como peixes e mariscos.
 - A **minaría** céntrase na obtención de materiais minerais das canteiras e das minas.
- **Sector secundario:** engloba as actividades dedicadas á transformación das materias primas obtidas no sector primario. Inclúe a industria, a artesanía, a construción e a produción de enerxía.
 - A **industria** está integrada polas fábricas onde se transforman as materias primas en produtos elaborados.
 - A **construción** dedícase á edificación de vivendas e outros edificios.
 - A **produción de enerxía** céntrase no uso de recursos naturais como o Sol e o petróleo para producir enerxía.
- **Sector terciario:** actividades que ofrecen servizos á poboación, como o comercio, o transporte, a sanidade, a educación, a hostalaría...

Segundo o seu grao de desenvolvemento, podemos clasificar os países da seguinte maneira:

- **Países subdesenvolvidos:** neles predomina o sector primario.
- **Países en vías de desenvolvemento:** o sector primario mantén a súa importancia pero o sector secundario é o máis predominante.
- **Países desenvolvidos:** o sector terciario é o máis importante.

Nome:

Data:

1 Contesta brevemente:

— Que tipo de país é un no que a industria é a principal fonte de riqueza?

— Que son os servizos?

— Que é a actividade económica?

— Cales son as diferenzas entre bens e servizos?

2 Clasifica os seguintes oficios no sector económico que lles corresponda:

panadeiro - camioneira - agricultora - camareiro - médica - albanel
electricista- operaria de fábrica - ferreiro - escultor - pintora - mariscadora

Sector primario	Sector secundario	Sector terciario
.....		
.....		
.....		
.....		
.....		

3 Indica se as seguintes afirmacións son verdadeiras (V) ou falsas (F).

- A edificación de vivendas corresponde ao sector terciario. _____
- O sector terciario céntrase na obtención de produtos da natureza. _____
- Hai tres sectores produtivos (o comercio, por exemplo, sería un). _____
- O sector terciario é o sector produtivo que máis medrou. _____

4 A que sector económico pertence a produción de enerxía? Razona a túa resposta.

Nome:

Data:

O proceso de produción

As **materias primas** son produtos que se obteñen directamente da natureza.

Os **produtos elaborados** son as materias primas transformadas.

Fases do proceso de produción:

- **Obtención da materia prima:** fase na que se extraen os recursos naturais necesarios. Esta fase está relacionada coas actividades do sector primario.
- **Transformación da materia prima a produto elaborado:** transfórmase a materia prima obtida na primeira fase. Esta fase está máis relacionada co sector secundario.
- **Transporte e distribución:** cando se remata o produto débese de poñer á disposición do consumidor, o que require actividades de transporte e almacenaxe. Isto está relacionado con actividades do sector terciario.
- **Venda ao público:** poñer o produto á disposición do público e facelo atractivo para o consumidor. Esta fase está relacionada co sector terciario.

A tecnoloxía

A tecnoloxía é o conxunto de coñecementos e técnicas que permiten obter con eficacia grandes cantidades de bens e servizos.

No sector primario adóitase aplicar a maquinaria e os produtos químicos.

No sector secundario abunda a maquinaria, a electrónica e as TIC.

O sector terciario é beneficiase do uso das TIC.

Nome: _____

Data: _____

5 Explica as diferenzas entre materias primas e produtos elaborados.

6 Describe, nomeando as fases, o proceso de produción dunha barra de pan.

7 Define tecnoloxía.

8 Di se as seguintes afirmacións son verdadeiras (V) ou falsas (F).

- A obtención de leite das vacas pertence á segunda fase do proceso de produción.

• Os produtos elaborados son materias primas transformadas.

• O sector terciario apenas obtén beneficios das TIC.

• A venda ao público é a terceira fase do proceso de produción.

9 Rosalía mercou unha lata de atún. Completa o seguinte cadro, no que debes explicar as diferentes actividades propias de cada sector polas que pasou esta conserva ata a súa compra:

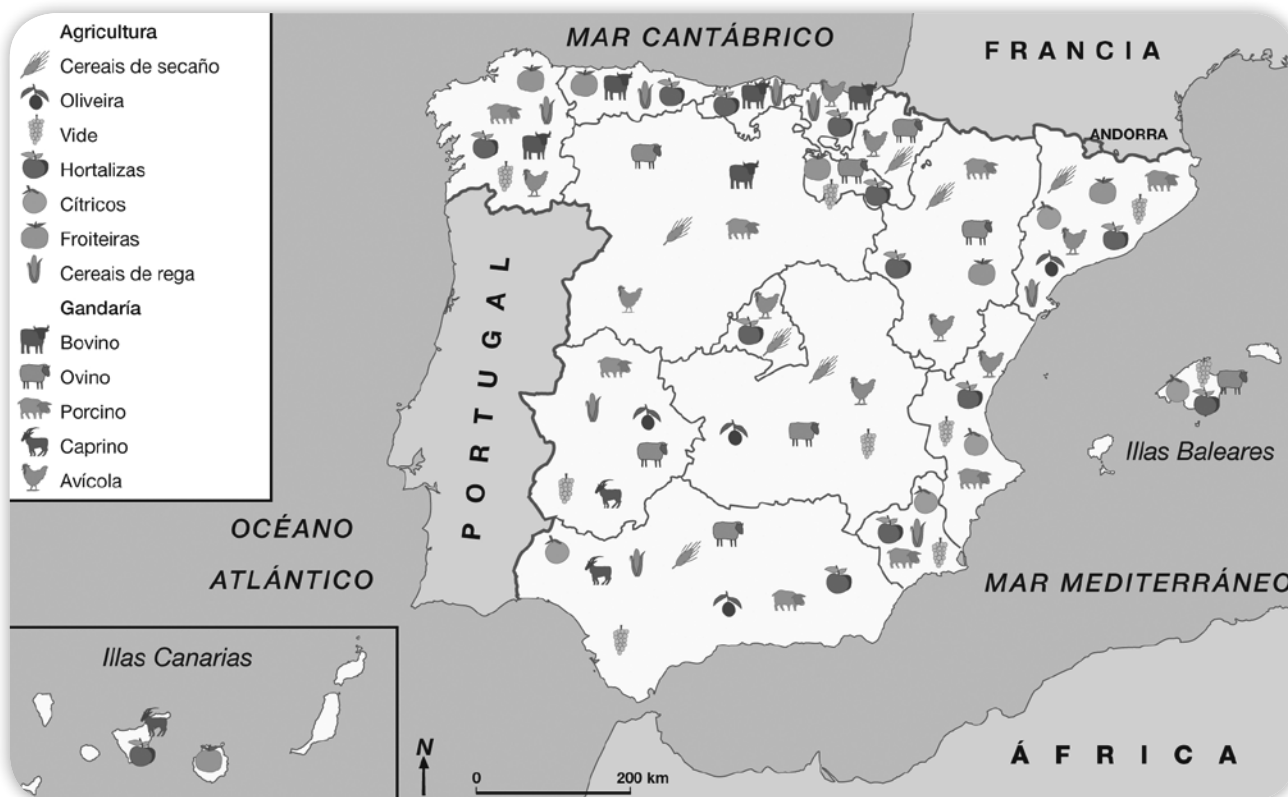

Sector primario	Sector secundario	Sector terciario

Nome:

Data:

Actividades económicas en España

Sector primario

Na **agricultura** destacan os cultivos de trigo, cebada, vide, oliveiras, patacas, hortalizas e froiteiras.

Na **gandaría** o maior número é o de gando porcino e ovino, seguido do bovino e caprino. Na **pesca** temos unha das maiores flotas do mundo, e ao mesmo tempo a acuicultura está en pleno auxe.

Sector secundario

Un sector en declive. As **industrias** máis importantes son a alimentaria, a téxtil, a electrónica, a siderúrxica, a química e a metalúrxica.

As zonas con maior **concentración industrial** son País Vasco, Cataluña e Madrid.

Sector terciario

O sector máis importante de España. Potenciado principalmente polo **turismo**, do que España é terceira potencia mundial.

Data:

- España é potencia mundial en _____.
- O sector secundario en España atópase agora en _____.
- As industrias máis importantes en España son a alimentaria, a _____, a electrónica, a siderúrxica, a _____ e a metalúrxica.
- O gando _____ e _____ son os que presentan maior número en España.
- En Galicia destaca a gandería avícola, _____ e _____.

LEYENDA:

- Siderúrxico
- Metalúrxico
- Naval
- Agroalimentario
- Têxtil
- Químico
- Automobilístico
- Electrónico

Map Labels:

- FRANCIA
- PORTUGAL
- OCEANO ATLÁNTICO
- MAR CÁNTABRICO
- MAR MEDITERRANEO
- ÁFRICA
- Illes Balears
- Illes Canaries

Scale: 0 200 km

Tipos de industria	Comunidade autónoma

Nome:

Data:

A Idade Media

Duración

- Entre a caída do Imperio Romano (século v d.C.) e o descubrimento de América (1492).
 - Desde o ano 507 ata o século VIII o **reino visigodo** ocupa a Península.
 - Entre os séculos VIII e XV: **musulmáns e cristiáns** disputan polo dominio do territorio.

Sociedade e economía

- **Feudal:** dividida en tres estamentos (nobreza, clero e campesiños).
- Ao inicio da Idade Media a poboación instálase no campo e a **agricultura** é a actividade económica básica.
- A partir do século XII comeza un período de paz e prosperidade, polo que moitos campesiños emigran ás cidades, onde viven artesáns e comerciantes.

O reino visigodo

- A finais do século V, os pobos xermánicos ocupan os territorios do Imperio Romano. Un deles, os visigodos, invade a Península.
- Os visigodos fundan un reino independente, con capital en Toledo, e unifican o territorio peninsular baixo unhas mesmas leis e unha mesma relixión: o **cristianismo**.

Al Ándalus

- Nome que recibe a parte da Península Ibérica baixo o dominio musulmán despois da fin do reino visigodo.
- Os musulmáns permanecen na Península desde principios do século VIII ata o ano 1492. Etapas:

A invasión musulmá e o emirato	O califato de Córdoba	Os reinos de taifas
• 711: inicio da invasión do exército musulmán. • Al Ándalus pasa a ser unha provincia ou emirato do grande Imperio Islámico. • Ocupa a maior parte da Península, excepto o norte, onde se forman os reinos cristiáns independentes.	• 929: Al Ándalus desvincúlase do Imperio Islámico e fórmase un califato, con capital en Córdoba. • Convértese nun poderoso Estado e vive un período de esplendor económico e cultural.	• Século XI: o califato divídese en reinos independentes, os reinos de taifas. • Estes reinos están enfrontados aos reinos cristiáns do norte. • Van desaparecendo. O último é o reino nazarí de Granada.

- **Poboación:** moi diversa, formada por árabes e cristiáns convertidos ao islam (a gran maioría), e tamén núcleos de poboación non-musulmá (xudeus e mozárabes).
- **Agricultura:** incorporan melloras eficaces como a nora e as canles para a rega.
- **Arquitectura:** constrúen fortalezas e palacios, como a Alhambra de Granada.
- **Comercio:** as cidades convértense en grandes centros de desenvolvemento e de produción artesanal.

Nome:

Data:

1 Completa as tres etapas da presenza musulmá na Península Ibérica:

Al Ándalus - norte - musulmán - reinos cristianos - Granada - Córdoba
reinos independentes - económico - África - Imperio Islámico - 711 - 929
poderoso - século XI - cristiáns

A invasión musulmá e o emirato

- No ano _____, un exército _____, procedente de Oriente Próximo e do norte de _____ inicia a invasión da Península Ibérica.
- _____ é unha provincia ou emirato do gran _____.
- Ocupa a maior parte da Península, excepto o _____, onde se forman os reinos _____ independentes.

O califato de Córdoba

- No ano _____, Al Ándalus desvincúlase definitivamente do Imperio Islámico e transfórmase nun califato, con capital en _____.
- O califato de Córdoba convértese nun _____ Estado.
- Al Ándalus vive un grande esplendor _____ e cultural durante este período.

Os reinos de taifas

- No _____, o califato de Córdoba queda dividido en numerosos _____, chamados os reinos de taifas.
- Estes reinos están enfrontados aos _____ do norte e van desaparecendo. O último reino da Península é o reino nazarí de _____.

2 Contesta as seguintes preguntas sobre a vida cotiá en Al Ándalus.

a) Que relixión profesaba a maioría da poboación?

b) Quen eran os mozárabes?

c) Que melloras incorporaron os andalusís á agricultura?

d) Onde se desenvolveu o comercio de Al Ándalus?

e) Cita un exemplo de arquitectura andalusí.

Nome:

Data:

Os reinos cristiáns

- Opóñense ao dominio musulmán e refúxianse nas montañas do norte da Península.
- A partir do reino de Asturias, estes pequenos reinos cristiáns independentes, co paso do tempo, avanza cara ao sur.

Os reinos cristiáns do norte

Reino de León	O reino de Asturias expándese cara á zona de Galicia e ao sur. Ao trasladar a capital de Oviedo a León (854), pasa a chamarse reino de León.
Reino de Castela	A finais do século x, o condado de Castela independízase de León. No século xiii volven a unirse.
Reino de Pamplona	Constitúese no ano 830. Despois pasa a chamarse reino de Navarra.
Reino de Aragón	Creáse en 1035, coa unificación de varios condados do Pireneo. Este reino expándese cara ao sur.
Condados cataláns	Territorio formado por varios condados dependentes do rei de Francia. O máis importante é o condado de Barcelona, que se agrupa cos demais e proclámase independente no 988.

A expansión dos reinos cristiáns

- Proceso coñecido como **Reconquista** ou expansión cara ao sur, na que se lle quitan terras a Al-Ándalus.
- As terras reconquistadas eran repoboadas con campesiños cristiáns.
- Castela e León únense, Portugal independízase e Aragón e os condados cataláns únense na Coroa de Aragón.
- A vitoria da **batalla das Navas de Tolosa** (1212): é un dos avances cristiáns máis importantes e marca a crise da hexemonía musulmá na Península Ibérica.
- 1492: reconquistase o último enclave musulmán, o reino de Granada.

Nome:

Data:

3 Colorea os mapas dos territorios da Península nos séculos XI e XIII, segundo a lenda.

No século XI

- Reino de León: vermello
- Reino de Pamplona: marrón
- Reino de Aragón: amarelo
- Reino de Castela: rosa
- Condados cataláns: laranxa
- Al Ándalus: verde

No século XIII

- Reino de Navarra: marrón
- Reino de Aragón: amarelo
- Reino de Castela: rosa
- Reino de Portugal: laranxa
- Al Ándalus: verde

4 Indica se son verdadeiras (V) ou falsas (F) as seguintes afirmacións.

- Os musulmáns dominan gran parte do norte da Península Ibérica. ☐
- A partir do reino de Asturias, créanse no norte peninsular pequenos reinos cristiáns independentes. ☐
- O reino de Asturias traslada a súa capital de Oviedo a León e pasa a chamarse *reino de León*. ☐
- O reino de Aragón créase coa unificación de varios condados do Pireneo en 1035. ☐
- Os condados cataláns están formados por varios condados dependentes do rei de España, aínda que no ano 988 únense e independízanse. ☐
- A Reconquista é a conquista do territorio de Al Ándalus polos musulmáns. ☐
- O reino de Aragón e os condados cataláns únense na coroa de Aragón. ☐

A cultura medieval

A cultura cristiá

- A maioría da poboación é analfabeta. A cultura redúcese ao clero e ao **mosteiros**, importantes centros culturais que conservan obras da **Antigüidade clásica**.
- A cultura tamén se desenvolve nas **universidades** e nas **escolas catedralicias**.
- O **latín** é a lingua empregada no ensino e na igrexa. Empezan a utilizarse cada vez máis as **linguas románicas**, as que fala o pobo.
- O **Camiño de Santiago**, polo que se desprazan os peregrinos cristiáns de Europa, permite o intercambio cultural e artístico da Península co resto de Europa.

A cultura musulmá

É unha das máis avanzadas da Idade Media, con amplos coñecementos en:

- **Matemáticas:** difunde o concepto e o uso do número 0.
- **Astronomía:** desenvolve instrumentos como o compás e o astrolabio.
- **Medicina:** introduce hábitos de hixiene e dietéticos para previr enfermidades, así como a anestesia e novas técnicas cirúrxicas.
- **Literatura:** elabora obras poéticas e filosóficas de gran beleza.
- **Música:** crea instrumentos novos e modifica outros.

A cultura xudía

Os xudeus participan na **Escola de Tradutores de Toledo**, na que traducen ao latín e ás linguas románicas grandes obras árabes. A súa tarefa permite a transmisión de coñecementos entre musulmáns e cristiáns.

A arte medieval

	Románico	Gótico	Musulmán
Arquitectura	Decoración simple, pouca altura do edificio, fiestras pequenas, uso do arco de medio punto.	Grande altura e verticalidade, rosetón central, arco apuntado, grandes fiestras, uso de xeserías e esculturas decorativas.	Uso do arco de ferradura e de materiais pobres, elementos decorativos xeométricos ou vexetais.
Pintura	Inexpresividade e frontalidade das figuras.	Maior realismo e variedade.	Pouco desenvolvemento da pintura e da escultura.
Escultura	Falta de naturalismo e cores planas.	Expresividade no rostro e esvelteza das súas figuras.	Uso do mosaico para decorar paredes e chans.

Nome:

Data:

5 Marca a resposta correcta.

- A cultura cristiá desenvólvese inicialmente en:

☐ igrexas e conventos. ☐ mosteiros e universidades. ☐ sinagogas e mesquitas.

- A lingua utilizada no ensino e nas igrexas cristiás é o:

☐ hebreo. ☐ árabe. ☐ latín.

- As universidades e os centros catedralicios nacen no:

☐ século xi. ☐ século xii. ☐ século ix.

- As linguas románicas son:

☐ as que fala o pobo. ☐ as que fala o clero. ☐ as usadas no ensino.

6 Na Idade Media, a cultura musulmá é moi avanzada. Relaciona:

• Matemáticas	• Novos instrumentos
• Astronomía	• Obras poéticas e filosóficas
• Medicina	• Concepto e uso do número 0
• Literatura	• Cirurxía e anestesia
• Música	• Compás e astrolabio

7 Explica cal é a contribución principal da cultura xudía na Idade Media.

8 Anota tres características da arte románica, gótica e musulmá.

Románica

Gótica

Musulmá

A Idade Moderna

Características principais

- Iníciase en 1492, coa chegada de Colón a América, e finaliza en 1789, coa Revolución Francesa.
- Crecemento da poboación, especialmente nas cidades.
- Instauración de monarquías autoritarias: os reis limitan o poder dos nobres.
- Descubrimento de novos territorios (América, Asia, Oceanía e de novas rutas comerciais).

Sociedade e economía

Dividíase en dous grandes grupos sociais ou estamentos:

Privilexiados

Formado pola nobreza e polo alto clero. Non pagan impostos, posúen terras e acceden aos altos cargos.

Non-privilexiados

Formado polo baixo clero, os burgueses, os artesáns e os campesiños. Pagan impostos, non posúen terras nin acceden a altos cargos.

A base da economía é da **agricultura** e da **gandaría**, pero tamén se elaboran **produtos artesanais**. Aumenta o **comercio** e establécense novas rutas comerciais con América, Asia e África.

Arte e cultura

Nace o **humanismo**: o movemento cultural que consideraba o ser humano o centro do Universo.

O Renacemento

Temas artísticos do mundo clásico; a figura humana é o centro das obras; valóranse a beleza e a perfección técnica.

O Barroco

Búscase o fantástico e o exceso co fin de impresionar. Utilízase o contraste de luces e sombras, e perséguese a sensación de movemento.

O Neoclasicismo

Uso de liñas rectas e sinxelas; búscase a sensación de serenidade e equilibrio. Inspírase na arte clásica grega e romana.

O Século de Ouro

Grande esplendor literario e artístico. Popularízase a novela picaresca; o teatro é un espectáculo de masas.

Nome: Data:

1 Responde:

a) Que feito histórico se considera o inicio da Idade Moderna? En que ano se produciu?

b) Que nome reciben as monarquías que se crearon entón? Por que reciben este nome?

c) En que ano finaliza a Idade Moderna? Que acontecemento marca o final da Idade Moderna?

d) En que consistía o humanismo?

e) Que territorios se descubriron durante esta etapa?

2 Escribe verdadeiro (V) ou falso (F) segundo corresponda:

Na Idade Moderna non existían os oficios artesanais propios da Idade Media.

A poboación diminuíu especialmente nas cidades.

A sociedade estaba dividida en dous grandes grupos sociais ou estamentos: os privilexiados e os non-privilexiados.

A economía baseábase unicamente na agricultura.

Os descubrimentos de novos territorios producíronse en América, Asia e Oceanía.

Os burgueses formaban parte do grupo dos privilexiados.

Os nobres e o alto clero non pagaban impostos.

Durante este período aumentou o comercio con América e Asia.

3 Cita dous estilos artísticos que se manifestan durante a Idade Moderna e defíneos brevemente.

Os Reis Católicos e o auxe do Imperio Hispánico

A monarquía dos Reis Católicos

Isabel I de Castela e Fernando II de Aragón foron os Reis Católicos. Durante o seu reinado:

- Os seus dominios expandíronse e abararon o reino de Granada, o reino de Navarra, as illas Canarias, América e as terras do Mediterráneo.
- Impuxeron unha monarquía poderosa e limitaron o poder dos nobres; crearon tribunais de xustiza e un exército profesional.
- Conquistaron Granada e expulsaron os xudeus non-convertidos ao catolicismo.

O auxe do Imperio Hispánico

Aos Reis Católicos sucedeulles o seu neto, Carlos I, primeiro monarca español da dinastía dos **Austrias** e, a este, o seu fillo Filipe II. Xuntos formaron un imperio moi poderoso e extenso.

Carlos I (1516-1556)

Neto dos Reis Católicos e do emperador de Alemaña, dos que herdou numerosas posesións; foi elixido emperador de Alemaña, como Carlos V. Durante o seu reinado, loitou para sufocar moitos conflitos violentos que cuestionaban o seu poder.

Filipe II (1556-1598)

Herdou todo o territorio de Carlos I e incorporou o reino de Portugal con todas as súas colonias. O Imperio alcanzou a súa máxima expansión e converteuse no rei máis poderoso do seu tempo. Foi un firme defensor do catolicismo.

Nome: Data:

- 4** Relaciona cada feito histórico segundo faga referencia aos Reis Católicos, a Carlos I ou a Filipe II.

Foi elixido emperador de Alemaña.

Estendeu os seus dominios coa conquista de Granada e a anexión do reino de Navarra.

Iniciou a dinastía dos Austrias.

Converteu a súa monarquía na máis poderosa do seu tempo.

Constituíu unha unión dinástica das coroas de Castela e de Aragón, aínda que sen formar un só reino.

Conseguiu, durante o seu reinado, a máxima expansión do Imperio Hispánico.

Enfrontouse a numerosos conflitos violentos que cuestionaban o seu poder.

Incorporou o reino de Portugal.

- Reis Católicos
- Carlos I
- Filipe II

- 5** Contesta as preguntas seguintes sobre a monarquía dos Reis Católicos e o auxe do Imperio Hispánico.

a) Os Reis Católicos querían que todos os seus habitantes fosen católicos. Cita dous feitos clave na unificación relixiosa que levaron a cabo estes monarcas.

.....
.....

b) Que monarca sucedeu os Reis Católicos? Que grao de parentesco tiña con estes reis?

.....
.....

c) Quen foi o primeiro monarca español da dinastía dos Austrias?

.....
.....

d) Que dominios herdou Filipe II do seu pai? Que outro reino incorporou ao Imperio Hispánico?

.....
.....

Da decadencia do século XVII ao reformismo do século XVIII

Decadencia do século XVII

A monarquía atravesou unha época de decadencia durante o século XVII por diversos motivos:

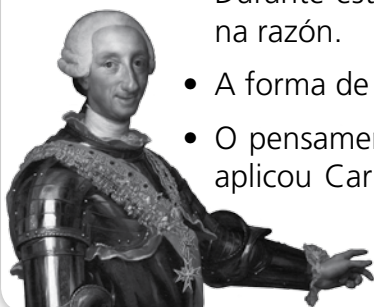
- As monarquías de Filipe III, Filipe IV e Carlos II foron débiles, pois aqueles reis carecían de capacidades para dirixir o Imperio e delegaron esta tarefa en nobres que recibían o nome de validos.
- O estancamento da agricultura, as guerras e os gastos da Coroa levaron a unha grave crise económica. Gran parte da poboación empobreceu.
- Durante o **ano 1640** o pobo sublevouse violentamente contra o goberno de Filipe IV.

O reformismo do século XVIII

- En 1700 Carlos II morreu sen herdeiro. Dous familiares reclamaron o trono: o francés **Filipe de Borbón** e **Carlos de Austria**. Os seus partidarios enfrontáronse na Guerra de **Sucesión española**. En 1713, o Tratado de Utrech recoñeceu a **Filipe V** como rei de España, instaurándose a dinastía dos Borbóns.
- Na Guerra de Sucesión, a Coroa de Aragón apoiou a Carlos de Austria. Foi derrotada polas tropas de Filipe V e perdeu as súas leis e institucións mediante os Decretos de Nova Planta.
- Filipe V introduciu o sistema absolutista (concentraba todos os poderes do Estado) e promoveu o centralismo organizando todos os territorios da Península co mesmo modelo que había en Castela.

O despotismo ilustrado do século XVIII

- Durante este século xurdiu a Ilustración, un movemento cultural baseado na razón.
- A forma de reinar deste período denomínase despotismo ilustrado.
- O pensamento ilustrado inspirou reformas modernizadoras, como as que aplicou Carlos III: construción de pontes e canles, repoboación de zonas deshabitadas, creación de escolas de artes e oficios, creación de fábricas...

Nome: Data:

6 Marca a resposta correcta.

a) En 1700 morreu sen deixar herdeiro o rei español...

- ☐ Filipe V ☐ Carlos de Austria ☐ Carlos II

b) Na guerra de Sucesión española enfrontáronse os partidarios de...

- ☐ Carlos I e Filipe V ☐ Carlos II e Filipe de Borbón
☐ Carlos de Austria e Filipe de Borbón

c) Durante a Guerra de Sucesión, o reino da Península Ibérica que apoiou a Carlos de Austria foi...

- ☐ Aragón ☐ Castela ☐ Navarra

d) O recoñecemento de Filipe V como rei de España supuxo a instauración da...

- ☐ dinastía dos Borbóns ☐ dinastía dos Austrias ☐ Reconquista

7 Completa o texto sobre o Absolutismo coas seguintes palabras:

Filipe V - lei - Castela - centralismo - absolutista - poderes

Con introduciuse o sistema de goberno, no que o monarca concentraba todos os do Estado e estaba por enriba de calquera norma ou Filipe V tamén promoveu o e organizou todos os territorios peninsulares e segundo o modelo que existía en

8 Contesta as preguntas sobre o despotismo ilustrado.

a) Que era a Ilustración? En que se baseaba?

.....
.....

b) Como se denomina a forma de reinar baseada nas ideas da Ilustración?

.....

c) Que finalidade tiñan as medidas promovidas por Carlos III? Enumera algunhas das reformas aplicadas por este rei.

.....
.....

Nome:

Data:

1 Formade grupos e elaborade unha presentación dos astros do noso Sistema Solar. Seguid estes pasos para levala a cabo:

1.º Cada membro do grupo investigará sobre un grupo de astros: Vía Láctea (para situar todos os astros), estrelas, planetas (segundo o número de membros do grupo, haberá que repartir os planetas entre varios), satélites (dedicádelle máis atención á Lúa) e astros menores (asteroides, cometas, meteoritos).

2.º Escribide unha breve descrición de cada un:

- a) Tipo de astro.
- b) Posición que ocupa no Sistema Solar.
- c) Tamaño.
- d) Algunhas características significativas.

3.º Buscade imaxes de cada astro en Internet para pegalas na presentación.

A Terra

<http://links.edebe.com/h6dju>

Vía Láctea

<http://links.edebe.com/j4>

O Sol

<http://links.edebe.com/wj>

A Lúa

<http://links.edebe.com/mfh>

Cometa Halley

<http://links.edebe.com/w7nhyr>

Estrela Polar

<http://links.edebe.com/ejw>

4.º Combinade toda a información reunida e preparade unha soa presentación.

5.º Presentade o traballo na clase.

A Terra:

- Terceiro planeta máis próximo ao Sol.
- Planeta pequeno (510.000.000 km²).
- É o único planeta do que se coñece a existencia de vida.
- Posúe unha gran cantidade de

Nome:

Data:

Da antiga cartografía ás novas tecnoloxías

Durante moitísimos anos, o ser humano só podía elaborar mapas navegando ou percorrendo a pé o territorio. Agora podemos obter imaxes de calquera parte do mundo sen saír da casa.

1 Consulta no dicionario e escribe a definición de *cartografía*.

2 Busca en Internet información sobre os mapas antigos que se indican e completa a táboa.

Nome do mapa	Autor	Data	Descrición e importancia
Mapa de Bedolina			
Mapamundi de Ptolomeo			
Mapamundi do Beato de Liébana			
Atlas de Mercator			
Mapa de Galicia de Domingos Fontán			

3 Busca información de como se utiliza *Google maps* (<https://maps.google.es/?hl=gl>). Agora practica.

- Introduce o nome da túa localidade e explóraa en modo *Mapa* (fíxate no recadro da dereita para activalo): achega e afasta a imaxe, desprázate nas catro direccións. Localiza algún lugar coñecido: monumento, praza, colexio...
- Agora pasa ao modo *Satélite* e explora de novo a túa localidade. Que diferenza existe entre estes dous modos de visualización?
- Escribe agora o enderezo do teu domicilio no buscador da esquerda e pasea polos arredores da túa casa mediante o modo *Street View*.

Adaptación curricular (ampliación). Unidade 2

Nome:

Data:

A previsión do tempo atmosférico

Ademais da temperatura, as precipitacións, a humidade relativa, o vento e o estado do ceo, hai outro factor meteorolóxico que ten grande influencia na previsión do tempo: **a presión atmosférica**.

Para realizar estas actividades podes consultar as seguintes webs:

Fenómenos atmosféricos:
<http://links.edebe.com/nknb>

Símbolos meteorolóxicos:
<http://links.edebe.com/fvr>

1 Investiga os seguintes aspectos relacionados coa presión atmosférica:

- Que é?
- Que instrumento se utiliza para medila?
- Que factores inflúen na presión atmosférica dun lugar?
- Que son as isóbaras?
- Que é un anticiclón? E unha borrasca?
- Que é unha fronte fría? E unha fronte cálida?

2 Busca imaxes sobre os símbolos utilizados nos mapas meteorolóxicos para representar o estado do ceo, a forza e a dirección do vento, as isóbaras, os anticiclóns e as borrascas, as fronte frías e as fronte cálidas. Debúxaos.

3 Busca nun xornal o mapa da previsión do tempo e pégao. Describe o tempo que irá nas distintas zonas a partir da interpretación dos seus símbolos.

As paisaxes en Galicia

Agora que xa coñecemos as principais paisaxes de España podemos intentar ampliar un pouco máis. Para isto podemos indagar no relevo de Galicia e descubrir como son as súas paisaxes. De modo que formade grupos de traballo e intentade realizar as seguintes actividades:

- 1 Xa vimos que o Teide é o pico máis alto de España, pero cales son os tres picos máis altos de Galicia? Localízadeos e reunide toda a información que poidades.

.....

.....

.....

- 2 Sabemos que en España hai illas formadas pola acción volcánica, busca as illas atlánticas de Galicia e infórmate sobre o valor ecolóxico das súas paisaxes.

— Que illas compoñen o Parque Nacional das Illas Atlánticas? Cal é a máis grande?

.....

.....

— En que rías están situadas?

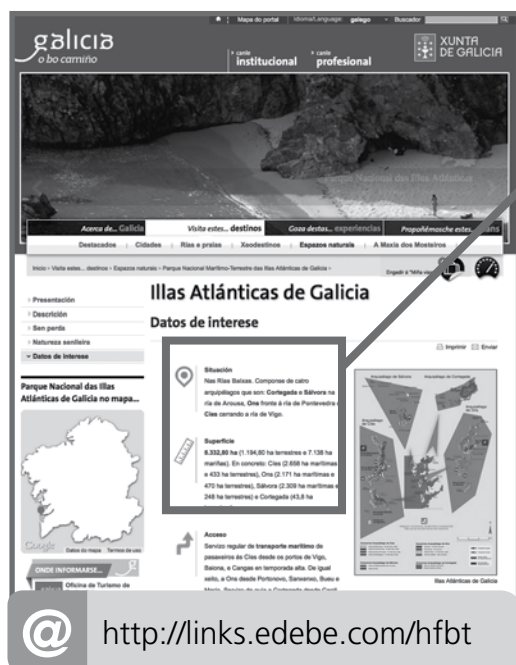
.....

.....

— Que tipo de paisaxe predomina?

.....

.....

Situación

Nas Rías Baixas. Componse de catro arquipélagos que son: Cortegada e Sálvora na ría de Arousa, Ons fronte á ría de Pontevedra e Cíes cerrando a ría de Vigo.

Superficie

8.332,80 ha (1.194,80 ha terrestres e 7.138 ha mariñas). En concreto: Cíes (2.658 ha marítimas e 433 ha terrestres), Ons (2.171 ha marítimas e 470 ha terrestres), Sálvora (2.309 ha marítimas e 248 ha terrestres) e Cortegada (43,8 ha terrestres).

Nome: Data:

As eleccións municipais

- 1 Investiga sobre os resultados das últimas eleccións municipais no teu concello e completa a táboa.

Ano das eleccións 20.....	
Total censo electoral	
Votantes	
Abstención	
Partido con máis concelleiros	

- 2 Investiga sobre a organización política do concello onde vives. Elabora un organigrama co nome do alcalde actual e cos nomes dos concelleiros, a área que lle corresponde a cada un deles e o partido político ao que pertencen.

Nome: Data:

A representación da poboación e da distribución da poboación

Investiga as características da poboación destes dous países: Xapón e Angola.

- 1** Busca en Internet as pirámides de poboación dos dous países, imprime as gráficas e pégaas en A e B. Podes acceder á seguinte páxina web: **<http://links.edebe.com/nmshb>**

a) Describe a forma de cada unha delas.

Xapón:

.....

.....

Angola:

.....

.....

A

b) En que país a poboación é máis nova? En que país se produciu un envellecemento da poboación? Xustifica as túas respostas.

.....

.....

.....

.....

.....

B

- 2** Completa a táboa. Para iso, primeiro, busca os datos necesarios.

	Poboación	Superficie	Densidade de poboación
Xapón			
Angola			

Nome:

Data:

- 1 Fíxate nos datos das importacións e das exportacións de España e contesta as preguntas:

2012		
	Importacións (miles de €)	Exportacións (miles de €)
Produtos do reino animal	7.638.704	7.831.003
Produtos do reino vexetal	9.280.478	12.787.019
Produtos alimenticios	10.846.856	11.588.194
Produtos minerais	66.636.639	19.647.113
Produtos das industrias químicas	31.515.305	24.011.006
Materias plásticas	11.247.033	11.977.054
Peles, coiros e as súas manufacturas	1.826.477	1.546.363
Madeira, cortiza e as súas manufacturas	1.139.109	1.301.959
Papel e as súas manufacturas	4.380.006	4.790.556
Materias téxtiles	14.178.829	10.677.058
Calzado	2.413.731	2.273.584

Fonte: INE. Anuario Estadístico de España 2014

- Cales son os produtos que máis exporta España? E os que máis importa?
- Que produtos teñen unha balanza comercial positiva, é dicir, cales teñen valores das exportacións superiores ao das importacións? E cales teñen unha balanza comercial negativa?

- 2 Consulta a seguinte páxina web: <http://links.edebe.com/u86> e confecciona un mapa cos principais países cos que España mantén relacións comerciais.

Nome:

Data:

O Camiño de Santiago

O Camiño de Santiago discorre polo norte da Península, entre a fronteira con Francia e a cidade de Santiago de Compostela. Por este camiño desprázanse os peregrinos cristiáns para visitar a tumba do apóstolo Santiago.

Para realizar estas actividades podes consultar as seguintes ligazóns:

O Camiño de Santiago:
<http://links.edebe.com/rec3>

Turismo Santiago de Compostela:
<http://links.edebe.com/9eqi8w>

1 Responde:

— Quen foi o apóstolo Santiago?

— Cando se descubriu a súa tumba segundo a tradición? _____

— Como se denominan os distintos camiños ou rutas que conducen a Santiago de Compostela? Debúxaos con distintas cores no mapa da Península Ibérica.

— Que é a credencial? E a Compostela? Como se obteñen? _____

Cultura e arte

Durante o século XVII, a cultura española viviu unha etapa de gran florecemento, con numerosas obras e de gran calidade; por esta razón, este período denomínase Século de Ouro. Unha das artes que máis destacaron foi a literatura. En Galicia, o Barroco foi un período de grande esplendor artístico e con personalidade propia.

- 1 Investiga sobre tres dos autores máis representativos da literatura do Século de Ouro: Miguel de Cervantes, Lope de Vega e Luís de Góngora.

Para realizar estas actividades podes consultar as seguintes ligazóns:

O Século de Ouro:

<http://links.edebe.com/wucxg7>

Biografías:

<http://links.edebe.com/hygqxf>

Miguel de Cervantes:

<http://links.edebe.com/fg22>

Barroco galego:

<http://links.edebe.com/ujpen>

<http://links.edebe.com/zcu>

- Busca información sobre a vida e a obra dun deles, e escribe unha breve recensión sobre a súa biografía e as características da súa obra.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- 2 Busca obras artísticas do Barroco galego e cita as principais características de cada unha.

.....

.....

.....

.....

Solucionario

Unidade 1

1. É unha agrupación de estrelas e outros astros. / A Terra forma parte da Vía Láctea. / Unha estrela emite luz propia e un planeta, non. / Resposta aberta.
2. *De esquerda a dereita (arriba):* Mercurio. A Terra. Saturno. Urano. *De esquerda a dereita (abaixo):* Venus. Marte. Xúpiter. Neptuno.
3. • Máis / pequeno / sólidos / rochoso.
• Menos / gran / gasosos / aneis.
4. – A Terra pertence ao Sistema Solar. / Ocupa o terceiro lugar. / Atópase a uns 150 millóns de quilómetros de distancia do Sol. / É un planeta rochoso. / Porque a maior parte da súa superficie está cuberta por auga. / Ten forma de esfera achatada polos polos.
5. **Movemento de translación:** tarda aproximadamente un ano en dar unha volta enteira. Ocasiona as estacións. É o xiro ao redor do Sol. / **Movemento de rotación:** é o xiro da Terra sobre si mesma. Provoca o día e a noite. Tarda un día en dar unha volta completa.
6. • 21 / marzo. • outono / 23. • 21 / xuño.
• Inverno / 21. • outono. • inverno.
7. V / F / F / V / F.
8. Cuarto crecente. / Lúa chea. / Lúa nova. / Cuarto minguante.
9. **Eclipse de Sol:** a Lúa interponse entre o Sol e a Terra; desde a Terra vese como a Lúa oculta o Sol.
Eclipse de Lúa: a Terra interponse entre a Lúa e o Sol; desde a Terra vese como a sombra do noso planeta oculta a Lúa.
10. movementos / ascenso / mar / Sol / Lúa / preamar / baixamar.

Unidade 2

1. Os paralelos son liñas imaxinarias paralelas ao ecuador. Os meridianos son liñas imaxinarias perpendiculares aos paralelos. Os seus extremos coinciden cos polos norte e sur.

2. *De arriba abaixo e de esquerda a dereita:* Círculo polar ártico. / Trópico de Cáncer. / Ecuador. / Trópico de Capricornio. / Círculo polar antártico.
– É a *latitude* e mídese en graos.
3. Meridiano de Greenwich. / Porque pasa polo observatorio do mesmo nome, en Londres (Reino Unido).
– Resposta aberta.
4. B: 50° latitude norte e 100° lonxitude leste. / A: 60° latitude sur e 90° lonxitude oeste. / D: 10° latitude norte e 70° lonxitude oeste. / C: 20° latitude sur e 40° lonxitude oeste.
5. a) Globo terráqueo. b) Planos. c) Mapa. d) Mapa temático. e) Mapa físico. g) Mapa político.
6. A. Mapa temático. B. Mapa político. C. Plano. D. Mapa físico.
7. a) V; b) F; c) F; d) V; e) V; f) V.
8. – Debuxos das distintas árbores e tipos de vexetación.
– Corresponde a 100 km na realidade.
– Cara ao norte.

Unidade 3

1. • Atmosfera. • Nitróxeno, osíxeno, vapor de auga e dióxido de carbono (CO²) etc.
• É o estado da atmosfera nun momento e nun lugar determinados.
2. 1) Precipitacións. 2) Temperatura. 3) Estado do ceo. 4) Vento. 5) Humidade atmosférica.
3. Precipitacións. Pluviómetro. B. / Temperatura. Termómetro. A. / Humidade. Higrómetro. C. / Dirección do vento. Catavento. D. / Intensidade do vento. Anemómetro. D.
4. Conxunto de condicións atmosféricas que se repiten de forma habitual ao longo do tempo nun lugar.
5. F / V / V / F / F / V / F.
6. Clima temperado: zonas situadas entre os círculos polares e os trópicos. / Clima

Solucionario

cálido: entre os dous trópicos. / Clima frío: en latitudes superiores, nos círculos polares.

7. Ao clima temperado. / Ao variado relevo e á influencia do mar.
8. ... abundantes chuvias ao longo do ano e temperaturas suaves. / ... de alta montaña. / ... mediterráneo. / ... subtropical. / ... oceánico.
9.
 - As temperaturas nas zonas de clima e paisaxe continental son extremas (moi baixas no inverno e altas no verán), mentres que nas zonas de clima e paisaxe subtropical son suaves todo o ano.
 - As precipitacións nas zonas de clima e paisaxe continental son escasas, e no clima e paisaxe mediterránea son escasas e irregulares podendo ser torrenciais na primavera e no outono.
 - Nas zonas de clima e paisaxe oceánico abundan os bosques caducifolios de carballos, faias, castiñeiros e prados naturais, mentres que, nas zonas de clima e paisaxe de alta montaña, son habituais as árbores resistentes ao frío (bi-dueiros, piñeiros, abetos).

Unidade 4

1. –Formas ou accidentes xeográficos que presenta a superficie da Terra.
–Clasifícanse en paisaxe de interior e paisaxe de costa.
–Costas con moitos cantís e poucas praias e portos naturais.
2. –Unha serra é un grupo de montañas enlazadas entre sí.
–As costas baixas son costas onde terreos baixos e chairas chegan ao litoral.
–Na paisaxe interior de chaira podemos atopar mesetas, depresións e outeiros.
–Nas costas baixas as praias areosas son abundantes.
3. Resposta gráfica.
4. Serra: paisaxe interior de montaña.

Golfo: paisaxe de costa. Outeiro: paisaxe interior de chaira. Montaña: paisaxe interior de montaña. Illa: paisaxe interior de costa.

5. F / F / V / V / F / F.
6. Serra de Guadarrama – Sistema Central
Serra de Albaracín – Sistema Ibérico
Serra Nevada – Sistema Bético
Picos de Europa – Cordilleira Cantábrica
Serra de Gredos – Sistema Central
7. –Costa cantábrica: esténdese desde o golfo de Biscaia ata o cabo Ortegal.
–Costa atlántica: esténdese desde cabo Ortegal ata a fronteira portuguesa, e logo desde a fronteira portuguesa ata a punta de Tarifa.
–Costa mediterránea: vai dende a punta de Tarifa ata o cabo de Creus.
8. Resposta gráfica.
9. Vertente atlántica: Miño, Tambre, Douro, Ulla, Texo, Guadiana, Tinto, Guadalquivir e Guadalete. Vertente mediterránea: Segura, Xúcar, Turia, Ebro, Llobregat, Ter. Vertente cantábrica: Bidasoa, Nervión, Nalón.
10. Costa cantábrica: ría de Ribadeo, ría de Viveiro, ría de Ortigueira. Costa atlántica: ría de Arousa, ría de Ferrol, ría de Camariñas, ría de Vigo.

Unidade 5

1.
 - A Constitución é a lei fundamental do Estado.
 - Os dereitos, os deberes e as liberdades dos cidadáns. / • política. / • territorial.
2. Democracia / eleccións / iguais/teñen / todas as leis / liberdade.
3. b).
4. **Deberes:** son obrigas que temos que cumprir para o bo funcionamento da sociedade. Indícanos o que os demais poden esperar de nós. / **Dereitos:** son as

necesidades máis importantes que calquera persoa ten por ser membro dunha sociedade. / **Liberdades:** son dereitos relacionados coa vida política e social.

5. Monarquía parlamentaria / Monarca ou rei / Institucións / Goberno.
6. Xuíces e xuízas, e maxistrados e maxistradas. Tribunais de Xustiza. / Congreso dos deputados e Senado. Cortes Xerais. / Presidente do Goberno e ministros e ministras. Goberno.
7. O Rei é o Xefe do Estado pero non exerce ningún poder político. As súas funcións principais son xurar a Constitución e facer que se cumpra, sancionar e promulgar as leis, representar a España nas relacións internacionais e ser o Xefe Supremo das Forzas Armadas.
8. **Poder lexislativo.** Ten a función de elaborar as leis e controlar a acción do Goberno. Cortes xerais. / **Poder executivo.** A súa función é aplicar as leis que aproban as Cortes Xerais, dirixir a política do país e administrar o Estado. Goberno. / **Poder xudicial.** Ten a misión de vixiar que as leis se cumpran e de xulgar o seu cumprimento. Tribunais de xustiza.
9. *Revisar que o alumnado delimite correctamente as comunidades autónomas e que coloree as provincias de Galicia.*
10. O Estatuto de Autonomía é a norma básica das comunidades autónomas.
 - Nos Estatutos fíxanse as institucións autonómicas que reñen a comunidade, as competencias que ten a autonomía (materias que pode dirixir, como a educación e a sanidade), a lingua e/ou linguas oficiais, os símbolos da comunidade (bandeira, himno etc.), os límites territoriais da comunidade etc.

Unidade 6

1. Emigración. 2. Crecemento real. 3. Natalidade. 4. Inmigración. 5. Crecemento natural. 6. Mortalidade.
2. a) Taxa de natalidade = 13‰. b) Taxa de

mortalidade = 5,5‰. c) Crecemento natural = 135; densidade de poboación: 360 hab./km². d) Saldo migratorio = 35 hab.; crecemento real = 170 hab.

3. Proporciona diñeiro para vivir, permite desenvolver os nosos coñecementos e capacidades, facilita o contacto social con outras persoas e contribúe a aumentar a nosa autoestima e motivación.
4. a) Poboación inactiva. b) Poboación activa, poboación desocupada. c) Poboación activa, poboación ocupada. d) Poboación inactiva.
5. a) Consecuencia. b) Causa. c) Causa. d) Causa. e) Consecuencia. f) Causa. g) Causa. h) Consecuencia.
6. a) F; b) V; c) V; d) F; e) F; f) V; g) V; h) V.
7. Resposta orientadora. Alta densidade de poboación: Alemaña, Luxemburgo, Italia. / Baixa densidade de poboación: Islandia, Noruega, Finlandia.
8. a) Inmigrantes. b) Inmigrantes / emigrantes. c) Inmigrantes. d) Inmigrantes / emigrantes.

Unidade 7

1. –Un país en vías de desenvolvemento.
–Aqueles traballos que outras persoas ou empresas realizan para satisfacer as nosas necesidades.
–Aqueles tarefas que os seres humanos realizan para cubrir as súas necesidades.
–O terciario.
2. **Sector primario:** agricultora, mariscadora.
Sector secundario: panadeiro, operaria de fábrica, ferreiro.
Sector terciario: albanel, camioneira, electricista, camareiro, médica, pintora, escultor.
3. F / F / F / V.
4. Ao sector secundario. Porque é unha actividade que se dedica a transformar

Solucionario

unha materia prima para ofrecer un produto elaborado.

5. As materias primas son produtos obtidos directamente da natureza, mentres que os produtos elaborados son esas materias primas transformadas.
6. Recollida do trigo (obtenção da materia prima). Elaboración do pan (transformación da materia prima en produto elaborado). Envío do pan aos supermercados (transporte e distribución). Venda do pan no supermercado (venda ao público).
7. Conxunto de coñecementos e técnicas que permiten obter con eficacia grandes cantidades de bens e servizos.
8. F / V / F / F.
9. Resposta aberta.
10. Cataluña, Comunidade Valenciana, Rexión de Murcia, Andalucía.
11. Cataluña, País Vasco e Madrid.
12. –España é potencia mundial en turismo.
–O sector secundario en España atópase agora en declive.
–As industrias máis importantes en España son a alimentaria, a téxtil, a electrónica, a siderúrxica, a química e a metalúrxica.
–O gando porcino e ovino son os que presentan maior número en España.
–En Galicia destaca a gandería avícola, porcina e bovina.
13. Resposta gráfica.

Unidade 8

1.
 - Ano 711 / musulmán / África
 - Al Ándalus / Imperio Islámico
 - Norte / cristiáns
 - Ano 929 / Córdoba
 - Poderoso
 - Económico
 - Século XI / reinos independentes

• Reinos cristiáns / Granada

2. a) A relixión musulmá. / b) Eran cristiáns non convertidos ao islam. / c) A nora e as canles para a rega. / d) Nas cidades, grazas aos produtos artesanais fabricados. / e) Resposta aberta.
3. Resposta gráfica aberta.
4. F / V / V / V / F / F / V.
5. Mosteiros e universidades / latín / século XII / as que fala o pobo.
6. Matemáticas: concepto e uso do número 0. / Astronomía: compás e astrolabio. / Medicina: cirurxía e anestesia. / Literatura: obras poéticas e filosóficas. / Música: novos instrumentos.
7. Reposta orientadora. Posibilitar o intercambio de coñecementos entre musulmáns e cristiáns, pois os xudeus participaron na Escola de tradutores de Toledo. Nela traducíronse ao latín e ás linguas románicas as grandes obras árabes que chegaron á península.
8. Resposta aberta.

Unidade 9

1. a) A chegada de Colón a América. 1492. b) Monarquías autoritarias. Porque as dirixen reis que limitaron o poder da nobreza. / c) En 1789. A Revolución francesa. / d) Foi un movemento cultural novo que cambiou a visión medieval do mundo, ao considerar o ser humano o centro do Universo. / e) Territorios de América, Asia e Oceanía.
2. F / F / V / F / V / F / V / V.
3. Resposta orientadora. O Renacemento utiliza temas e formas do mundo clásico; a figura humana é o centro da representación artística e valórase a técnica e a beleza. O Barroco busca o fantástico e o exceso co fin de impresionar. Utilízase o contraste de luces e sombras e perséguese a sensación de movemento.
4. **Reis Católicos:** estenderon os seus dominios coa conquista de Granada e a

anexión do reino de Navarra. Constituíu unha unión dinástica das coroas de Castela e de Aragón, aínda que sen formar un só reino. / **Carlos I:** foi elixido emperador de Alemaña. Iniciou a dinastía dos Austrias. Enfrontouse a numerosos conflitos violentos que cuestionaban o seu poder. / **Filipe II:** converteu a súa monarquía na máis poderosa do seu tempo. Conseguiu, durante o seu reinado, a máxima expansión do Imperio Hispánico. Incorporou o reino de Portugal.

5. a) A conquista do reino de Granada e a expulsión dos xudeus non-convertidos ao cristianismo. / b) Carlos I. Era o seu neto. / c) Carlos I. / d) Filipe II herdou do seu pai, Carlos I, todos os dominios. Ademais, incorporou ao Imperio Hispánico o reino de Portugal, cos seus territorios en África, América e Asia.
6. a) Carlos II. / b) Carlos de Austria e Filipe de Borbón. / c) Aragón. / d) Dinastía dos Borbóns.
7. Filipe V / absolutista / poderes / lei / centralismo / Castela.
8. a) Foi un movemento cultural xurdido no século XVIII. Baseábase na razón.
b) Despotismo ilustrado.
c) Modernizar España. Creación de fábricas, liberalización do comercio con América, repoboación de zonas deshabitadas, construción de canles e pontes, creación de escolas de artes e oficios etc.

Ampliación (Unidade 1)

1. Resposta aberta.

Ampliación (Unidade 2)

1. Resposta orientadora: A cartografía é a ciencia que se encarga do estudo e da elaboración dos mapas.
2. Resposta orientadora. **Mapa de Bedolina.** Descoñecido. Idade de Ferro. É un mapa escrito sobre rocha, situado en Val

Camonica (Italia). Está considerado como o mapa máis antigo dun lugar poboado representado por grupos humanos.

Mapamundi de Ptolomeo. Claudio Ptolomeo. Século II. É o primeiro mapa coñecido que permite localizar a posición exacta de lugares en función da súa lonxitude e latitude.

Mapamundi de Beato de Liébana. Beato de Liébana. 776. Unha das principais obras cartográficas da Alta Idade Media. Reflicte o carácter relixioso da cartografía medieval cristiá da época.

Atlas de Mercator. Gerhard Kremer. 1578. É o primeiro mapa que representou nun plano a superficie esférica da Terra, o que supuxo que se puideron medir distancias, de especial interese para a navegación.

Mapa de Galicia de Domingos Fontán. Domingos Fontán. 1834. É o primeiro mapa topográfico de Galicia e o primeiro de España realizado con métodos científicos e medicións matemáticas.

3. Resposta aberta.

Ampliación (Unidade 3)

1. Respostas orientadoras. A presión atmosférica é o peso que exercen os gases que hai sobre unha zona determinada da Terra. / O barómetro. / A altitude, a temperatura e a humidade. / Son liñas que unen os puntos que teñen a mesma presión atmosférica. / É unha zona de altas presións. E unha borrasca é unha zona de baixas presións. / É unha franxa de inestabilidade que ocorre cando unha masa de aire frío despraza a unha zona de aire quente. Unha fronte cálida é unha masa de aire cálido que se avanza para substituír unha masa de aire frío.

- 2 e 3. Respostas abertas.

Ampliación (Unidade 4)

1. Resposta aberta.

Solucionario

2. Resposta aberta.

Ampliación (Unidade 5)

1. Resposta aberta.
2. Resposta aberta.

Ampliación (Unidade 6)

1. a) A pirámide de Xapón ten forma de oxiva, cunha base máis estreita ca o tronco, o que significa que a natalidade e a mortalidade infantil son baixas. A pirámide de Angola ten forma de parasol, cunha base moi ancha e unha cúspide moi estreita, o que reflicte unha alta natalidade e unha mortalidade infantil e adulta elevada (posto que as barras, a medida que aumenta a idade, estréitanse con rapidez).
b) En Angola a poboación é máis nova que en Xapón, posto que a base da pirámide é moito máis ancha. En Xapón tivo lugar un envellecemento da poboación; apréciase porque a pirámide estréitase pola súa base.
2. Comprobar que os alumnos calculan correctamente a densidade de poboación.

Ampliación (Unidade 7)

1. Produtos que exporta España: produtos das industrias químicas, produtos mineiros, produtos do reino vexetal etc. Produtos que importa: produtos minerais, produtos das industrias químicas, materias téxtiles etc.
– Produtos con balanza comercial positiva: produtos do reino vexetal, produtos do reino animal, produtos alimenticios, calzado, papel, madeiras e materias plásticas. Produtos con balanza comercial negativa: produtos minerais, produtos das industrias químicas, peles e coiros, e materias téxtiles.
2. Resposta gráfica.

Ampliación (Unidade 8)

1. Respostas orientadoras. O apóstolo Santiago foi un dos doce apóstolos de Xesús de Nazaré.
– Segundo a lenda, a tumba de Santiago apóstolo descubriuse no ano 813.
– Resposta aberta.
– Resposta orientadora. **Credencial:** documento que expide a igrexa de Santiago de Compostela que lle acredita o portador a condición de peregrino para que estes sexan recoñecidos como tales e poidan acollerse á caridade allea, por exemplo, refuxios para peregrinos. **A Compostela:** documento do Cabido Catedralicio de Santiago que certifica a peregrinaxe a pé ou en bicicleta polo Camiño de Santiago. Para obtela, débese mostrar a credencial, onde se foi selando e poñendo a data ao longo do Camiño, como, por exemplo, nos refuxios nos que se durmiu, dúas veces por día. Para conseguir a Compostela débese chegar a Santiago tras peregrinar os últimos 100 km andando ou 200 en bicicleta, como mínimo.

Ampliación (Unidade 9)

1. • Resposta aberta.
2. Resposta aberta.

Recursos para a Avaliación

Instrumentos para a avaliación

Rúbricas das unidades74

Rúbrica dos proxectos83

Rúbricas xerais85

Rexistros para a avaliación.....102

Portfolio.....104

Informe de avaliación.....106

Observación dos contidos108

Outros recursos para a avaliación111

Unidade 1. A Terra no Universo

Indicadores	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Elabora textos, explicativos e argumentativos na comprensión da orixe e composición do Universo e do Sistema Solar. (CMCT)	Ten dificultades para comprender a orixe e a composición do Universo e do Sistema Solar.	Coñece a explicación e argumentación da orixe e da composición do Universo e do Sistema Solar.	Coñece a explicación e argumentación da orixe e da composición do Universo e do Sistema Solar, aínda que a describe sen rigor.	Coñece a explicación e argumentación da orixe e da composición do Universo e do Sistema Solar; elabora mensaxes e textos cunha explicación exacta.	
Interpreta o espazo físico no que se desenvolven a vida e a actividade humanas; coñece as partes integrantes do Sistema Solar e entende as consecuencias que se derivan dos movementos da Terra e da Lúa ao redor do Sol. (CMCT)	Ten dificultades para imaxinar a representación sobre a formación do Universo e a composición do Sistema Solar.	Imaxina a representación sobre a formación do Universo e a composición do Sistema Solar, aínda que non os relaciona cos elementos do seu contorno.	Coñece a formación do Universo e a composición do Sistema Solar e relaciónaos cos elementos reais do seu contorno.	Coñece a formación do Universo e a composición do Sistema Solar; represéntaos correctamente e relaciónaos co espazo real que habita.	
Le con eficacia e comprende textos sobre a orixe do Universo e a composición do Sistema Solar e extrae as súas propias conclusións. (CCL)	Ten dificultades na decodificación de textos descritivos propios da súa idade sobre a orixe do Universo e da composición do Sistema Solar.	Le un texto descritivo co ritmo e coa entoación adecuados.	Le un texto descritivo co ritmo e coa entoación adecuados, e comprende a idea xeral do texto.	Le un texto descritivo co ritmo e coa entoación adecuados; compréndeo e extrae conclusións.	
Utiliza os recursos tecnolóxicos para informarse e formarse. (CD)	Ten dificultades para utilizar recursos tecnolóxicos para a procura de información.	É capaz de utilizar recursos tecnolóxicos e ten certa destreza para a procura de información.	Busca información con recursos tecnolóxicos, aínda que ten dificultades para interpretala.	Busca información útil e precisa con recursos tecnolóxicos interpretándoa eficazmente.	
Concreta os contidos para crear algo de maneira artística (elaboración e interpretación de debuxos). (CCEC)	Representa con dificultade o debuxo do Sistema Solar e das fases lunares, incluíndo elementos básicos.	Representa o debuxo do Sistema Solar e das fases lunares aínda que non incorpora elementos básicos para comunicar a finalidade con que se crea.	Representa o debuxo do Sistema Solar e das fases lunares, incorporando elementos básicos para comunicar a finalidade con que se crea.	Representa de forma correcta o debuxo do Sistema Solar e das fases lunares para comunicar a finalidade con que se crea e describíndoo posteriormente con precisión.	

Unidade 2. A representación da Terra

Indicadores	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Comprende, distingue e manexa os conceptos de paralelos e meridianos e a súa utilidade. (CMCT)	Ten dificultade para comprender, distinguir e manexar os conceptos de paralelos e meridianos e a súa utilidade.	Distingue os paralelos e os meridianos pero non coñece o nome nin a posición dos máis importantes.	Comprende e manexa os conceptos de paralelos e meridianos e a súa utilidade; coñece a posición dos máis importantes e exprésao con corrección.	Comprende e manexa os conceptos de paralelos e meridianos e a súa utilidade; coñece a posición dos máis importantes e sitúaos nun globo terráqueo.	
Localiza puntos da Terra a partir das súas coordenadas e determina as coordenadas dun punto terrestre. (CMCT)	Cústalle localizar puntos da Terra a partir das súas coordenadas e determinar as coordenadas dun punto coñecendo a súa localización.	Localiza puntos da Terra a partir das súas coordenadas pero ten dificultades para determinar as coordenadas dun punto coñecendo a súa localización.	É capaz de localizar puntos da Terra a partir das súas coordenadas e determinar as coordenadas dun punto coñecendo a súa localización.	Localiza os puntos da Terra a partir das súas coordenadas, determina coordenadas dun punto coñecendo a súa localización e exprésao con corrección.	
Coñece as formas de representación da Terra. (CMCT)	Ten dificultade para comprender as formas de representación da Terra.	Coñece e é capaz de identificar as distintas formas de representación da Terra.	Coñece as formas de representación da Terra e sabe describilas.	Coñece as formas de representación da Terra e elabora distintos mapas e planos.	
Identifica distintos tipos de mapas e calcula a distancia entre dous puntos. (CMCT)	Cústalle identificar os distintos tipos de mapas.	Recoñece e identifica os distintos tipos de mapas, aínda que ten dificultades para calcular a distancia entre dous puntos.	Identifica distintos tipos e calcula a distancia entre dous puntos, aplicando a escala gráfica ou numérica.	Identifica distintos tipos de mapas e é capaz de elaboralos; calcula as distancias entre dous puntos aplicando distintos tipos de escala.	
Recoñece a lenda, a orientación e a escala dun mapa e a súa utilidade para interpretalos. (CMCT)	Ten dificultades para recoñecer a lenda, a orientación e a escala dun mapa; así como para interpretalos.	É capaz de recoñecer a lenda, a orientación e a escala dun mapa pero non sabe interpretalos.	Recoñece a lenda, a orientación e os dous tipos de escala dun mapa e sabe interpretalos.	Recoñece a lenda, a orientación e a escala dun mapa; sabe interpretalos e exprésaos con corrección.	
Coñece que é un atlas e sabe consultalo. (CMCT)	Ten dificultades para consultar un atlas.	Coñece que é un atlas e a información que contén.	Coñece que é un atlas e é capaz de buscar información concreta nel.	Coñece que é un atlas, sabe buscar información concreta e interpreta.	
Comprende que son os fusos horarios e determina que hora é en distintos lugares da Terra. (CMCT)	Ten dificultades para comprender que son os fusos horarios.	Comprende que son os fusos horarios pero non é capaz de determinar que hora é en distintos lugares da Terra.	Comprende que son os fusos horarios e sabe determinar que hora é en distintos lugares da Terra.	Comprende que son os fusos horarios; determina que hora é en distintos lugares da Terra e explica con corrección.	
Utiliza as tecnoloxías da información e realiza traballos sobre a representación da Terra. (CMCT)	Ten dificultades para utilizar recursos tecnolóxicos para realizar traballos sobre a representación da Terra.	É capaz de utilizar recursos tecnolóxicos e ten certa destreza para a procura de información para realizar traballos.	Busca información con recursos tecnolóxicos, aínda que ten dificultades para interpreta.	Busca información con recursos tecnolóxicos, interpreta e úsaa para realizar traballos sobre a representación da Terra.	
Toma decisións de maneira autónoma sobre os distintos tipos de representación terrestre para diferentes situacións cotiás. (CAA, CSIEE)	Ten dificultades para tomar decisións de maneira autónoma sobre o tipo de representación terrestre máis adecuado en diversas situacións cotiás.	Toma decisións de forma autónoma sobre o tipo de representación terrestre máis adecuado en situacións cotiás, aínda que lle custa xustificalas.	É capaz de tomar decisións de maneira autónoma sobre o tipo de representación terrestre máis adecuado en situacións cotiás e xustificaas.	É capaz de tomar decisións de maneira autónoma sobre os distintos tipos de representación terrestre para situacións cotiás. Exponas ben e ponas en práctica.	

Unidade 3. O clima e as paisaxes

Indicadores	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Diferencia entre tempo atmosférico e clima e identifica as características de cada un deles. (CMCT)	Ten dificultades para diferenciar entre tempo atmosférico e clima e non identifica as súas características.	Diferencia entre tempo atmosférico e clima pero non identifica as características de cada un deles.	Diferencia entre tempo atmosférico e clima e identifica as características de cada un deles de forma xeral.	Diferencia entre tempo atmosférico e clima, identifica as súas características e pon exemplos.	
Recoñece as características que se observan e miden para coñecer e prever o tempo atmosférico. (CMCT)	Cústalle recoñecer as características que se observan e miden para coñecer e prever o tempo atmosférico.	Recoñece as características para prever o tempo atmosférico pero non coñece os seus instrumentos de medición.	Recoñece as características para prever o tempo atmosférico e coñece os seus instrumentos de medición.	Recoñece as características e os instrumentos de medida para prever o tempo atmosférico.	
Recoñece os factores que determinan o clima dun lugar e comprende como inflúen nel. (CMCT)	Ten dificultades para recoñecer os factores que determinan o clima dun lugar e comprender como inflúen nel.	Recoñece os factores que determinan o clima dun lugar aínda que non comprende como inflúen nel.	Recoñece os factores que determinan o clima dun lugar e comprende como inflúen nel de forma xeral.	Recoñece os factores que determinan o clima dun lugar e comprende como inflúen nel e exprésao con corrección.	
Coñece os distintos climas do mundo, de España e de Galicia, a súa localización e as súas características. (CMCT)	Ten dificultades para coñecer os distintos climas do mundo, de España e de Galicia, a súa localización e as súas características.	Coñece os distintos climas do mundo, de España e de Galicia, a súa localización, aínda que non as súas características.	Coñece os distintos climas do mundo, de España e de Galicia, a súa localización e as súas características de forma xeral.	Coñece os distintos climas do mundo, de España e de Galicia, a súa localización, describe as súas características concretas e exprésao con corrección.	
Sabe interpretar e elaborar un climograma. (CMCT)	Cústalle interpretar e elaborar un climograma.	Sabe interpretar un climograma pero cústalle elaboralo.	Sabe interpretar os datos do climograma e elaboralo.	Sabe elaborar e interpretar os datos dun climograma, relacionalo co tipo de clima ao que pertence.	
Valora a importancia da previsión do tempo atmosférico nas actividades cotiás e económicas. (CMCT)	Cústalle valorar a importancia da previsión do tempo atmosférico nas actividades cotiás e nas económicas.	Valora a importancia da previsión do tempo atmosférico nas actividades cotiás pero non nas económicas.	Valora a importancia da previsión do tempo atmosférico nas actividades cotiás e nas económicas de forma xeral.	Valora a importancia da previsión do tempo atmosférico nas actividades cotiás e nas económicas e exprésao con corrección.	
Utiliza as tecnoloxías da información e a comunicación cun espírito crítico. (CD)	Cústalle utilizar as tecnoloxías da información e a comunicación cun espírito crítico.	Utiliza as tecnoloxías da información contrastando distintas informacións, aínda que lle custa dar unha opinión crítica.	Utiliza as tecnoloxías da información e da comunicación, cun espírito crítico pero cústalle expresalo.	Utiliza as tecnoloxías da información e da comunicación cun espírito crítico e exprésao correctamente.	
Sabe utilizar recursos tecnolóxicos para buscar e tratar información para aprender e realizar traballos. (CD, CAA)	Ten dificultades para utilizar recursos tecnolóxicos para buscar e tratar información para aprender e realizar traballos.	Utiliza recursos tecnolóxicos e ten destreza para buscar e tratar información na realización de traballos.	Sabe utilizar recursos tecnolóxicos para buscar e tratar información, aínda que ten dificultades para interpretala.	Sabe buscar información precisa con recursos tecnolóxicos, interpretándoa e utilizándoa eficazmente.	
Concreta os contidos para crear algo de maneira artística (interpretación de debuxos e elaboración de bosquejos). (CCEC)	Representa con dificultade o debuxo dun bosquejo incluíndo elementos básicos.	Representa o debuxo dun bosquejo, aínda que non incorpora elementos básicos para comunicar a finalidade con que se crea.	Representa o debuxo dun bosquejo, incorporando elementos básicos para comunicar a finalidade con que se crea.	Representa correctamente o debuxo dun bosquejo para comunicar a finalidade con que se crea e describindoo posteriormente con precisión.	

Unidade 4. O relevo e a hidrografía

Indicadores	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Coñece os ríos máis importantes de España e sitúaos na súa vertente xeográfica correspondente. (CMCT)	Ten dificultades para nomear os ríos da península e as vertentes existentes.	Coñece algúns dos ríos máis importantes pero cústalle situalos na súa vertente.	Coñece os ríos importantes e sitúaos na súa vertente correspondente con algunhas dúbidas.	Coñece os ríos de España, as súas vertentes e sitúaos no mapa sen problema.	
Nomea os diferentes elementos do relevo tanto de interior como de costa e as súas características. (CCL)	Ten dificultades para diferenciar os diferentes elementos do relevo e as súas formas.	Asocia algúns elementos do relevo coas súas características.	Relaciona as características e os elementos do relevo con algunhas dúbidas.	Coñece os diversos elementos do relevo e as súas formas e explica as súas características.	
Coñece os diferentes elementos do relevo peninsular e insular de España, noméaos e sitúaos no mapa. (CMCT)	Ten moitas dificultades para recoñecer os diferentes elementos do relevo peninsular ou insular nin consegue situalos nun mapa.	Coñece algúns dos elementos do relevo peninsular e insular pero case nunca os consegue situar correctamente nun mapa.	Coñece a maioría de elementos do relevo e sitúaos con exactitude no mapa.	Coñece en profundidade os elementos do relevo peninsular e insular e sitúaos correctamente no mapa.	
Coñece as diferentes costas do litoral español e sitúaaas no mapa. (CMCT)	Descoñece os nomes das costas españolas e é incapaz de diferenciarlas no mapa.	Coñece algúns nomes das costas españolas pero ten dificultades para situalas no mapa.	Coñece a maioría de costas españolas e sitúa algunhas delas no mapa.	Coñece os nomes das costas do litoral español e sitúaaas correctamente no mapa.	
Diferencia entre as diversas desembocaduras dos ríos e investiga para coñecer as características propias. (CCEC)	Ten dificultades para recoñecer os tipos de desembocaduras de ríos e non mostra interese por investigar as características.	Diferencia visualmente as desembocaduras pero cústalle manter a investigación para coñecer as características propias.	Observa as características das diferentes desembocaduras e investiga sobre cada unha delas.	Coñece as diferenzas entre desembocaduras e mostra interese por investigar as diferenzas propias de cada unha.	

Unidade 5. A organización política e territorial

Indicadores	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Coñece que é a Constitución española e identifica as características dun Estado democrático. (CSC)	Ten dificultades para entender que é a Constitución española, e non identifica as características dun Estado democrático.	Coñece que é a Constitución española pero non identifica ben as características dun Estado democrático.	Coñece que é a Constitución española e sabe describir as características dun Estado democrático.	Coñece que é a Constitución española, describe as características dun Estado democrático e xustifica a importancia deste.	
Coñece os símbolos do Estado español. (CCEC)	Ten dificultades para identificar os símbolos do Estado español.	Identifica algún dos símbolos do Estado español.	Coñece os símbolos do Estado español e o seu significado.	Coñece os símbolos do Estado español, o seu significado e descríbeseos correctamente.	
Coñece que son os dereitos, os deberes e as liberdades. (CSC)	Cústalle entender que son os dereitos, os deberes e as liberdades.	Coñece e describe que son os dereitos, os deberes e as liberdades.	Coñece que son os dereitos, os deberes e as liberdades e sabe poñer exemplos.	Coñece que son os dereitos, os deberes e as liberdades, e reflexiona sobre a relación que gardan.	
Coñece a forma de goberno de España, cales son as súas funcións e identifica os poderes políticos do Estado. (CSC)	Cústalle entender cal é a forma de goberno en España, e cales son as súas funcións.	Coñece a forma de goberno de España e quen forman parte do Goberno, pero non coñece ben as súas funcións.	Coñece a forma de goberno de España, cales son as súas funcións e identifica os poderes políticos do Estado.	Coñece a forma de goberno de España e as súas funcións, os tres poderes políticos e exprésao con corrección.	
Coñece a organización territorial de España e localiza as comunidades e cidades autónomas nun mapa de España e as súas provincias. (CMCT)	Non coñece a organización territorial de España e non localiza as comunidades, as cidades autónomas e as súas provincias nun mapa de España.	Coñece a organización territorial de España e localiza as comunidades e cidades autónomas nun mapa de España pero non as súas provincias.	Coñece a organización territorial de España; localiza as comunidades e cidades autónomas nun mapa de España e as súas provincias.	Describe a organización territorial de España e localiza as comunidades e cidades autónomas nun mapa, así como as súas provincias, cidades e municipios importantes.	
Sabe que é o Estatuto de autonomía e cales son as institucións autonómicas galegas. (CSC)	Ten dificultades para entender que é o Estatuto de autonomía e cales son as institucións autonómicas galegas.	Sabe que é o Estatuto de autonomía pero non cales son as institucións autonómicas galegas.	Sabe que é o Estatuto de autonomía e describe cales son as institucións autonómicas.	Reflexiona e expresa a súa opinión sobre a importancia do Estatuto de autonomía e as institucións autonómicas galegas.	
Coñece que eleccións se celebran en España. (CSC)	Ten dificultades para entender que eleccións se celebran en España.	Coñece as eleccións que se celebran en España (municipais, autonómicas e xerais).	Coñece as eleccións que se celebran en España e a que representantes se elixen en cada unha delas.	Coñece os tipos de eleccións que se celebran en España e xustifica a importancia daquelas para a cidadanía.	
Recoñece, respecta e aprecia a gran diversidade cultural e lingüística de España. (CSC)	Non recoñece nin respecta nin aprecia a gran diversidade cultural e lingüística de España.	Recoñece a gran diversidade cultural e lingüística de España, aínda que ten dificultades para respectala e apreciála.	Amosa respecto pola diversidade cultural e lingüística de España.	Amosa interese por un coñecemento máis profundo sobre a diversidade cultural e lingüística de España.	
Expressa oralmente ideas, opinións, vivencias, emocións. (CCL)	Presenta dificultades para expresar ideas/sentimentos propios.	Expressa ideas/sentimentos propios, aínda que de forma desestruturada.	Expressa ideas/sentimentos propios de forma coherente, aínda que con dificultades sintácticas e de entoación.	Expressa ideas/sentimentos propios de maneira coherente e cohesionada, coidando a expresión verbal.	

Unidade 6. A poboación

Indicadores	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Coñece os factores que interveñen na evolución dunha poboación. (CMCT)	Ten dificultades para entender que factores que interveñen na evolución dunha poboación.	Coñece algún dos factores que interveñen na evolución dunha poboación.	Coñece e describe os factores que interveñen na evolución dunha poboación.	Reflexiona sobre os factores que interveñen na evolución dunha poboación e exprésao con corrección.	
Sabe calcular as taxas dos factores que interveñen na evolución dunha poboación. (CMCT)	Non sabe describir os factores que interveñen na evolución dunha poboación e non os diferencia entre eles.	Distingue entre os factores que interveñen na evolución dunha poboación, aínda que non os describe nin sabe calcular as súas taxas.	Describe os factores que interveñen na evolución da poboación e calcula con dificultade as taxas daqueles.	Describe os factores que interveñen na evolución da poboación e calcula correctamente as taxas de todos eles.	
Representa e interpreta datos dunha poboación. (CMCT)	Ten dificultades para representar e interpretar datos dunha poboación.	Representa e interpreta con dificultade os datos dunha poboación e non coñece a tipoloxía de gráficos para levalo a cabo.	Coñece a tipoloxía de gráficos para representar os datos dunha poboación, e sabe interpretalos.	Coñece os tipos de gráficos para representar os datos dunha poboación e interpreta e compara datos de distintas poboacións.	
Sabe calcular a densidade de poboación e coñece a distribución da poboación española e galega. (CMCT)	Ten dificultades para calcular a densidade de poboación e non coñece a distribución da poboación española e galega.	Sabe calcular a densidade de poboación, aínda que non coñece a distribución da poboación española e galega.	Sabe calcular a densidade de poboación e coñece a distribución da poboación española e galega.	Sabe calcular a densidade de poboación, coñece a distribución da poboación española e galega e reflexiona sobre as súas causas.	
Coñece as diferenzas entre poboación activa e inactiva. (CMCT)	Cústalle entender as diferenzas entre poboación activa e inactiva.	Coñece as diferenzas entre poboación activa e inactiva.	Describe correctamente as diferenzas entre poboación activa e inactiva e sabe poñer exemplos.	Coñece as diferenzas entre poboación activa e inactiva e interésase polos datos destas no Estado español.	
Coñece os distintos tipos de migración e as principais correntes migratorias. (CSC)	Ten dificultade para entender os distintos tipos de migración e non coñece as principais correntes migratorias.	Coñece os distintos tipos de migración, aínda que non coñece as principais correntes migratorias.	Coñece os distintos tipos de migración e as principais correntes migratorias.	Coñece os distintos tipos de migración e reflexiona sobre as causas e as consecuencias das migracións.	
Coñece as características das poboacións galega, española e europea. (CMCT)	Amosa dificultade sobre o coñecemento das características das poboacións galega, española e europea.	Coñece as características da poboación española e galega pero non as da poboación europea.	Coñece as características das poboacións galega, española e europea e descríbeseas correctamente.	Coñece as características das poboacións galega, española e europea e é capaz de comparalas.	
Reflexiona sobre a situación actual da poboación infantil dun concello e propón posibles actuacións. (CAA, CSIEE)	Ten dificultades para reflexionar sobre a situación actual da poboación infantil dun concello e non é capaz de propoñer posibles actuacións.	Reflexiona sobre a situación actual da poboación infantil dun concello aínda que presenta con dificultade posibles actuacións.	Reflexiona sobre a situación actual da poboación infantil dun concello e expresa sen corrección as posibles actuacións.	Reflexiona sobre a situación actual da poboación infantil dun concello, propón posibles actuacións e exprésao con corrección.	
Exprésase oralmente ideas, opinións, vivencias, emocións. (CSC)	Exprésase con dificultade ideas, vivencias ou sentimentos propios.	Exprésase ideas, vivencias e sentimentos sobre distintos temas, aínda que de forma desordenada e sen corrección.	Exprésase ideas, vivencias ou sentimentos correctamente, aínda que sen a entoación axeitada.	Exprésase ideas, vivencias ou sentimentos sobre distintos temas de forma coherente, coidando a expresión e a entoación.	

Unidade 7. As actividades económicas

Indicadores	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Diferencia e cataloga as actividades económicas segundo pertenzan ao sector primario, secundario ou terciario. (CMCT)	Non ve a diferenza entre os diferentes aspectos económicos das actividades.	Entende as diferenzas entre actividades pero cústalle catalogalas segundo o sector.	Consegue situar no sector adecuado as actividades económicas máis habituais.	Entende as diferenzas entre sectores e non ten problema situando actividades económicas en cada un dos sectores.	
Entende que os produtos teñen un proceso de produción que debe seguirse, nomealos e ser capaz de pensar no proceso dun produto concreto. (CAA)	Non é capaz de ordenar un proceso de produción dun produto concreto nin de ver as diferentes partes das que consta o proceso.	Sabe que os produtos requiren dun proceso desde o seu inicio até a venda ao público pero cústalle ordenar as fases do proceso.	Entende os procesos de produción e os pasos que se dan, aínda que ten problemas para velo con certos produtos cuxo proceso é máis complicado.	Non ten ningún problema explicando os procesos de produción de varios produtos e de todo o que afecta a ese proceso, tanto en persoal como en maquinaria.	
Recoñece as principais actividades económicas que se desenvolven en España segundo o sector ao que pertencen. (CMCT)	Non entende que cada actividade económica require duns sistemas e procesos diferentes e cústalle entender que algunhas cousas só se fan en lugares concretos.	Ve as diferenzas entre diversas actividades económicas pero cústalle situalas nun mapa e diferencialas segundo o seu sector.	Comprende que en España se desenvolven moitas actividades económicas diferentes e que en cada lugar teñen certas especialidades.	Cataloga as diversas actividades económicas de España segundo o seu sector e é capaz de explicar por que cada actividade se desenvolve en cada sitio.	

Unidade 8. A Idade Media

Indicadores	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Sitúa a Idade Media na Historia e coñece os principais feitos históricos. (CSC)	Amosa dificultade para situar a Idade Media na Historia e coñecer os principais feitos históricos.	Sitúa a Idade Media na Historia e coñece só algúns dos principais feitos históricos.	Sitúa a Idade Media na Historia e coñece ben os principais feitos históricos.	Sitúa a Idade Media na Historia, coñece os feitos históricos e relacións con información de fóra da clase.	
Recoñece os estamentos da sociedade medieval e comprende a súa organización. (CSC)	Amosa dificultade para recoñecer os estamentos da sociedade medieval.	Recoñece os estamentos da sociedade medieval, e comprende parcialmente a súa organización.	Recoñece os estamentos da sociedade medieval e comprende e explica con corrección a súa organización.	Recoñece os estamentos da sociedade medieval, e comprende e explica de forma clara e exhaustiva a súa organización.	
Coñece a formación do reino visigodo, a súa contribución á organización territorial e social e o seu legado cultural. (CSC, CCEC)	Amosa pouca comprensión da formación do reino visigodo, a súa contribución á organización territorial e social e o seu legado cultural.	Comprende parcialmente a formación do reino visigodo, a súa contribución á organización territorial e o seu legado cultural.	Coñece a formación do reino visigodo e, explica correctamente a súa contribución á organización territorial e social e o seu legado cultural.	Coñece a formación do reino visigodo, explica de forma clara e exhaustiva a súa contribución á organización territorial e social e o seu legado cultural.	
Coñece a orixe de Al Ándalus, a súa organización social e as súas etapas. (CSC)	Amosa dificultade para comprender a orixe de Al Ándalus, a súa organización social e as etapas.	Comprende parcialmente a orixe de Al Ándalus, a súa organización social e as súas etapas.	Coñece a orixe de Al Ándalus, a súa organización social e as súas etapas e explica correctamente.	Coñece a orixe de Al Ándalus, a súa organización social e as súas etapas e explica de forma clara e exhaustiva.	
Coñece a formación, evolución e expansión dos reinos cristiáns peninsulares. (CSC)	Amosa pouco coñecemento da formación, evolución e expansión dos reinos cristiáns peninsulares.	Comprende só en parte a formación, evolución e expansión dos reinos cristiáns peninsulares.	Coñece ben a formación, evolución e expansión dos reinos cristiáns peninsulares e explica correctamente.	Coñece con exactitude a formación, evolución e expansión dos reinos cristiáns peninsulares e explica de forma clara e exhaustiva.	
Identifica e valora as diferentes culturas da Idade Media na Península, e o papel do Camiño de Santiago no desenvolvemento cultural. (CSC, CCEC)	Amosa dificultade para identificar as diferentes culturas da Idade Media na Península, así como o papel do Camiño de Santiago no desenvolvemento cultural.	Identifica parcialmente diferentes culturas da Idade Media na Península, así como o papel do Camiño de Santiago no desenvolvemento cultural.	Identifica correctamente e valora as diferentes culturas da Idade Media na Península, así como o papel do Camiño de Santiago no desenvolvemento cultural.	Identifica plenamente as diferentes culturas da Idade Media na Península, así como o papel do Camiño de Santiago non só no contexto da aula senón máis aló desta.	
Identifica as correntes artísticas na Idade Media na Península Ibérica e o seu valor cultural. (CSC, CCEC)	Cústalle identificar as correntes artísticas na Idade Media na Península Ibérica e o seu valor cultural.	Identifica parcialmente as correntes artísticas na Idade Media na Península Ibérica e o seu valor cultural.	Identifica correctamente as correntes artísticas na Idade Media na Península Ibérica e o seu valor cultural.	Identifica as correntes artísticas na Idade Media da Península Ibérica e o seu valor cultural, dentro e fóra da clase.	
Interpreta mapas históricos e eixes cronolóxicos da Idade Media. (CSC, CMCT)	Ten dificultade para interpretar mapas históricos e eixes cronolóxicos da Idade Media.	Interpreta mapas históricos e eixes cronolóxicos da Idade Media, aínda que comete algúns erros.	Interpreta con corrección mapas históricos e eixes cronolóxicos da Idade Media.	Interpreta exhaustivamente mapas históricos e eixes cronolóxicos da Idade Media e extrae conclusións.	
Participa en actividades de grupo con actitude cooperativa, e de respecto. (CAA, CSIEE)	Amosa dificultade para participar en actividades de grupo con actitude cooperativa e de respecto.	Participa correctamente en actividades de grupo, aínda que lle custa achegar ideas sobre a súa organización.	Participa activamente en actividades de grupo con actitude cooperativa e de respecto.	Ten excelentes capacidades para realizar actividades de grupo amosando unha actitude cooperativa e de respecto.	

Unidade 9. A Idade Moderna

Indicadores	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Sitúa a Idade Moderna na Historia e coñece os feitos históricos e os cambios que se produciron. (CSC)	Mostra dificultade para situar a Idade Moderna na Historia e para coñecer os feitos históricos e os cambios que se produciron.	Sitúa a Idade Media na Historia e coñece parcialmente os feitos históricos e os cambios producidos nesta etapa.	Sitúa a Idade Media na Historia e coñece e sitúa os feitos históricos e os cambios producidos.	Sitúa a Idade Media na Historia, coñece e sitúa os feitos históricos e os cambios producidos e relacións con información fóra da aula.	
Coñece os descubrimentos xeográficos da época, comprende as súas repercusións e valora os avances que os fixeron posibles. (CSC, CMCT)	Mostra pouca comprensión dos descubrimentos xeográficos da época, das súas repercusións e dos avances que os fixeron posibles.	Coñece parcialmente os descubrimentos xeográficos da época, e comprende con dificultade as súas repercusións e os avances que os fixeron posibles.	Coñece os descubrimentos xeográficos da época, comprende as súas repercusións e valora os avances que os fixeron posibles.	Coñece os descubrimentos xeográficos da época, e comprende, valora e explica de forma clara as súas repercusións e os avances que os fixeron posibles.	
Coñece as características e feitos máis importantes dos reinados dos monarcas da Idade Moderna. (CSC)	Mostra un coñecemento escaso das características e feitos máis importantes dos reinados dos monarcas da Idade Moderna.	Comprende só en parte as características e feitos máis importantes dos reinados dos monarcas da Idade Moderna.	Coñece ben as características e feitos máis importantes dos reinados dos monarcas da Idade Moderna e explica correctamente.	Coñece con exactitude as características e feitos máis importantes dos reinados dos monarcas da Idade Moderna e explica de forma clara.	
Coñece a organización social e económica da Idade Moderna. (CSC)	Mostra dificultade para recoñecer a organización social e económica da Idade Moderna.	Recoñece os estamentos da sociedade moderna, e comprende parcialmente a súa organización.	Coñece os estamentos da sociedade moderna e comprende e explica correctamente a súa organización.	Coñece os estamentos da sociedade moderna, e comprende e explica de forma clara e exhaustiva a súa organización.	
Identifica as características dos estilos artísticos da Idade Moderna, así como os principais autores do Século de Ouro e, valora e respecta o seu legado. (CSC, CCEC)	Ten dificultade para identificar as características dos estilos artísticos da Idade Moderna, así como os principais autores do Século de Ouro.	Identifica só algunhas das características dos estilos artísticos da Idade Moderna, así como os principais autores do Século de Ouro.	Identifica as características dos estilos artísticos da Idade Moderna, así como os principais autores do Século de Ouro e, valora e respecta o seu legado.	Identifica as características dos estilos artísticos da Idade Moderna, así como os principais autores do Século de Ouro; valora e respecta o seu legado dentro e fóra da aula.	
Interpreta mapas e eixes cronolóxicos, da Idade Moderna. (CSC, CMCT)	Ten dificultade para interpretar mapas históricos e eixes cronolóxicos da Idade Moderna.	Interpreta mapas históricos e eixes cronolóxicos da Idade Moderna, aínda que comete algúns erros.	Interpreta con corrección mapas históricos e eixes cronolóxicos da Idade Moderna.	Interpreta exhaustivamente mapas históricos e eixes cronolóxicos da Idade Moderna e sabe extraer conclusións.	
Utiliza as TIC para tratar a información e realizar traballos. (CD, CAA)	Non domina o uso das TIC para tratar a información e realizar traballos.	Mostra un dominio limitado das TIC para tratar a información e realizar traballos.	Utiliza correctamente as TIC para tratar a información e realizar traballos.	Saca proveito do seu gran dominio das TIC para tratar a información e realizar traballos de calidade.	
Mostra iniciativa e capacidade emprendedora para participar en proxectos solidarios. (CSIEE, CAA)	Ten dificultades para participar en proxectos solidarios e mostrar iniciativa e capacidade emprendedora.	Participa en proxectos solidarios, pero cústalle mostrar iniciativa e capacidade emprendedora.	Mostra unha correcta iniciativa e capacidade emprendedora para participar en proxectos solidarios.	Mostra boas iniciativas e unha gran capacidade emprendedora para organizar e participar en proxectos solidarios.	

PROXECTO 1. ETOLOXÍA

Indicadores	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Utiliza os recursos tecnolóxicos dispoñibles para informarse e formarse. (CD)	Ten dificultades á hora de utilizar recursos tecnolóxicos para a procura de información.	Utiliza recursos tecnolóxicos e mostra aptitudes para a procura de información adecuada.	É capaz de levar a cabo a procura de información a partir do uso de recursos tecnolóxicos, aínda que ten dificultades para interpretala.	É capaz de realizar a procura de información útil e precisa mediante o uso de recursos tecnolóxicos, interpretando eficazmente a información obtida.	
Organiza a información gráfica nun mural visual. (CAA)	Non sabe organizar a información gráfica nun mural visual.	Prepara a información gráfica para presentala nun mural visual, aínda que non sabe ordenala nin expoñela con rigor.	Prepara a información gráfica para presentala nun mural visual, ordénnaa pero non a expón con claridade nin rigor.	Prepara a información gráfica para presentala nun mural visual de forma ordenada, clara e rigorosa.	
Expón oralmente e con corrección traballos elaborados en grupo. (CAA)	Ten dificultades para expresar oralmente traballos elaborados en grupo.	Mostra falta de cohesión co grupo e inseguridade á hora de expresar oralmente un traballo realizado en grupo.	Expresa oralmente traballos realizados en grupo, aínda que con dificultades sintácticas, gramaticais e de entoación.	Expresa oralmente traballos realizados en grupo de maneira coherente e cohesionada, coidando a expresión.	
Coopera para conseguir o obxectivo común do equipo. (CSC)	Mostra unha actitude pasiva ante a consecución do obxectivo común do grupo e ante as tarefas que lle corresponden.	Mostra interese en alcanzar o obxectivo común do grupo, aínda que ten dificultade para realizar as tarefas que lle corresponden.	Mostra motivación cara ao traballo en equipo e realiza as tarefas que lle corresponden.	Mostra interese para conseguir o obxectivo común do grupo; realiza as tarefas que lle corresponden e considera o traballo doutros; a súa actitude é cooperativa cos seus compañeiros.	

PROXECTO 2. CULTURA E TRADICIÓN

Indicadores	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Utiliza os recursos tecnolóxicos dispoñibles para informarse e formarse. (CD)	Ten dificultades á hora de utilizar recursos tecnolóxicos para a procura de información.	Utiliza recursos tecnolóxicos e mostra aptitudes para a procura de información adecuada.	É capaz de levar a cabo a procura de información a partir do uso de recursos tecnolóxicos, aínda que ten dificultades para interpretala.	É capaz de realizar a procura de información útil e precisa mediante o uso de recursos tecnolóxicos interpretando eficazmente a información obtida.	
Participa en actividades de grupo con actitude cooperativa, responsable e de respecto. (CSC)	Non sabe organizar a información gráfica nun mural visual.	Participa correctamente en actividades de grupo, pero cústalle achegar ideas propias sobre o contido ou organización.	Participa activamente en actividades de grupo con actitude cooperativa, responsable e de respecto.	Ten excelentes capacidades para organizar e realizar actividades de grupo, mostrando sempre unha actitude cooperativa, responsable e de respecto.	
Identifica e valora os períodos do pasado histórico (Idade Media), como legado do noso presente cultural. (CCE)	Ten dificultades para expresar oralmente traballos elaborados en grupo.	Identifica parcialmente os períodos do pasado histórico, aínda que ten dificultades para relacionalos co noso presente cultural.	Identifica correctamente e valora os períodos do pasado histórico, relacionándoos co noso presente cultural.	Identifica correctamente os períodos do pasado histórico, relacionándoos co noso presente cultural dentro e fóra da aula.	
Concreta os contidos para crear algo de maneira artística (escenificación temática relativa a un período histórico determinado). (CSIEE)	Mostra unha actitude pasiva ante a consecución do obxectivo común do grupo e ante as tarefas que lle corresponden.	Concreta os contidos para crear algo de maneira artística, aínda que o fai de forma desorganizada e con moitas dificultades para realizar a súa interpretación.	Concreta adecuadamente os contidos para crear algo de maneira artística (escenificación temática relativa a un período histórico determinado), aínda que o interpreta con dificultade.	Concreta con precisión os contidos para crear algo de maneira artística (escenificación temática relativa a un período histórico determinado), e interprétao con corrección.	

Alumno/a:

Competencia en comunicación lingüística

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Comunicación oral

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Comprende e interpreta mensaxes orais adecuados empregando recursos verbais e non-verbais.	Non comprende nin interpreta mensaxes sinxelas.	Comprende e interpreta mensaxes sinxelas.	Comprende e interpreta a maioría de mensaxes aínda que sexan complexos.	Comprende e interpreta todo tipo de mensaxes por complexos que sexan.	
Axusta a expresión oral ás características do contexto.	Usa un rexistro familiar e mostra dificultades no uso doutros rexistros.	Usa un rexistro familiar a pesar de que coñece outros rexistros.	Coñece varios rexistros pero non os usa de acordo coa situación comunicativa.	Coñece varios rexistros e utilízalos de acordo coa situación comunicativa.	
Expresa pensamentos, opinións, vivencias, emocións.	Exprésase en situacións familiares cun vocabulario escaso.	Exprésase en situacións familiares cun vocabulario adecuado.	Exprésase con fluidez e claridade empregando un vocabulario adecuado na maioría dos contextos.	Exprésase con fluidez e claridade empregando un vocabulario adecuado ao contexto.	
Goza escoitando e expresándose oralmente.	Ten dificultades tanto para escoitar como para expresarse.	Gústalle expresarse pero mostra dificultade para escoitar os outros.	Mostra interese en escoitar e en expresarse.	Mostra moito interese en escoitar e en expresarse.	
Implícase activamente nas actividades de linguaxe oral.	Ten dificultades para participar nas actividades orais.	Participa só nas actividades que o interesan.	Habitualmente participa nas actividades de linguaxe oral.	Participa activamente nas actividades de linguaxe oral.	
Adopta un estilo dialogante nas actividades de linguaxe oral.	Cústalle aceptar as opinións dos outros.	Ás veces, ten dificultades para aceptar opinións diferentes da súa.	Habitualmente é asertivo nas actividades de linguaxe oral.	É asertivo nas actividades de linguaxe oral.	
Exprésase oralmente con coherencia e cohesión.	Exprésase de forma desordenada e fragmentada.	Exprésase de forma ordenada e coherente en situacións coñecidas.	Xeralmente exprésase de forma lóxica ordenando as ideas.	Exprésase de forma lóxica ordenando as ideas.	
Utiliza as normas que rexen os intercambios comunicativos.	Non coñece as normas que rexen os intercambios comunicativos.	Coñece as normas que rexen os intercambios comunicativos pero ten dificultades na súa aplicación.	Emprega, en determinadas ocasións, as normas que rexen adecuadamente os intercambios comunicativos.	Emprega adecuadamente e respecta as normas que rexen adecuadamente os intercambios comunicativos.	

Alumno/a:

Competencia en comunicación lingüística

RÚBRICA DE AVALIACIÓN Comunicación escrita

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Comprende e interpreta textos de tipoloxía diversa.	Non comprende nin interpreta textos sinxelos.	Comprende e interpreta textos sinxelos.	Comprende e interpreta textos de tipoloxías diversas.	Comprende e interpreta todo tipo de textos por complexos que sexan.	
Utiliza estratexias diversas para ler con autonomía.	Móstrase inseguro ante calquera texto escrito.	Móstrase inseguro ante textos cun pouco de dificultade.	Le con autonomía textos relacionados cos seus intereses.	Le cun alto grao de autonomía textos de tipoloxías diversas.	
Goza lendo.	Le só por obrigación.	Le, esporadicamente, textos ou libros que o interesan.	Le os textos ou libros que lle propoñen e, esporadicamente, algún outro.	Le con ganas e interese todo tipo de textos.	
Exprésase por escrito pensamentos, opinións, vivencias, emocións.	Exprésase con dificultade e cun léxico pobre na maioría de situacións comunicativas.	Exprésase con dificultades e cun léxico pobre nalgunhas situacións comunicativas.	Xeralmente exprésase con fluidez e claridade empregando un vocabulario adecuado.	Exprésase por escrito con fluidez e claridade empregando un vocabulario adecuado.	
Implicase activamente nas actividades de expresión escrita.	Ten dificultades para participar nas actividades propostas.	Participa activamente só nas actividades que o interesan.	Habitualmente participa nas actividades propostas.	Participa activamente nas actividades propostas.	
Redacta textos de tipoloxía diversa.	Coñece algunhas tipoloxías textuais pero ten moitas dificultades.	Utiliza algunhas tipoloxías textuais con dificultade.	Usa adecuadamente tipoloxías textuais pouco complexas.	Usa adecuadamente unha gran variedade de tipoloxías textuais.	
Coñece e usa as regras do sistema da lingua.	Coñece algunhas normas ortográficas e gramaticais pero ten moitas dificultades na súa aplicación.	Coñece algunhas normas ortográficas e gramaticais pero escribe con algúns erros.	Coñece as normas ortográficas e gramaticais pero ás veces comete erros.	Coñece e utiliza adecuadamente as normas ortográficas e gramaticais.	
Exprésase por escrito con coherencia e cohesión.	Exprésase de forma desordenada e fragmentada.	Ás veces, exprésase de forma ordenada e coherente.	Xeralmente exprésase de forma lóxica ordenando as ideas.	Exprésase de forma lóxica ordenando as ideas.	
Goza coas actividades relacionadas coa comunicación escrita.	Mostra pouco interese para escribir.	Escribe só cando se lle propón.	Mostra interese para crear textos.	Mostra moito interese para expresarse por escrito.	

Alumno/a:

Competencia para aprender a aprender

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Manexo de recursos e técnicas de aprendizaxe

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Utiliza técnicas e estratexias de estudo adecuadas.	De cando en cando utiliza algunha estratexia ou técnica de estudo.	Usa algunhas estratexias e técnicas pero non sempre adecuadas.	Habitualmente usa estratexias e técnicas pero non sempre adecuadas.	Usa habitualmente estratexias e técnicas de estudo adecuadas á situación.	
Aplica novos coñecementos a contextos diversos.	Utiliza a mesma información en todos os contextos.	Utiliza a información para diferentes contextos e situacións.	Na maioría de situacións, selecciona a información en función do contexto.	Selecciona a información en función do contexto e da situación.	
Accede á información utilizando técnicas e estratexias específicas.	Busca e selecciona a información de maneira xeral sen criterio.	Busca e selecciona á información aplicando algunhas técnicas e estratexias apesadas.	Habitualmente selecciona a técnica e estratexia adecuada para acceder á información.	Selecciona a técnica e estratexia adecuada para acceder á información.	
Organiza a información de acordo cuns criterios establecidos.	Ten dificultades para ordenar e clasificar a información.	Habitualmente, ordena a información tendo en conta pautas sinxelas.	Selecciona e ordena a información de acordo cunhas pautas establecidas.	Selecciona, ordena e analiza a información de acordo coas pautas establecidas.	
Utiliza de forma eficiente recursos, técnicas e estratexias para emprender novas aprendizaxes.	Emprega recursos, técnicas e estratexias sen criterio.	É capaz de empregar recursos, técnicas e estratexias de acordo cuns criterios sinxelos.	Na maioría de situacións, emprega adecuadamente recursos, técnicas e estratexias na adquisición de novos coñecementos.	Emprega eficazmente recursos, técnicas e estratexias na adquisición de novos coñecementos.	
Identifica o que sabe e o que necesita aprender ante unha nova situación.	Non toma decisións case nunca sobre o seu proceso de aprendizaxe.	Toma decisións sen criterio sobre o que necesita aprender.	É consciente do que necesita aprender nunha determinada situación.	Toma decisións valorando a propia aprendizaxe e adecuándose a contextos diversos.	
Exprésase oralmente con coherencia e cohesión.	Exprésase de forma desordenada e fragmentada.	Exprésase de forma ordenada e coherente en situacións coñecidas.	Xeralmente exprésase de forma lóxica ordenando as ideas.	Exprésase de forma lóxica ordenando as ideas.	
Utiliza as normas que rexen os intercambios comunicativos.	Non coñece as normas que rexen os intercambios comunicativos.	Coñece as normas que rexen os intercambios comunicativos pero ten dificultades na súa aplicación.	Emprega, en determinadas ocasións, as normas que rexen adecuadamente os intecanvis comunicativos.	Emprega adecuadamente e respecta as normas que rexen adecuadamente os intecanvis comunicativos.	

Alumno/a:

Competencia para aprender a aprender

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Regulación das propias capacidades (metacognición)

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Planifica o seu traballo para ser máis eficaz e eficiente.	Non organiza as súas tarefas de acordo con criterios de eficacia e eficiencia.	Ten dificultades para organizar as súas tarefas de acordo con criterios de eficacia e eficiencia.	É consciente da necesidade de organizar as tarefas de acordo con criterios de eficacia e eficiencia.	Organiza as actividades e tarefas de acordo con criterios de eficacia e eficiencia.	
Identifica as súas propias potencialidades e carencias á hora de emprender novas aprendizaxes.	Ten dificultades para recoñecer as súas fortalezas e debilidades.	Recoñece as súas fortalezas pero cústalle identificar as súas debilidades.	Recoñece fortaleza e debilidades pero cústalle xestionalas nas súas aprendizaxes.	Emprende novas aprendizaxes facendo das súas debilidades unha fortaleza.	
Propón metas alcanzables a curto, medio e longo prazo.	Case nunca se propón metas.	Propónse metas pero non son realistas.	Propónse metas factibles pero non distingue entre os diversos prazos.	Propónse metas factibles e distingue entre os diversos prazos.	
Planifica e organiza actividades e tempos.	Case nunca programa as actividades.	Programa e as actividades de maneira pouco realista e sen criterio.	Programa as actividades pero ten dificultades na túa temporización.	Programa as actividades e as temporiza.	
Xestiona e controla as propias capacidades e coñecementos para a propia formación.	Ten dificultades para administrar as súas capacidades.	Non selecciona as capacidades adecuadas para resolver unha situación determinada.	Xeralmente, selecciona e aplica as capacidades necesarias para resolver unha situación determinada.	Selecciona e aplica as capacidades necesarias para resolver con éxito unha situación determinada.	
É consciente das capacidades que entran en xogo na aprendizaxe: atención, memoria, concentración...	Non coñece as súas capacidades e atribúe os seus éxitos/fracasos a factores externos.	Recoñece algunhas das súas capacidades.	Coñece as súas capacidades pero non valora como afectan aos seus éxitos/fracasos.	Coñece as súas capacidades e identifica como inflúen nos seus éxitos/fracasos.	
Adquire confianza en si mesmo e nas súas aprendizaxes.	Non confía nas súas capacidades para aprender.	Esfórzase para aprender pero non confía nas súas capacidades.	Esfórzase para aprender e confía progresivamente nas súas capacidades.	Potencia as súas capacidades para aprender.	
Goza emprendendo novas aprendizaxes.	Mostra pouco interese polas aprendizaxes.	Mostra interese por algúns aspectos da súa aprendizaxe.	Xeralmente interésase polas súas aprendizaxes e mostra un progresivo interese para ampliar coñecementos.	Goza coas súas aprendizaxes e mostra interese para ampliar os seus coñecementos.	
Propón e propónse preguntas ante a realidade e os coñecementos.	Case nunca se propón novas interrogantes.	Ás veces propónse novas interrogantes.	Propónse interrogantes e reflexiona sobre elas.	Reflexiona e aplica estratexias de pensamento ante novas interrogantes.	

Alumno/a:

Competencia dixital

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Modelo de tratamento da información

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Accede á información en diferentes apoios utilizando técnicas e estratexias específicas.	Ten dificultades para conseguir a información empregando diferentes técnicas e apoios.	É capaz de conseguir a información empregando algunhas técnicas e apoios.	Habitualmente, selecciona técnicas e estratexias para conseguir a información necesaria.	Selecciona as técnicas e estratexias adecuadas para conseguir a información en apoios diversos.	
Busca, rexistra, selecciona, organiza e analiza a información empregando técnicas de traballo intelectual.	Ten dificultades para seleccionar as ideas principais da información recollida.	Selecciona, clasifica e almacena a información que necesita.	Sintetiza as ideas principais da información requirida.	Combina técnicas e estratexias para seleccionar, analizar e sintetizar a información dunha maneira crítica.	
Elabora unha síntese propia das informacións recollidas.	Cústalle reelaborar a información recollida.	Analiza a información e a reelabora.	Analiza a información de maneira crítica e a reelabora.	Reelabora a información para un uso específico.	
Aplica os diferentes tipos de información dispoñibles en diferentes situacións e contextos.	Utiliza a mesma información en todos os contextos e situacións.	Ten dificultades para seleccionar a información apropiada para un contexto determinado.	Selecciona a información de acordo co contexto e a situación.	Selecciona a información adecuada de acordo co contexto e a situación.	
Comunica a información e os coñecementos.	Non discrimina a información nin os coñecementos á hora de comunicalos.	Transmite a información e os coñecementos cando se lle pide.	É capaz de transmitir a información e os coñecementos sen demanda previa.	Utiliza diferentes estratexias para transmitir a información e os coñecementos.	

Alumno/a:

Competencia dixital

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Modelo de uso das TIC e as súas linguaxes

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Utiliza os recursos tecnolóxicos dispoñibles.	Non emprega os recursos tecnolóxicos dispoñibles.	Emprega con dificultade os recursos tecnolóxicos dispoñibles.	Habitualmente emprega os recursos tecnolóxicos dispoñibles.	Fai un uso crítico e responsable dos recursos tecnolóxicos dispoñibles.	
Aplica as linguaxes das TIC en diferentes situacións.	Non utiliza as linguaxes das TIC nas súas aprendizaxes.	Utiliza algunhas das linguaxes das TIC en situacións diversas.	Emprega as linguaxes textual, numérica, icónica, visual, gráfica e sonora en situacións diversas.	Emprega adecuadamente as linguaxes textual, numérica, icónica, visual, gráfica e sonora en situacións diversas.	
Usa a tecnoloxía para aprender, informarse e comunicar.	Só utiliza os recursos tecnolóxicos para informarse.	Utiliza os recursos tecnolóxicos para informarse e comunicarse.	Na maioría de situacións utiliza os recursos tecnolóxicos para aprender, informarse e comunicarse.	Utiliza os recursos tecnolóxicos de maneira responsable para aprender, informarse e comunicarse.	
Selecciona novas fontes de información e innovación tecnolóxica en función da súa utilidade.	Utiliza unha fonte de información e innovación tecnolóxica para levar a cabo unha tarefa.	Escolle e utiliza varias fontes de información e innovación tecnolóxica para levar a cabo unha tarefa.	Segundo a tarefa, escolle e utiliza varias fontes de información e innovación tecnolóxica.	Valora criticamente as fontes de información e innovación tecnolóxica para escoller a máis adecuada.	
Utiliza as TIC de maneira crítica, ética e responsable.	Emprega os recursos tecnolóxicos sen criterio.	Ten dificultades para establecer criterios na ocupación de recursos tecnolóxicos.	Emprega habitualmente os recursos tecnolóxicos de maneira responsable.	Fai unha valoración crítica para usar adecuadamente os recursos tecnolóxicos.	

Alumno/a:

Competencia matemática

RÚBRICA DE AVALIACIÓN Linguaxe matemática

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Usa a linguaxe matemática para expresarse de maneira espontánea.	Utiliza minimamente a linguaxe matemática nalgunha actividade propia da área.	Utiliza, con axuda, a linguaxe matemática para expresarse en situacións matemáticas.	Utiliza, con algunha incorrección, a linguaxe matemática para expresarse en situacións cotiás.	Utiliza con rigor a linguaxe matemática en calquera situación.	
Identifica o significado da información numérica e simbólica para resolver situacións cotiás.	Non identifica o significado da información numérica e simbólica en situacións cotiás.	Identifica a información numérica e simbólica en situacións cotiás, pero non sabe como utilízala.	Identifica o significado da información numérica e simbólica en situacións cotiás, como algúns erros na súa resolución.	Identifica claramente o significado da información numérica e simbólica en situacións cotiás e resólveas adecuadamente.	
Adquiriu os coñecementos matemáticos e aplícaos en situacións próximas.	Só aplica os coñecementos matemáticos na área.	Aplica, con axuda, os coñecementos matemáticos noutras áreas e situacións.	Aplica os coñecementos matemáticos noutras áreas e situacións con algún erro.	Aplica, con rigor e sempre que lle soño útiles, os coñecementos matemáticos noutras áreas e situacións.	
Le, interpreta, organiza e presenta a información de forma matemática.	Le a información con axuda pero mostra moitas dificultades para interpretala.	Le e interpreta, con algún erro, a información matemática.	Le e interpreta a información pero non sabe organizala nin presentala de forma matemática.	Le, interpreta, organiza e presenta con rigor a información de forma matemática.	
Expresa situacións cotiás utilizando o linguaxe matemática.	Expresa, con axuda, situacións cotiás sinxelas utilizando a linguaxe matemática.	Expresa, con algún erro, situacións cotiás sinxelas utilizando a linguaxe matemática.	Expresa situacións cotiás diversas utilizando a linguaxe matemática, e resólveas con algúns erros.	Expresa situacións cotiás utilizando a linguaxe matemática e resólveas correctamente.	

Alumno/a:

Competencia matemática

RÚBRICA DE AVALIACIÓN Resolución de problemas

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Aplica o método xeral de resolución de problemas (comprensión enunciado, planificación, execución do plan, revisión do resultado e do proceso).	Non aplica o método xeral de resolución de problemas.	Mostra algunhas dificultades no seguimento do método xeral de resolución de problemas.	Aplica o método xeral de resolución de problemas, a pesar de que non sempre.	Aplica de maneira sistemática e eficaz o método xeral de resolución de problemas.	
Utiliza estratexias de resolución de problemas (esquema, ensaio-erro, descomposición...).	Non Identifica as estratexias nin as aplica.	Selecciona as estratexias adecuadas pero non as aplica correctamente.	Selecciona e aplica as estratexias adecuadas pero sen rigor matemático.	Selecciona e aplica as estratexias adecuadas cono precisión e rigor.	
Utiliza mesas, gráficos, debuxos para representar o problema.	Practicamente non utiliza estes recursos ou non os representa adecuadamente.	Utiliza pouco estes recursos e sonlle difíciles de entender.	Utiliza estes recursos, aínda que non sempre os expresa con claridade.	Utiliza sempre estes recursos e exprésaos con claridade.	
Interiorizou os conceptos matemáticos e aplícaos para resolver problemas.	Mostra bastante dificultade na comprensión de conceptos matemáticos necesarios para resolver problemas.	Interiorizou, con algunha dificultade, os conceptos matemáticos e aplícaos para resolver problemas sinxelos.	Interiorizou os conceptos matemáticos e aplícaos para resolver problemas.	Interiorizou de todo os conceptos matemáticos e aplícaos para resolver problemas, con soltura e seguridade.	
Mostra orde e organización na resolución de problemas.	Descoida a orde e a organización no proceso seguido e solucións obtidas.	Presenta pouca orde e claridade no proceso seguido e en solucións obtidas ao resolver un problema.	Presenta de maneira clara, ordenada e argumentada, a pesar de que cono algunha dificultade, o proceso seguido e solucións obtidas ao resolver un problema.	Presenta de maneira clara, ordenada e argumentada, o proceso seguido e solucións obtidas ao resolver un problema.	
Resolve os problemas sen erros matemáticos.	Hai bastantes erros matemáticos ao resolver problemas.	Hai erros matemáticos no proceso ou no resultado ao resolver problemas.	Hai erros matemáticos mínimos no proceso ou no resultado ao resolver problemas.	Non hai erros matemáticos nin no proceso nin no resultado ao resolver problemas.	
Revisa/Comproba os resultados e o proceso ao resolver problemas.	Non adquiriu o hábito de revisar nin comprobar os resultados ao resolver un problema.	Só comproba o resultado ao resolver un problema.	Só revisa o proceso ao resolver un problema si a solución non se correcta.	Revisa e xustifica o proceso, a medida que avanza, e comproba os resultados ao resolver un problema.	

Alumno/a:

Ciencia e tecnoloxía

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Competencia cartográfica

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Identifica os mapas como ferramentas de estudo xeográfico.	Identifica mapas pero non recoñece a utilidade como ferramenta de estudo xeográfico.	Identifica os mapas como ferramenta de estudo xeográfico e extrae información se lle axudan.	Identifica os mapas como ferramenta de estudo xeográfico e extrae información con algunha dificultade.	Identifica os mapas como ferramenta de estudo xeográfico e extrae correctamente a información necesaria.	
Identifica os tipos de mapas (físicos, humanos, históricos) e o seu uso na vida cotiá.	Identifica os tipos de mapas se lle axudan.	Identifica, con algunha dificultade, os tipos de mapas e algunhas aplicacións na vida cotiá.	Identifica a diversidade de mapas e o seu uso na vida cotiá.	Identifica os tipos de mapas e sabe utilizalos segundo a finalidade.	
Recoñece e interpreta os elementos básicos dun mapa (orientación, escaleira, símbolos) e a súa función.	Non recoñece os elementos básicos dun mapa.	Recoñece os elementos básicos dun mapa, pero ten bastantes dificultades para a súa comprensión.	Recoñece e interpreta, con algunha dificultade, os elementos básicos dun mapa e a súa función.	Identifica e interpreta con rigor os elementos básicos dun mapa e a súa función.	
Utiliza as coordenadas para localizar un punto no mapa.	Necesita axuda para utilizar as coordenadas nun mapa.	Utiliza, con algún erro, as coordenadas para localizar un punto no mapa.	Utiliza as coordenadas para localizar un punto no mapa.	Utiliza as coordenadas para localizar un punto no mapa, con axilidade e soltura.	
Elabora mapas para explicar a realidade xeográfica.	Completa, se lle axudan, mapas para explicar a realidade xeográfica.	Completa e elabora, con algún erro, mapas para explicar a realidade xeográfica.	Completa e elabora mapas de forma correcta e precisa para explicar a realidade xeográfica.	Elabora mapas con corrección e precisión e utiliza diferentes recursos (debuxo, TIC, google maps...) para explicar a realidade xeográfica.	
Identifica a representación xeográfica da realidade relacionándoa con diferentes tecnoloxías.	Non diferencia entre foto aérea, imaxe por satélite e mapa correspondente da realidade xeográfica.	Identifica e distingue, con algunha dificultade, fotos aéreas, imaxes por satélite e mapas correspondentes para representar a realidade xeográfica.	Identifica fotos aéreas e imaxes por satélite para representar a realidade xeográfica.	Identifica con precisión fotos aéreas e imaxes por satélite e extrae información.	

Alumno/a:

Ciencia e tecnoloxía

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Investigación científica

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Observa e compara fenómenos naturais cotiáns para comprender e explicar a realidade natural e tecnolóxica.	Fixase só nalgúns detalles, anótaos, pero non compara.	Fixase nalgúns parecidos e diferenzas e descríbese dos fenómenos observados.	Describe bastante ben os parecidos e diferenzas dos fenómenos observados.	Describe correctamente, con claridade e detalle, as diferenzas e parecidos dos fenómenos naturais cotiáns observados.	
Expón preguntas, partindo da observación de fenómenos naturais e cotiáns, para respondelas científicamente.	Expón, con axuda, preguntas sinxelas a partir da observación realizada.	Expón preguntas sinxelas, a partir da observación realizada, para resolvelas científicamente.	Expón preguntas coherentes a partir da observación realizada, para resolvelas científicamente.	Expón preguntas coherentes, lóxicas e significativas, para verificalas e respondelas científicamente.	
Expón hipóteses relacionadas coa observación e o problema exposto, para verificalas científicamente e explicar a realidade.	Expón hipóteses pouco relacionadas co feito ou fenómeno observado.	Expón hipóteses, con axuda, relacionadas co fenómeno observado e as preguntas formuladas.	Expón hipóteses moi relacionadas coa observación e o problema exposto, para verificalas científicamente e explicar a realidade.	Expón hipóteses lóxicas e con rigor científico, relacionadas coa observación e o problema, para verificalas científicamente e explicar a realidade.	
Xustifica as hipóteses para chegar a conclusións verdadeiras que explican a realidade.	Experimenta e xustifica algunhas das hipóteses expostas, para o que necesita axuda durante todo o proceso.	Experimenta e xustifica, con algún erro, as hipóteses expostas, extrae algunha conclusión verdadeira se lle axudan.	Experimenta e xustifica as hipóteses expostas e extrae algunhas conclusións verdadeiras para explicar a realidade.	Experimenta, xustifica e razoa as hipóteses expostas, e chega a conclusións verdadeiras que explican a realidade.	

Alumno/a:

Sociais e cívicas

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Habilidades sociais

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Coñece e aplica as pautas correspondentes para un comportamento axustado á relación social en que se atopa.	Rexeita as pautas para un comportamento axustado á relación social en que se atopa, como tamén a autoridade.	Coñece as pautas para un comportamento axustado á relación social en que se atopa, pero non as aplica sempre.	Coñece e aplica as pautas para un comportamento axustado á relación social en que se atopa.	Compórtase adecuadamente en calquera tipo de relación social e aplica os recursos necesarios para facelo.	
Compórtase civicamente en situacións cotiás.	Coñece as pautas para un comportamento cívico pero non as aplica totalmente en situacións cotiás.	Coñece as pautas e compórtase civicamente en situacións cotiás, pero non distingue entre dereitos e deberes como cidadán para adaptarse á súa contorna social.	Compórtase civicamente e recoñece os seus dereitos e deberes como cidadán en bastantes situacións cotiás.	Compórtase civicamente e de maneira autónoma, de acordo cos seus dereitos e deberes como cidadán, nas diversas situacións cotiás.	
Actúa de maneira asertiva en situacións de convivencia.	Cústalle controlar as súas emocións nas situacións de convivencia.	Identifica emocións pero non as controla adecuadamente en situacións de convivencia.	Identifica e xestiona as emocións en situacións de convivencia, aínda que lle custa en situacións críticas.	Identifica e xestiona adecuadamente as emocións en calquera situación de convivencia.	
Mostra capacidade de empatía en contextos reais.	Non escoita os outros e só existe o seu punto de vista.	Escoita os outros pero non entende outros puntos de vista.	Escoita os outros e, ás veces, cústalle entender outros puntos de vista.	Escoita os outros, entende outros puntos de vista, emocións e intencións e é capaz de valorar a resposta dos outros.	
Manifesta condutas altruístas e de apoio aos outros para mellorar as relacións sociais en situacións cotiás.	Axuda os outros só se llo piden en situacións da vida diaria.	Axuda e apoia os outros, en situacións da vida diaria, se lle achega algún beneficio.	Axuda e apoia os outros gratuitamente, en situacións cotiás.	Manifesta condutas altruístas e de apoio aos outros (simpatía, axuda, xenerosidade, condolencia, cooperación), cunha finalidade social.	

Alumno/a:

Sociais e cívicas

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Traballo en equipo

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Mostra unha actitude positiva ante o grupo para conseguir un obxectivo común.	Mostra unha actitude pasiva ante o grupo.	Ás veces mostra unha actitude positiva cara ás tarefas que se teñen que levar a cabo e cara aos seus compañeiros para conseguir un obxectivo común.	Normalmente mostra unha actitude positiva cara ás tarefas que se teñen que levar a cabo e cara aos seus compañeiros para conseguir un obxectivo común.	Sempre mostra unha actitude positiva cara ás tarefas que se teñen que levar a cabo e cara aos seus compañeiros para conseguir un obxectivo común.	
Xestiona o tempo adecuadamente na realización das tarefas para conseguir un obxectivo común.	Non controla o tempo establecido polo grupo para a realización das tarefas.	De cando en cando adáptase ao tempo establecido polo grupo para a realización das tarefas. O grupo ten que axustar as datas de entrega pola súa tardanza.	Normalmente adáptase ao tempo establecido, aínda que se atrase puntualmente en algo. O grupo normalmente non ten que axustar as datas de entrega.	Sempre se adapta ao tempo establecido para que as tarefas se fagan a tempo. O grupo non ten que axustar as datas de entrega.	
Prepara o traballo necesario para conseguir unha finalidade común.	Mostra desorganización na preparación e o traballo que comporta conseguir unha finalidade común.	Prepara e trae os materiais necesarios, a pesar de que está disposto a traballar ocasionalmente.	Prepara e trae os materiais necesarios e está disposto a traballar normalmente para conseguir a finalidade común.	Prepara os materiais necesarios e sempre está disposto a traballar, de forma que consegue o obxectivo do grupo.	
Mostra capacidade para traballar en grupo en situacións da vida diaria.	Non ten adquirido o hábito de traballar en grupo en situacións da vida diaria.	Ás veces escoita, comparte e apoia o esforzo dos outros.	Normalmente escoita, comparte e apoia o esforzo dos outros.	Sempre escoita, comparte e apoia o esforzo dos outros, tentando manter o grupo traballando de forma conxunta.	
Avalía o proceso grupal valorando e propondo solucións desde unha actitude de consenso e mellora.	Achega solucións mínimas aos problemas.	Poucas veces busca solucións ou fai suxestións, senón que deixa que expoñan os outros.	Normalmente perfecciona as suxestións e solucións que fan os outros e ten vontade para solucionar os problemas.	Sempre busca solucións e fai suxestións activamente.	

Alumno/a:

Conciencia e expresións culturais

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Produción artística (música, arte, linguaxe corporal)

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Comprende unha obra artística (identifica a mensaxe, sitúaa no tempo, identifica valores éticos e valóraa).	Identifica a mensaxe dunha obra artística e sitúaa no tempo con axuda.	Identifica a mensaxe dunha obra artística e sitúaa no tempo.	Comprende, con algunha axuda, unha obra artística (mensaxe, situación temporal, valores éticos).	Comprende integramente unha obra artística e valóraa.	
Distribúe adecuadamente os elementos visuais e o texto na creación das súas obras.	Distribúe os diversos elementos sen ter en conta o espazo.	Distribúe ben os diversos elementos visuais da súa creación, a pesar de que ás veces non controla o espazo.	Distribúe o texto e os diversos elementos visuais de forma que son fáciles de ler e identificar.	Distribúe con precisión e orixinalidade os elementos visuais nas súas creacións.	
Utiliza diferentes códigos, técnicas e recursos expresivos para aplicalos nas súas propias creacións.	Recoñece diferentes códigos e as principais técnicas, recursos e materiais artísticos pero non os aplica adecuadamente.	Identifica diferentes códigos, as principais técnicas e recursos artísticos e aplícaos nalgúns das súas creacións.	Identifica diferentes códigos, as principais técnicas e recursos artísticos e aplícaos nas súas creacións.	Utiliza diferentes códigos e as principais técnicas e recursos artísticos, axustándoos de maneira idónea ás súas creacións.	
Mostra iniciativa, imaxinación, creatividade nas súas creacións artísticas e proxectos.	Reproduce creacións artísticas sen engadir elementos creativos propios.	Reproduce creacións artísticas e engade elementos propios.	Reelabora creacións artísticas. Expresa ideas e sentimentos mediante as diversas linguaxes.	Expresa e xustifica, desde a súa propia creatividade, ideas e sentimentos mediante as diversas linguaxes.	

Alumno/a:

Conciencia e expresións culturais

RÚBRICA DE AVALIACIÓN Goce coa creación artística

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Mostra habilidades perceptivas, comunicativas e de sensibilidade e sentido estético para acceder ás manifestacións artísticas.	Non percibe nin ten sensibilidade polas manifestacións artísticas.	Sente e expresa o seu propio concepto de beleza e harmonía.	Percibe e distingue as diversas manifestacións artísticas e comunica con coherencia, por medio de varias linguaxes, as sensacións que se perciben.	Utiliza habilidades de pensamento e comunica con sentido crítico a concepción estética de varios movementos.	
Valora a evolución do pensamento por medio das manifestacións artísticas.	Aprecia as diversas manifestacións artísticas na súa contorna máis próxima.	Coñece e aprecia varias manifestacións artísticas e culturais da súa contorna.	Relaciona e contrasta varias manifestacións artísticas no seu contexto histórico.	Coñece, relaciona e sitúa cronoloxicamente as diversas manifestacións estéticas como manifestacións artísticas e culturais.	
Mostra actitude positiva ante a diversidade de expresións artísticas.	Respecta a diversidade de expresións artísticas pero non emite xuízos valorativos.	Respecta e valora en termos sinxelos, a diversidade de expresións artísticas.	Respecta e valora con argumentos, as diversas formas de expresión estética.	Mostra unha actitude aberta, respectuosa e crítica cara ás diversas formas de expresión artística.	
Participa e goza da vida cultural da súa contorna.	Mostra escaso interese pola vida cultural da súa contorna.	Coñece e mostra interese pola vida cultural da súa contorna.	Participa na vida cultural da súa contorna.	Participa, aprende e goza da vida cultural da súa contorna.	
Coñece e valora as novas formas de manifestación artística e cultural presentes na sociedade actual.	Aínda non coñece as novas formas de manifestación artística e cultural.	Coñece algunha forma de manifestación artística e cultural.	Coñece e valora as novas formas de manifestación artística e cultural.	Coñece, valora e comunica as novas formas de manifestación artística e cultural.	

Alumno/a:

Sentido de iniciativa e espírito emprendedor

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Coñecemento e confianza nun mesmo

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Coñece e acepta as súas propias capacidades.	O seu recoñecemento depende da opinión dos outros.	Recoñece algunhas das súas capacidades.	Coñece as súas capacidades, a pesar de que lle custa aceptar algunha.	Coñece as súas capacidades, acéptaa e quere melloralas.	
Confía en si mesmo.	Depende totalmente da opinión dos outros.	Depende da opinión dos outros nalgúns aspectos.	Manifestase con liberdade, a pesar de que ás veces lle custa vencer o ridículo.	Non depende da opinión dos outros. Manifestase con total liberdade.	
Autoavalíase	Non fai unha autoavaliación realista.	Sabe que ten que mellorar pero non é constante.	Propón plans de mellora realistas pero é pouco constante.	Ten plans de mellora realistas e habitualmente é constante.	
Enfróntase aos problemas. Aprende do erro.	Non se enfrenta aos problemas. Cústalle bastante recoñecer os seus erros porque cre que a culpa é dos outros.	Recoñece os problemas e os seus erros pero non sabe como actuar.	Resolve con éxito algúns problemas.	Resolve con éxito os problemas e ten estratexias para utilízalas noutras situacións.	
Mostra capacidade de superación.	Non sabe exporse obxectivos.	Propónse obxectivos inalcanzables e facilmente abandona.	Propónse algúns obxectivos alcanzables que aumentan a motivación e a constancia.	Propónse obxectivos alcanzables e realistas para chegar até o final con constancia.	
Mostra flexibilidade de pensamento.	Non escoita nin atende. aos outros.	É capaz de escoitar os outros a pesar de que non modifica os seus puntos de vista.	Admite outros puntos de vista e valóraos.	Escoita, admite e valora outros puntos de vista e é capaz de reformular os seus.	
Pide axuda.	Cústalle recoñecer que necesita axuda. Rexeita a autoridade.	Recoñece que necesita axuda pero non sabe a quen pedila.	Pide axuda en situacións límite.	Sabe pedir axuda e consellos aos outros cando fai falta. Fíase.	

Alumno/a:

Sentido de iniciativa e espírito emprendedor

RÚBRICA DE AVALIACIÓN

Iniciativa persoal, capacidade de innovación

Indicadores de avaliación	Niveis de cumprimento				Total
	1	2	3	4	
Xera ideas e propostas en diferentes contextos e situacións a partir dunha información e compoñentes previos.	Ten coñecementos pero non os contextualiza.	Comprende algúns coñecementos e xera ideas en contextos e situacións similares.	Relaciona coñecementos e, ás veces, xera novas ideas en diferentes contextos e situacións.	Relaciona coñecementos, expónse preguntas e xera novas ideas e propostas en diferentes contextos e situacións.	
Pon en marcha ideas propias ou doutros.	Ten algunhas ideas pero non sabe como levalas a cabo.	Inicia algún proxecto pero non o acaba.	Planifica e pon en marcha, con algunha dificultade, proxectos realistas e axustados ás súas posibilidades.	Planifica e pon en marcha proxectos realistas e axustados ás súas posibilidades.	
Avalía accións e proxectos.	Ten pouca capacidade de reflexión.	Ten pouca capacidade de reflexión pero cuestiona os malos resultados obtidos.	Só avalía se os resultados son negativos.	Afai avaliar accións e proxectos para mellorar os resultados.	
Mostra unha actitude positiva cara ao cambio e a innovación.	Mostra unha actitude pasiva cara ao cambio e a innovación.	Acepta o cambio a pesar de que non ten necesidade de innovar nin de implicarse en novos proxectos.	Ten unha actitude positiva ao cambio aínda que non se implica en novos proxectos.	Ten unha actitude positiva ao cambio e implícase continuamente en novos proxectos.	
Adáptase ás novas situacións a partir de experiencias anteriores adaptándoas á nova contorna.	Mostra dificultades para adaptarse ás novas situacións.	Adáptase, con algunha dificultade, á nova situación. Non se adapta totalmente á nova contorna.	Adáptase, con algunha dificultade, ás novas situacións a partir de experiencias anteriores adaptándoas á nova contorna.	Adáptase satisfactoriamente ás novas situacións a partir de experiencias anteriores adaptándoas á nova contorna.	

Avaliación de competencias e intelixencias múltiples

Rexistro individual do alumno

Competencias	Competencia lingüística	Falar, conversar e escoitar	Ler e escribir	Plurilingüismo	Competencia matemática	Comprensión, representación e medida do espazo	Comprensión e representación das relacións entre as distintas variables	Comprensión e representación da incerteza e do azar	Competencias básicas en ciencia e tecnoloxía	Comprensión do mundo natural, do coñecemento científico e do tecnolóxico	Explicación da realidade natural e tecnolóxica	Recoñecemento dos trazos clave da investigación científica e tecnolóxica	Utilización dos coñecementos científicos e tecnolóxicos na toma de decisións	Competencia dixital	Transformación da información en coñecemento	Uso das TIC e das súas linguaxes	Competencias sociais e cívicas	Habilidades sociais e de autonomía	Traballo en equipo	Comprensión do mundo social	Interculturalidade	Exercicio activo da cidadanía	Conciencia e expresión cultural	Coñecer e coidar linguaxes artísticas	Coñecer e comprender o feito artístico e cultural na sociedade	Aprender a aprender	Regulación das propias capacidades	Orientación ao logro	Sentido de iniciativa e espírito emprendedor	Coñecer e confiar para tomar decisións	Innovar
UD 1																															
Tarefa 1																															
PON EN PRÁCTICA 1																															
UD 2																															
Tarefa 2																															
PON EN PRÁCTICA 2																															
UD 3																															
Tarefa 3																															
PON EN PRÁCTICA 3																															
UD 4																															
Tarefa 4																															
PON EN PRÁCTICA 4																															
PROXECTO																															
UD 5																															
Tarefa 5																															
PON EN PRÁCTICA 5																															
UD 6																															
Tarefa 6																															
PON EN PRÁCTICA 6																															
UD 7																															
Tarefa 7																															
PON EN PRÁCTICA 7																															
UD 8																															
Tarefa 8																															
PON EN PRÁCTICA 8																															
UD 9																															
Tarefa 9																															
PON EN PRÁCTICA 9																															
PROXECTO																															

Nome do alumno/a:

Avaliación de competencias e intelixencias múltiples

Rexistro do grupo clase

[illegible]

O portfolio (archivo de aprendizaxe): unha potente ferramenta de avaliación

Durante os últimos anos estase xeneralizando o uso de portfolios, tanto no ámbito empresarial coma no educativo. O portfolio é un sistema de avaliación integrado nos procesos de ensinanza e aprendizaxe que habitualmente se desenvolven nas aulas. Consiste na conformación dun arquivo ou carpeta cunha selección reflexiva de evidencias/produccións achegadas polo alumno/a ao longo dun período de tempo determinado e que responde a un obxectivo concreto. A presentación pode facerse en soporte papel ou en formato electrónico (neste caso, fálase de e-portfolio).

Os traballos (presentacións, murais, traballos escritos, filmacións...) permítenlle ao alumno/a demostrar as súas aprendizaxes, habilidades ou competencias, á vez que lle posibilitan ao profesor un seguimento do progreso desta aprendizaxe.

Un aspecto moi interesante dos portfolios é que o estudante debe acompañar as súas «evidencias de aprendizaxe» cunha reflexión (intrapersoal) na que xustifique a súa selección e valore o proceso que seguiu no seu percorrido de aprendizaxe (metacognición, aprender a aprender, regulación...). Esta reflexión axúdalle a tomar consciencia de que e como vai aprendendo, ao mesmo tempo que lle permite regular o seu proceso de aprendizaxe e de estudo.

As tecnoloxías da información e a comunicación (TIC) achegan moitas potencialidades no deseño e na propia elaboración do portfolio. As TIC poden axudar na elaboración das evidencias que conforman o portfolio e tamén poden actuar como plataforma base do proceso de ensinanza e aprendizaxe; neste caso, o portfolio quedaría implementado na plataforma mesma.

Arquivo de aprendizaxe e arquivo electrónico

Arquivo de aprendizaxe

O proceso de elaboración do porfolio pode concretarse en catro fases: archivar e clasificar os traballos que van servir como evidencias da aprendizaxe; seleccionar de maneira intelixente aquelas producións que mellor exemplifican as competencias desenvolvidas; reflexionar (acerca das aprendizaxes realizadas, sobre o proceso seguido, en relación ao grupo...); e, finalmente, presentarllo a unha audiencia específica.

Existen diversos instrumentos para a creación dun portfolio dixital: un espazo-web ou un blog poden ser utilizados con esta finalidade. Tamén existen aplicacións específicas, como Mahara, que proporcionan ferramentas para a creación e o mantemento dun arquivo de aprendizaxe en soporte dixital.

Que non podemos esquecer incluír no portfolio?

- A portada.
- O índice do contido: presentación do que se vai encontrar no portfolio.
- O guión escrito da presentación oral.
- As evidencias da propia aprendizaxe.
- Comentarios, suxestións... que o profesor foi realizando durante o proceso.
- A reflexión persoal.

Algunhas preguntas que poden guiar a reflexión persoal

a) Preguntas retrospectivas sobre o proceso

- Que proceso seguiches para facer estes traballos? Fixeras algo parecido antes?
- Que aspectos melloraches con estes traballos? Que cruces que necesitas mellorar?
- Con que problemas te encontraches? Como os solucionaches?
- Que recursos utilizaches? Cales che resultaron máis útiles? Cales volverías utilizar?
- ...

b) Preguntas sobre ti mesmo (introspectivas)

- Como che sentiches facendo estes traballos? Que che gustou? Que é o que non che gustou?
- Tiñas o nivel suficiente para levar a cabo os traballos?
- Ao comparar estes traballos con outros de anteriores, observas cambios?
- Sentes que melloraches como estudante?
- ...

c) Preguntas sobre o grupo (para mirar máis aló de ti mesmo)

- Traballaches da mesma maneira que o resto do grupo? Que fas de forma diferente?
- Que che gustaría que os demais visen e valorasen especialmente dos teus traballos?
- Que valoran os teus compañeiros do teu traballo?
- Que cres que dirá o profesor sobre os teus traballos?
- ...

d) Preguntas para o futuro (prospectivas)

- Que farías doutro modo se tiveses que volver facer estes traballos?
- Que che gustaría mellorar?
- Que obxectivo te marcarás a próxima vez?
- ...

Logo centro
escolar

Informe de Avaliación das
competencias e intelixencias múltiples
Educación Primaria

Logo centro
escolar

Alumno/a: _____

Nivel: _____

Grupo: _____

INDICADORES PARA A OBSERVACIÓN DA ADQUISICIÓN DOS CONTIDOS

Primeiro trimestre

Aspectos observables	Nomes dos alumnos		
Coñece os compoñentes do Universo e sábelos definir.			
Recoñece os elementos que conforman o Sistema Solar.			
Define os modelos xeocéntrico e heliocéntrico.			
Describe os movementos da Terra e da Lúa.			
Define que é unha eclipse e os seus diferentes tipos.			
Recoñece as diferentes capas da Terra e os elementos que a compoñen.			
Define os conceptos de latitude e lonxitude.			
Coñece diferentes sistemas de representación da Terra e a súa utilidade.			
Sabe interpretar mapas e calcula distancias mediante a escala.			
Sabe que é un atlas e comprende o procedemento para a súa consulta.			
Distingue entre tempo atmosférico e clima.			
Coñece os factores dos que depende o clima.			
Sabe que é un climograma e pode interpretalo.			
Coñece os climas e as principais paisaxes de España e de Galicia e as súas características.			
Coñece as formas do relevo da paisaxe de interior e da paisaxe de costa.			
Recoñece os elementos do relevo de España e de Galicia.			
Colabora nas actividades de grupo, achega ideas e comparte tarefas.			

Indicadores para a observación da adquisición dos contidos

INDICADORES PARA A OBSERVACIÓN DA ADQUISICIÓN DOS CONTIDOS

Segundo trimestre

Aspectos observables	Nomes dos alumnos		
Utiliza correctamente as nocións básicas: democracia, república, monarquía parlamentaria.			
Define que é a Constitución española e coñece os fundamentos dun Estado democrático.			
Define poder lexislativo, poder executivo e poder xudicial.			
Coñece a organización territorial e política de España e de Galicia.			
Distingue entre eleccións municipais, autonómicas e xerais, e sabe que representantes se elixen en cada unha delas.			
Coñece os factores que interveñen na evolución dunha poboación.			
Calcula a taxa de crecemento natural, o saldo migratorio e o crecemento real dunha poboación.			
Distingue os tipos de gráficos utilizados para representar os datos dunha poboación.			
Coñece e interpreta diferentes pirámides de poboación.			
Comprende o concepto de densidade de poboación e sabe calculala.			
Describe o proceso de produción dun produto.			
Identifica os tres sectores de actividades económicas e clasificaas no sector correspondente.			
Recoñece as principais actividades económicas de España.			
Colabora na elaboración de traballos individuais e en equipo.			
Interpreta e reproduce esquemas correctamente.			

Indicadores para a observación da adquisición dos contidos

INDICADORES PARA A OBSERVACIÓN DA ADQUISICIÓN DOS CONTIDOS

Terceiro trimestre

Aspectos observables	Nomes dos alumnos		
Mostra interese por coñecer as formas de vida e os costumes do pasado.			
Coñece que é o feudalismo e a sociedade estamental da Idade Media.			
Recoñece a presenza dos pobos visigodo e musulmán na Península Ibérica durante a Idade Media.			
Coñece os reinos cristiáns e a súa expansión pola Península Ibérica durante a Idade Media.			
Recoñece as achegas da cultura cristiá, musulmá e xudía medievais na Península Ibérica.			
Identifica a Idade Moderna como unha época de cambios e descubrimentos xeográficos que transformaron o mundo e a sociedade.			
Coñece as bases da sociedade estamental e da economía da Idade Moderna.			
Coñece e sitúa nun mapa o Imperio Hispánico e recoñece os seus principais monarcas.			
Coñece as causas da crise e a decadencia do século XVII na Península Ibérica.			
Recoñece os alicerces do reformismo (s. XVIII) na Península Ibérica e define guerra de Sucesión, absolutismo, despotismo ilustrado.			
Sabe situar os feitos históricos no século correspondente.			
Confecciona ordenadamente eixes cronolóxicos.			
Coñece as fontes históricas representativas de cada unha das idades da historia.			
Describe os estilos artísticos das Idades Media e Moderna; identifica algunhas das obras pertencentes a aqueles.			
Valora a importancia de conservar o patrimonio histórico e cultural do contorno.			

Indicadores para a observación de adquisición de contidos

Outros recursos

Avaliación das unidades

Unidade 1	112
Unidade 2	114
Unidade 3	116
Unidade 4	118
Unidade 5	120
Unidade 6	122
Unidade 7	124
Unidade 8	126
Unidade 9	128
Avaliación inicial	130
Avaliación final.....	132
Solucionario.....	134

Nome:

Data:

1 Explica que é o Universo.

2 Completa:

- A Terra forma parte da galaxia chamada
- As dan luz e calor ata que se apagan e están formadas por gas.
- Ao redor dalgúns planetas xiran os A Terra ten un denominado
- Os astros menores son os, os e os
- As son agrupacións de estrelas e outros astros.
- A traxectoria elíptica que describen os astros denomínase
- Os planetas interiores de aspecto máis rochoso, pequenos e sólidos son:, e

3 Define estes termos:

- Galaxia:
- Planeta:
- Satélite:

4 Cal é o efecto que ten a Lúa sobre o noso planeta?

5 Explica en que consiste o movemento de rotación e translación da Terra. Axúdate cun debuxo.

Nome:

Data:

1 Relaciona os seguintes elementos coa súa definición.

Satélite

Astro con forma esférica formado por gases incandescentes que liberan cantidade de luz e calor.

Cometa

Pequeno corpo rochoso e irregular que xira ao redor das estrelas.

Estrela

Astro sen luz propia que xira ao redor dun planeta.

Asteroide

Astro formado por xeo, po e gases que xira ao redor das estrelas.

2 Que planetas forman o Sistema Solar? Ordénaos do máis próximo ao Sol ao máis afastado.

3 Relaciona as seguintes propiedades cos planetas interiores ou exteriores.

Son os máis próximos ao Sol •

Son grandes e gasosos •

Teñen moitos aneis •

Son sólidos •

Planetas
exteriores

Planetas
interiores

• Están afastados do Sol.

• Son pequenos e rochosos.

• Teñen poucos satélites ou ningún.

• Teñen moitos satélites.

4 Elixe en cada caso a opción correcta.

a) O movemento de *translación/rotación* _____ é o xiro da Terra sobre si mesma. Este movemento dura un *día/ano/mes* _____. A consecuencia deste movemento, sucédense *as estacións/os días e as noites* _____.

b) O movemento de *translación/rotación* _____ é o xiro da Terra ao redor do Sol. Dura aproximadamente *día/ano/mes* _____. Por mor deste movemento sucédense *as estacións/os días e as noites* _____.

5 Debuxa a representación da Lúa en cada unha das seguintes fases.

Lúa nova

Cuarto crecente

Lúa chea

Cuarto minguante

Nome:

Data:

1 Escribe en que caso se refire a paralelo e en que outro a meridiano.

a) O que pasa polo observatorio de Greenwich (Londres) é o de referencia.

b) O trópico de Cáncer e o trópico de Capricornio sono.

c) Son liñas imaxinarias paralelas ao ecuador.

d) A latitude pode ser norte ou sur segundo sexa a súa situación respecto ao ecuador.

e) Son liñas imaxinarias cuns extremos que coinciden cos polos norte e sur.

f) A distancia que os separa do ecuador recibe o nome de latitude.

g) A lonxitude pode ser leste ou oeste segundo a súa situación respecto ao de Greenwich.

h) A distancia que os separa do de Greenwich recibe o nome de lonxitude.

2 Explica para que se utiliza o sistema de coordenadas terrestres.

3 Di como representarías a Terra ou parte dela nos seguintes casos.

a) Para representar o planeta por completo.

b) Para representar o mundo enteiro sobre unha superficie plana.

c) Para representar os ríos de Galicia.

d) Para indicar onde hai centrais nucleares dun país.

e) Para representar as comunidades autónomas.

4 Pinta do mesma cor cada concepto coa súa definición e coa imaxe correspondente.

Escala

Representa con símbolos facilmente recoñecibles os diferentes elementos da realidade (vexetación, cidades, estradas etc.).

Orientación

Utilízase para coñecer a lonxitude real que existe entre dous puntos determinados nun mapa.

Lenda

É o sistema de referencia empregado para coñecer a posición dos elementos representados no mapa respecto aos puntos cardinais norte, sur, leste e oeste.

0 100 200 300 km

Rede de transporte

- Principais aeroportos
- Principais portos
- Rutas marítimas principais
- Rutas marítimas secundarias

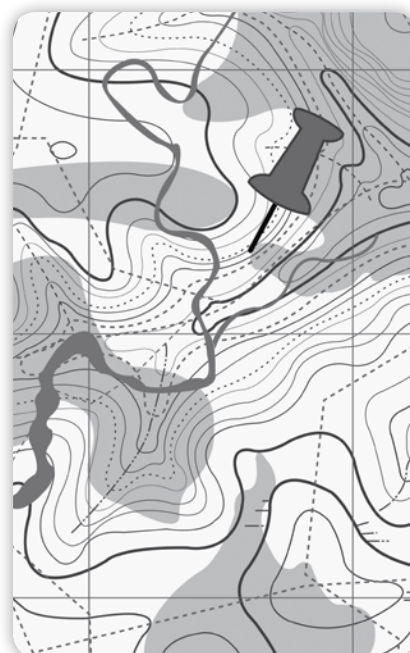
Nome:

Data:

1 Indica se as afirmacións son verdadeiras (V) ou falsas (F).

- a) O meridiano que pasa polo observatorio de Greenwich (Londres), no Reino Unido, é o meridiano de referencia. _____
- b) O trópico de Cáncer e o trópico de Capricornio son meridianos. _____
- c) Os paralelos son liñas imaxinarias paralelas ao ecuador. _____
- d) A distancia que separa os outros meridianos do ecuador é a latitude. _____
- e) Os meridianos son liñas imaxinarias cuns extremos que coinciden cos polos norte e sur. _____
- f) A distancia que separa os paralelos do ecuador recibe o nome de latitude. _____
- g) A lonxitude pode ser leste ou oeste, segundo sexa a súa situación respecto ao meridiano de Greenwich. _____
- h) A distancia que separa os outros paralelos do de Greenwich recibe o nome de Lonxitude. _____

2 Observa estas representacións da Terra, ou de parte dela, e escribe, en cada caso, de que tipo se trata.

3 Define coas túas palabras os seguintes elementos dun mapa.

- Escala: _____
- Orientación: _____
- Lenda: _____

Nome:

Data:

1 Le as oracións e indica cales delas describen o tempo atmosférico e cales, o clima.

- a) Nas zonas de alta montaña os invernos son fríos e longos; e os veráns, frescos e curtos. _____
- b) Onte nalgunhas zonas de España a temperatura alcanzou os 30 °C. _____
- c) Na Meseta Central española as temperaturas son extremas (moi baixas no inverno e altas no verán) e as precipitacións escasas. _____
- d) Esta semana nunha parte de Brasil choveu con intensidade. _____
- e) Nas zonas polares, as temperaturas son extremadamente baixas durante todo o ano e as precipitacións escasas e en forma de neve. _____

2 Relaciona cada característica do tempo atmosférico coa súa definición e co instrumento con que se mide.

Temperatura	a Cantidad de vapor de auga que contén a atmosfera.	1 Anemómetro e catavento
Vento	b Cantidad de chuvia, neve ou saraiba que cae nunha zona.	2 Higrómetro
Humidade atmosférica	c Grao de calor da atmosfera.	3 Termómetro
Precipitacións	d Proporción do ceo cuberto de nubes.	4 Observación do ceo
Estado do ceo	e Aire en movemento.	5 Pluviómetro

3 Explica que factor inflúe e por que nos seguintes casos:

- No cumio dunha montaña vai máis frío que ao nivel do mar.

- Nunha zona próxima á costa, as temperaturas son máis suaves no inverno e menos calorosas no verán que nas zonas de interior.

- Nas zonas próximas ao ecuador, o clima é máis calido que nos polos.

4 Cita os principais climas que se dan en España.

5 Explica que é un climograma e para que serve.

Nome:

Data:

1 Describe as diferenzas entre tempo atmosférico e clima.

2 Di cales das seguintes características permiten coñecer e prever o tempo atmosférico: a insolación, as temperaturas, a altitude, o relevo e as precipitacións dun lugar determinado.

3 Que influencia teñen a latitude, a altitude e a distancia ao mar no clima dunha zona?

4 Pinta da mesma cor cada clima do territorio español coas súas características e as súas paisaxes.

Clima e paisaxe oceánicos

Temperaturas extremas e precipitacións escasas.

Bosques caducifolios de carballos, faias, castiñeiros... e prados naturais.

Clima e paisaxe de alta montaña

Abundantes chuvias ao longo do ano e temperaturas suaves.

Árbores resistentes ao frío (bidueiros, piñeiros, abetos).

Clima e paisaxe mediterráneos

Temperaturas baixas no inverno e suaves no verán.

Bosque mediterráneo e nas zonas máis secas, grandes extensións de arbustos.

Clima e paisaxe continentais

Temperaturas suaves todo o ano e precipitacións escasas.

Combina bosques de aciñeiras e sobreiras coa paisaxe de estepa.

Clima e paisaxe subtropical

Temperaturas suaves no inverno e calorosas no verán. Precipitacións escasas e irregulares.

Nas zonas secas hai pouca vexetación e nas zonas húmidas a laurisilva.

5 Corrixe os erros da seguinte afirmación: Un climograma é un gráfico que representa as precipitacións e a humidade atmosférica dun lugar determinado. Serve para facer as predicións meteorolóxicas daquel lugar.

Nome:

Data:

1 Explica o que é o relevo.

2 Cita as tres formas de relevo máis representativas da paisaxe de interior de chaira.

3 A cales das cinco grandes unidades do relevo peninsular pertencen os seguintes accidentes?

- Sistema Central:
- Cordilleira Cantábrica:
- Pireneos:
- Macizo Galaico:
- Sistema Ibérico:

4 Agrupa as seguintes illas nos seus arquipélagos correspondentes:

Fuerteventura - Mallorca - Lanzarote - Eivisa - Formentera - Gran Canaria
Cabrera - Tenerife - A Palma - O Hierro - Menorca - Gomera

Illas Baleares	Illas Canarias
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

5 Explica cales son as cinco grandes áreas nas que dividimos as costas do litoral español e cales son os seus límites.

Nome:

Data:

1 Cita catro formas de relevo que podemos atopar nunha paisaxe de costa:

—
—
—
—

2 Sinala se as seguintes afirmacións son verdadeiras (V) ou falsas (F):

- Os ríos da vertente cantábrica son longos e caudalosos. _____
- O río Guadalete pertence á vertente mediterránea. _____
- O Sistema Central divide a meseta en Meseta oriental e Meseta occidental. _____
- O Mulhacén atópase na Cordilleira Cantábrica. _____
- Os outeiros son propios da paisaxe de interior de chaira. _____
- O Sistema Ibérico serve como fronteira natural con Francia. _____

3 Relaciona os ríos coa súa vertente:

Tambre

Ebro

Xúcar

Navia

Guadiana

Turia

Miño

Vertente cantábrica

Vertente mediterránea

Vertente atlántica

4 Que son os vales fluviais?

5 Define desenvolvemento sostible.

Nome: Data:

1 Explica cales son as principais características dun Estado democrático.

.....

2 Explica que é unha Constitución e que función ten.

.....

3 a) Responde as seguintes preguntas:

- Que forma de goberno ten España?
- Que cargo exerce o Rei? Que poder político ten?

.....

b) Relaciona con distintas cores as características do poder lexislativo, o executivo e o xudicial.

Poder	Función	Institución	Composición
Poder lexislativo	Ten a misión de vixiar que as leis se cumpran e de xulgar o seu cumprimento.	Goberno	Congreso dos deputados e Senado
Poder executivo	Ten a función de elaborar as leis e controlar a acción do Goberno.	Tribunais de xustiza	Presidente do Goberno e ministros e ministras
Poder xudicial	A súa función é aplicar as leis que aproban as Cortes Xerais, dirixir a política do país e administrar o Estado.	Cortes Xerais	Xuíces, xuízas e maxistrados e maxistradas

4 Completa:

O Estado español consta de comunidades autónomas e dúas autónomas, que son Cada comunidade autónoma ten unha capital e góvernase por medio das súas propias institucións que establece o seu As comunidades autónomas divídense en, con características históricas, económicas e culturais comúns. As provincias son agrupacións de diversos, que son as unidades territoriais básicas do Estado. Están gobernados polos, formados polo alcalde e os concelleiros, que son elixidos polos veciños.

Nome: Data:

4 Completa o texto coas seguintes palabras:

iguais – Constitución – elixidas – democrático – dereitos – eleccións

España é un Estado regulado por unha, que é a lei funda-
mental do Estado. Todos os cidadáns e os gobernantes están obrigados a cumprila.

Nun Estado democrático, as persoas que gobernan son polos seus concidadáns e
concidadás nunhas A democracia é un sistema de goberno cun principio fundamen-
tal que é que todas as persoas son e, polo tanto, teñen os mesmos e
obrigas.

2 Relaciona os conceptos coas definicións e anota un exemplo de cada un.

dereitos – deberes – liberdades

Son dereitos relacionados coa vida política e social.		
Son obrigas que temos que cumprir para o bo funcionamento da sociedade.		
Son as necesidades máis importantes que calquera persoa ten por ser membro dunha sociedade.		

3 Cita os tres poderes que hai en todos os Estados democráticos e explica brevemente a fun-
ción de cada un e a institución que o representa.

.....
.....

4 Cita as comunidades e cidades autónomas do Estado Español e, despois, responde as pre-
guntas.

.....
.....

- Cal é a norma básica de cada comunidade autónoma?
- En que se dividen as comunidades autónomas?
- Por que están formadas as provincias?

Nome: Data:

1 Define natalidade e emigración.

.....

.....

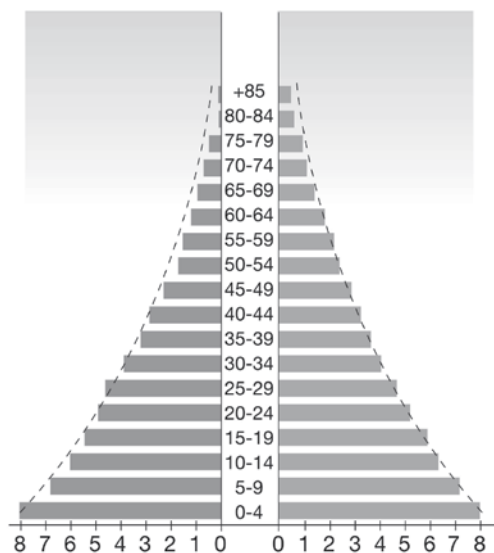
.....

2 Calcula o crecemento natural e o crecemento real da poboación de Vilanula.

Concello	Vilanula
N.º de nacementos	4.009
N.º de defuncións	3.253
Crecemento natural	

Concello	Vilanula
N.º de inmigrantes	234
N.º de emigrantes	315
Saldo migratorio	
Crecemento real	

3 Observa a pirámide de poboación e determina se as seguintes afirmacións son verdadeiras ou falsas:

a) Predomina a poboación adulta.

Verdadeiro

Falso

b) A base é máis ancha que a cúspide.

Verdadeiro

Falso

c) Hai menos homes de 70 a 74 anos que mulleres desta idade.

Verdadeiro

Falso

d) A pirámide ten forma de triángulo invertido.

Verdadeiro

Falso

e) Esta pirámide axústase moi ben á poboación galega actual.

Verdadeiro

Falso

4 Anota dúas causas e dúas consecuencias das migracións.

.....

.....

Nome: Data:

1 Define mortalidade e inmigración.

.....

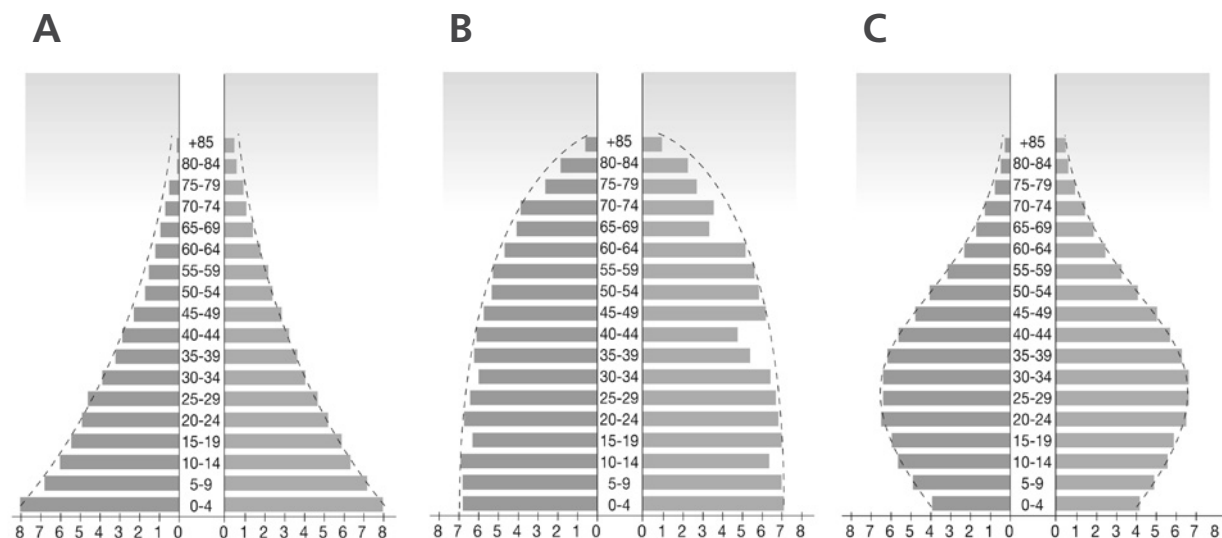
.....

2 Calcula a taxa de natalidade e a taxa de mortalidade da poboación de Vilanula.

Concello	Vilanula
N.º de nacementos	409
Poboación total	43.052
Taxa de natalidade	

Concello	Vilanula
N.º de falecementos	234
Poboación total	43.052
Taxa de mortalidade	

3 Observa estas tres pirámides e contesta:

- Que pirámide reflicte unha poboación con maior proporción de mozos?
- En que pirámide de poboación hai máis persoas con máis de 67 anos?
- En que pirámide de poboación a natalidade é menor?

4 Explica a diferenza entre migración interior e migración exterior.

.....

.....

Nome:

Data:

1 Explica que é un sector produtivo.

2 Enumera as actividades que forman o sector primario.

3 Cal é a diferenza entre industria e artesanía?

4 Define os seguintes termos:

- Bens:
- Servizo:
- Produtos elaborados:

5 Cita as tres zonas de maior concentración industrial de España.

6 Completa un esquema como este sobre o proceso de fabricación dunha cadeira, describindo as actividades propias de cada sector.

Nome: _____

Data: _____

1 Define o que son actividades económicas.

2 Relaciona:

País desenvolvido

País en vías de desenvolvemento

País subdesenvolvido

Predomina sector primario

Predomina sector terciario

Predomina sector secundario

3 Enumera as fases do proceso de produción.

—

—

—

—

4 Define tecnoloxía.

5 Clasifica as seguintes actividades:

agricultura - pesca - educación - construción
transporte - artesanía - hostalaría - comercio - minaría

Sector primario	Sector secundario	Sector terciario
.....		
.....		
.....		
.....		
.....		

Nome:

Data:

1 Ordena estes feitos da historia da Península Ibérica na Idade Media.

A. Nace Al Ándalus como un emirato do Imperio Islámico.

☐

B. A caída do Imperio Romano.

☐

C. Os reinos de taifas.

☐

D. O descubrimento de América.

☐

E. Fundación do reino visigodo.

☐

F. Vitoria dos reinos cristiáns na batalla das Navas de Tolosa.

☐

G. Independencia do califato de Córdoba do Imperio Islámico.

☐

H. Creación do reino suevo de Galicia.

☐

2 Explica a formación do reino visigodo na Península Ibérica.

3 Relaciona cada estamento da sociedade medieval cos seus integrantes e coa súa función.

Rei

Señores feudais

Dedicábanse ao estudo e á cultura.

Nobreza

Rei

Traballaban o campo e pagábanlle impostos ao señor feudal.

Clero

Traballadores da terra dos feudos

Constituía a máxima autoridade.

Campesiños

Abades, bispos, monxes e sacerdotes

Guerreaba e obedecía o rei a cambio de terras e poder.

4 Segundo as características, indica a que estilo artístico pertence: románico, gótico ou musulmán.

a) Fachada moi decorada con esculturas e rosetón central.

b) Figuras frontais e con rostros inexpressivos.

c) Decoracións xeométricas ou vexetais e uso do arco de ferradura.

d) Ventás pequenas e emprego do arco de medio punto.

e) Gran desenvolvemento do mosaico.

f) Figuras esveltas e expresividade no rostro.

5 Explica dúas das contribucións musulmás ao desenvolvemento cultural e económico na Idade Media.

Nome:

Data:

- 1** Cita os diferentes estamentos ou grupos sociais da sociedade da Idade Media.

- 2** Completa o texto seguinte:

No ano 507 os _____ chegaron á Península e fundaron un reino independente chamado reino _____ con capital en _____ . A principios do século VIII, os musulmáns invadiron a Península. O territorio baixo dominio musulmán chamouse _____. A organización política de Al Ándalus pasou por tres etapas: invasión musulmá e _____, o _____ de Córdoba e os reinos de _____.

Algúns núcleos cristiáns refuxiáronse nas montañas do _____. A partir do reino de _____, fóronse creando pequenos reinos cristiáns independentes, como o reino de León, o reino de _____, o reino de Pamplona, o reino de Aragón e os condados _____. Co tempo estes reinos foron conquistando as terras de Al Ándalus. Este proceso coñécese como _____.

- 3** Relaciona as seguintes características co estilo de arte medieval ao que pertencen.

a Igrexas de grande altura e grandes ventás decoradas con vidreiras.

b Rostros inexpressivos e uso de cores planas.

c Uso de materiais pobres (barro, xeso, madeira) e do mosaico.

d Pinturas máis realistas e escenas máis detalladas e variadas.

e Emprego do arco de ferradura.

f Igrexas de pouca altura con decoración simple.

Románico

Gótico

Musulmán

- 4** Responde:

a) Cales foron os principais centros culturais cristiáns da Idade Media?

b) A que se dedicaban os monxes copistas nas bibliotecas dos mosteiros?

c) Que lingua era utilizada principalmente polos cristiáns no ensino e na Igrexa?

d) Que achegou a cultura xudía durante a Idade Media?

Nome: Data:

1 Ordena cronoloxicamente os seguintes feitos históricos da Idade Moderna:

A. Reinado de Carlos I, primeiro rei da dinastía dos Austrias.	E. Reinado das monarquías débiles.
B. Morre Carlos II sen descendencia.	F. Reinado de Filipe V, o primeiro rei da dinastía dos Borbóns.
C. Chegada de Colón a América co apoio dos Reis Católicos.	G. Inicio da Revolución francesa.
D. Guerra de Sucesión española.	H. Carlos III promove reformas diversas.
-

2 Relaciona cada feito histórico ou característica co rei ou reis a cuxo reinado pertencen:

Introdución do Absolutismo.

Os validos gobernan no nome do rei.

É nomeado, tamén, emperador de Alemaña.

Conquista de Granada e expulsión dos xudeus que non se converten ao catolicismo.

Co Decreto de Nova Planta, os territorios da Coroa de Aragón perden as súas leis e institucións.

Aplicou o despotismo ilustrado impulsando reformas como a creación de fábricas ou a construción de canles e pontes.

- Carlos III
- Carlos I
- Reis débiles (Filipe III, Filipe IV e Carlos II)
- Filipe II
- Reis Católicos
- Filipe V

3 Explica como estaba organizada a sociedade durante a Idade Moderna: que estamentos ou grupos sociais a formaban e quen os integraban.

.....

.....

4 Sinala cales dos seguintes trazos pertencen á arte do Renacemento:

A. Busca o irracional.	E. Combina contrastes de luces e sombras.
B. Sitúa a figura humana no centro das representacións artísticas.	F. Utiliza temas e formas artísticas do mundo clásico.
C. Usa liñas rectas e sinxelas.	G. Movemento esaxerado co emprego de curvas e de temas dramáticos.
D. Valora a beleza e a perfección técnica.	H. Reflicte equilibrio, harmonía e simplicidade.
-

Nome: Data:

1 Contesta as preguntas seguintes sobre a Idade Moderna:

a) Que feito histórico marca o inicio da Idade Moderna? E o final?

.....

b) Que catro transformacións importantes caracterizaron a Idade Moderna?

.....

2 Escribe o nome do monarca ou monarcas que reinaban cando tiveron lugar os seguintes feitos históricos: Filipe V, Carlos I, monarcas débiles, Filipe II, Reis Católicos, Carlos II e Carlos III.

a) Chegada de Colón a América.

b) Aplicación do despotismo ilustrado como forma de goberno e impulso de reformas diversas para modernizar España.

c) Inicio da dinastía dos Borbóns.

d) Conquista do reino de Granada e anexión do reino de Navarra.

e) Inicio da dinastía dos Austrias.

f) A súa morte sen deixar herdeiro provoca a Guerra de Sucesión.

g) Incorporación do reino de Portugal e os seus territorios en África, América e Asia.

h) Introducción do sistema de goberno absolutista.

i) Goberno dos validos no nome do rei.

3 Relaciona:

a. Emprega liñas rectas e sinxelas. Proporciona unha sensación de serenidade e equilibrio, e inspírase na arte clásica grega e romana.

b. Busca o irracional e o exceso para impresionar e conmover. Combina luces e sombras. Consegue a sensación de movemento a través do uso de curvas e de temas dramáticos.

c. Emprega temas e formas artísticas do mundo clásico, coa figura humana no centro da composición. Valora a beleza e a perfección técnica. Reflexiona o equilibrio, a harmonía e a simplicidade.

- Barroco
- Renacemento
- Neoclasicismo

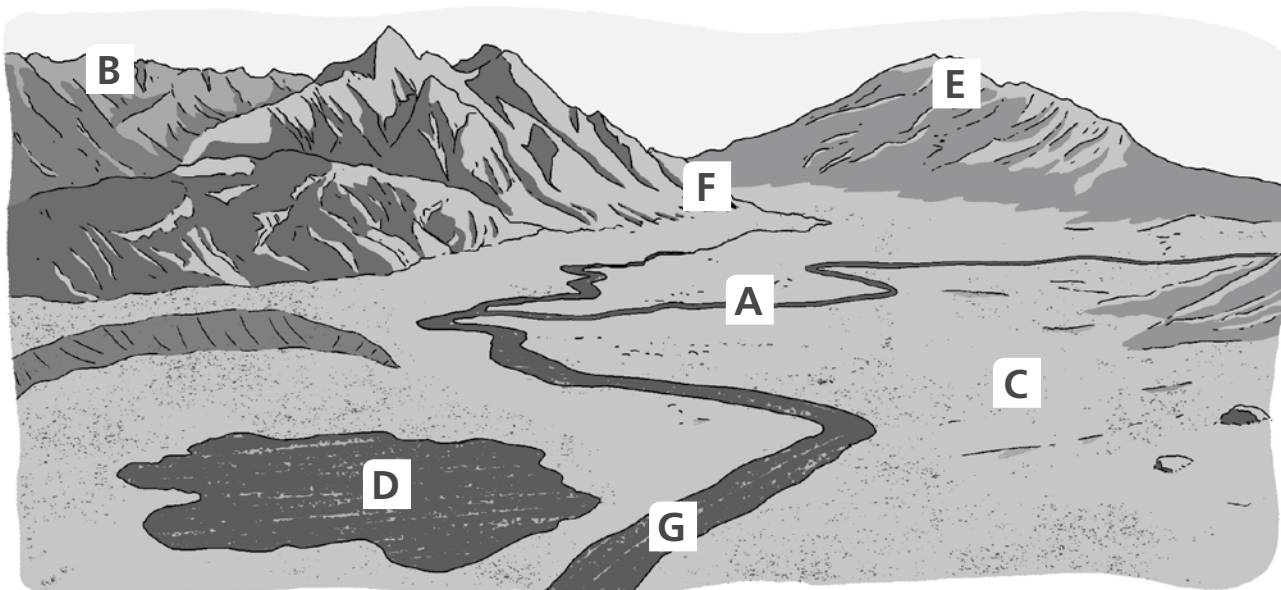
Nome: Data:

1 No debuxo presentámosche as seguintes formas do relevo.

montaña - cordilleira - val - chaira - río - lago - afluente

— Sinala a que forma do relevo corresponden as letras sinaladas no mapa:

A:
 B:
 C:
 D:
 E:
 F:
 G:

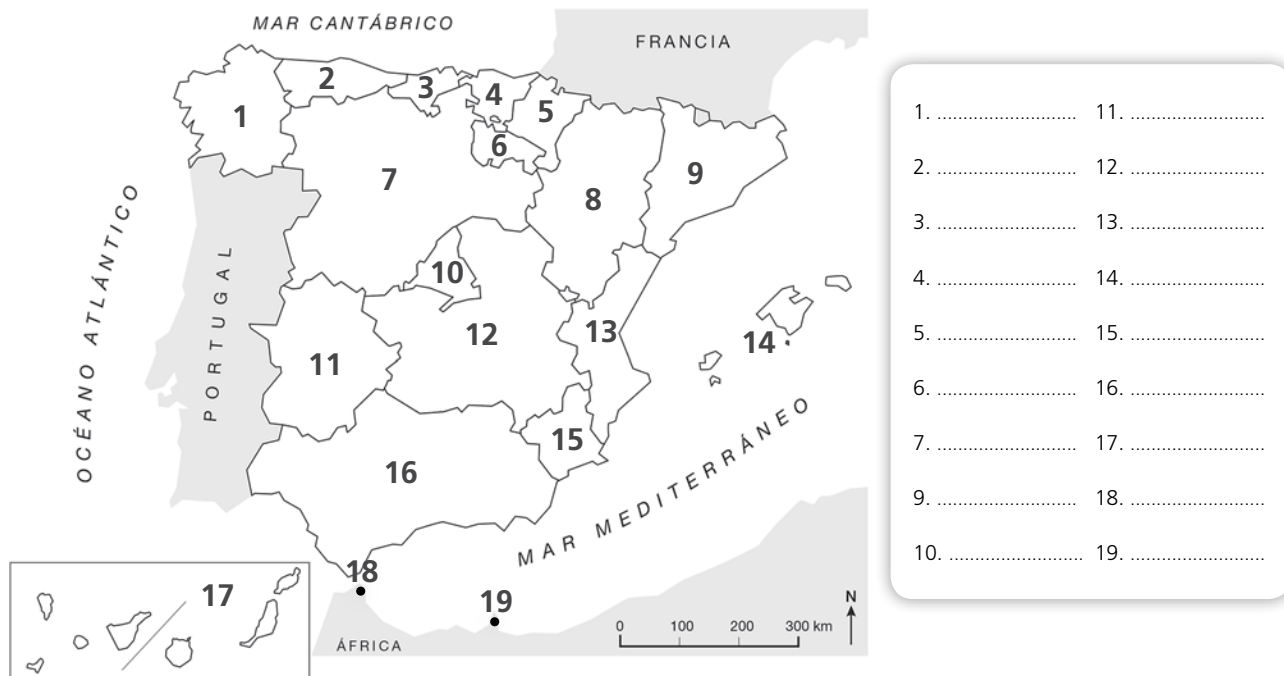
2 Clasifica as seguintes actividades segundo o sector económico ao que pertencen.

cultivo de hortalizas - fabricación de papel - pesca - venda nun supermercado
 elaboración de conservas - atención hospitalaria - cría de aves
 confección de tecidos - educación - pastoreo de gando - fabricación de xoiás

Sector primario	Sector secundario	Sector terciario
.....		

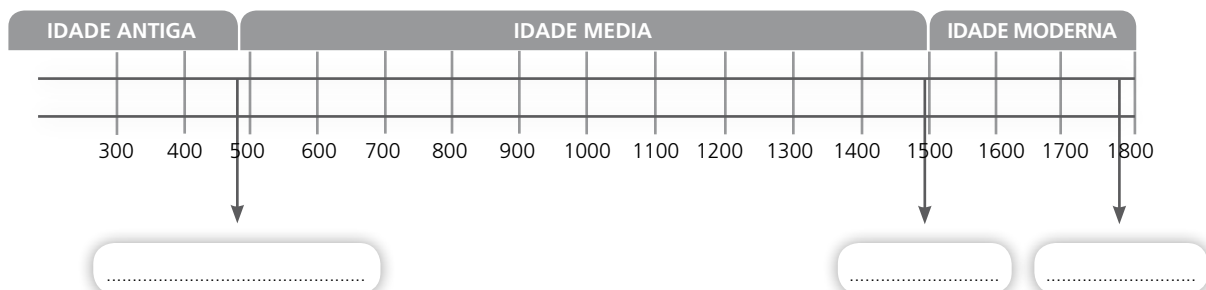
Nome: Data:

- 3 Escrebe o nome das 17 comunidades autónomas de España e das dúas cidades autónomas españolas.

- 4 Sitúa no eixe cronolóxico os feitos históricos que marcan a fin das seguintes etapas históricas: a Idade Antiga, a Idade Media e a Idade Moderna.

- Chegada de Colón a América (1492)
- Caída do Imperio Romano (476)
- Revolución Francesa (1789)

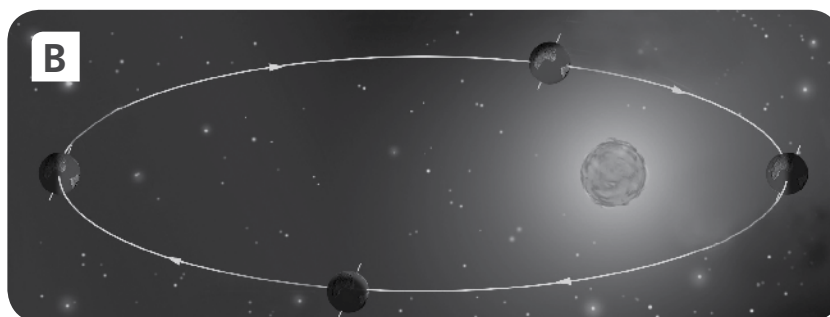
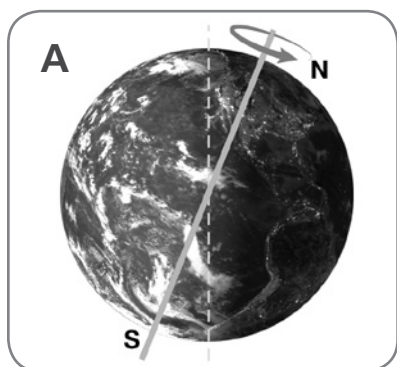

— Relaciona as datas co século ao que correspoden.

• 1789	• Século V
• 1492	• Século XV
• 476	• Século XVIII

Nome: Data:

- 1 Observa as dúas imaxes correspondentes aos movementos de rotación e translación da Terra.

- A que corresponde a imaxe A? E a B?
- Canto dura o movemento de rotación da Terra? Que fenómeno se deriva deste movemento?
- Canto dura o movemento de translación da Terra? Que fenómeno se deriva deste movemento?

- 2 Define os seguintes conceptos utilizados para localizar calquera punto da Terra.

- a) Paralelos
- b) Meridianos
- c) Coordenadas

- 3 Completa a táboa sobre os climas e as paisaxes de España.

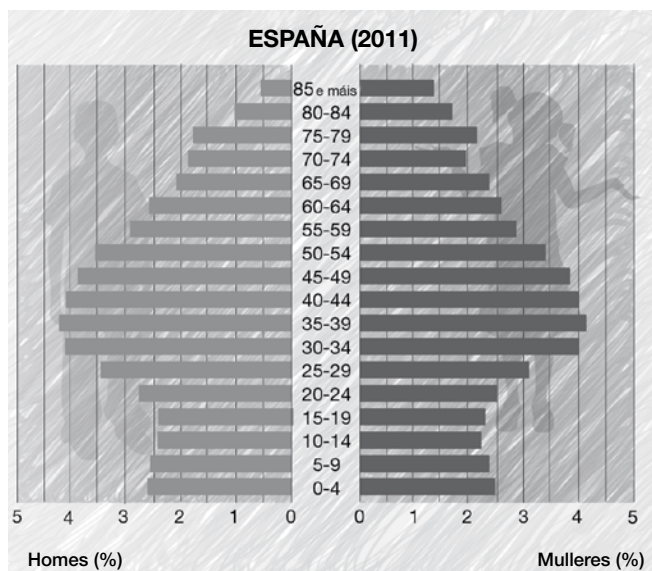
Tipo de clima	Características	Paisaxes
Oceánico	• Temperaturas: • Precipitacións: abundantes todo o ano.	Bosques caducifolios de faias, carballos, castiñeiros etc., e prados naturais.
Mediterráneo	• Temperaturas: suaves no inverno e calorosas no verán. • Precipitacións:	Bosque mediterráneo con Nas zonas máis secas, grandes extensións de arbustos.
.....	• Temperaturas: • Precipitacións: abundantes ao longo do ano e no inverno, en forma de neve.	Árbores resistentes ao frío como piñeiros, bidueiros, abetos etc.
Continental	• Temperaturas: • Precipitacións:	Combina os bosques de aciñeiras e sobreras coa paisaxe de estepa.
.....	• Temperaturas: suaves todo o ano. • Precipitacións:	Pouca vexetación nas zonas secas; laurisilva nas zonas húmidas.

Nome: Data:

4 Relaciona as institucións do Goberno español coas funcións que lles corresponden.

- Cortes Xerais
- Goberno
- Tribunais de xustiza
- Aplica as leis aprobadas polas Cortes Xerais, dirixe a política e administra o Estado.
- Teñen a misión de vixiar que as leis se cumpran e de vulgar o seu cumprimento.
- Elaboran as leis e controlan a acción do Goberno.

5 Interpreta a pirámide de poboación española. Sigue os pasos:

- Como é a súa base (ancha, estreita...)? Que significa?
- Como é o seu tronco? Que significa?
- Como é a súa cúspide? Que significa?
- Na primeira franxa de idade (0-4) representáronse máis mulleres ca homes. Que significa iso?
- En que outras franxas de idade se aprecia unha proporción maior de mulleres? Por que?

6 Observa as imaxes correspondentes a distintos estilos artísticos da Idade Media: románico, gótico e andalusí.

A: estilo

B: estilo

C: estilo

— Xustifica as túas respostas.

Solucionario

Ficha de avaliación 1 (Unidade 1)

1. Resposta aberta.
2. Vía Láctea / estrelas / satélites. Lúa / asteroides. cometas. meteoritos. / galaxias / órbita / Mercurio. Venus. A Terra. Marte.
3. Galaxia: son agrupacións de estrelas e outros astros. / Planeta: son astros sen luz propia que xiran ao redor dunha estrela. / Satélite: son astros sen luz propia que xiran ao redor dun planeta.
4. Como consecuencia dos movementos da Terra e da Lúa ao redor do Sol, prodúcese as eclipses e as mareas.
5. O movemento de rotación é o xiro da Terra sobre si mesma; o de translación é o xiro da Terra ao redor do Sol. Resposta gráfica.

Ficha de avaliación 2 (Unidade 1)

1. Satélite: astro sen luz propia que xira ao redor dun planeta. / Cometa: astro formado por xeo, po e gases que xira ao redor das estrelas. / Estrela: astro con forma esférica formado por gases incandescentes que liberan cantidade de luz e calor. / Asteroide: pequeno corpo rochoso e irregular que xira ao redor das estrelas.
2. Mercurio, Venus, a Terra, Marte, Xúpiter, Saturno, Urano, Neptuno.
3. **Planetas exteriores:** Están afastados do Sol. Son grandes e gasosos. Teñen moitos aneis. Teñen moitos satélites. / **Planetas interiores:** Son os máis próximos ao Sol. / Son sólidos. / Son pequenos e rochosos. Teñen poucos satélites ou ningún.
4. a) rotación / día / os días e as noites. b) translación / ano / estacións.
5. Resposta gráfica.

Ficha de avaliación 1 (Unidade 2)

1. Meridiano: a), e), g) e h). Paralelo: b), c), d) e f).
2. Utilízase para determinar a posición de calquera punto do planeta.

3. a) Globo terráqueo. b) Planisferio terrestre. c) Mapa físico. d) Mapa temático. e) Mapa político.
4. Escala: Utilízase para coñecer a lonxitude real que existe entre dous puntos determinados nun mapa. B. / Orientación: É o sistema de referencia empregado para coñecer a posición dos elementos representados no mapa respecto dos puntos cardinais: norte, sur, leste e oeste. A. / Lenda: Representa con símbolos facilmente recoñecibles os diferentes elementos da realidade (vexetación, cidades, estradas etc.). C.

Ficha de avaliación 2 (Unidade 2)

1. a) V. b) F. c) V. d) F. e) V. f) V. g) V. h) F.
2. Globo terráqueo. / Plano. / Mapa físico.
3. Resposta aberta.

Ficha de avaliación 1 (Unidade 3)

1. a) Clima. b) Tempo atmosférico. c) Clima. d) Tempo atmosférico. e) Clima.
2. Temperatura. C. 3. / Vento. E. 1. / Humidade atmosférica. A. 2. / Precipitacións. B. 5. / Estado do ceo. D. 4.
3. – A altitude, porque canto maior é aquela, máis diminúe a temperatura.
– A distancia ao mar, porque como o mar arrefría e quece máis lentamente que a Terra, amortece os cambios de temperatura das zonas próximas á costa.
– A latitude, porque nas zonas próximas ao ecuador, os raios do Sol chegan menos inclinados polo que quentan máis estas zonas, mentres que nos polos os raios de Sol chegan moi inclinados e quentan menos.
4. Clima oceánico, de alta montaña, mediterráneo, continental e subtropical.
5. É un gráfico que representa as temperaturas medias e as precipitacións de cada mes ao longo dun ano nun determinado lugar.

Ficha de avaliación 2 (Unidade 3)

1. O clima é o conxunto de condicións atmosféricas que se repiten de forma habitual e ao longo do tempo nun lugar, mentres que o tempo atmosférico é o estado da atmosfera nun momento e nun lugar concretos.
2. As temperaturas e as precipitacións.
3. Canto maior é a latitude, os raios solares chegan máis inclinados e fai máis frío. A maior altitude, a temperatura diminúe e fai máis frío. Como o mar amortece os cambios de temperatura, canto máis próximo ao mar está un lugar, as temperaturas son máis suaves.
4. Clima e paisaxe oceánicos. B. A. / Clima e paisaxe de alta montaña. C. B. / Clima e paisaxe mediterráneos. E. C. / Clima e paisaxes continentais. A. D. / Clima e paisaxe subtropicais. D. E.
5. Un climograma é un gráfico que representa as precipitacións e as temperaturas dun lugar determinado. Serve para coñecer as características do clima daquel lugar.

Ficha de avaliación 1 (Unidade 4)

1. Entendemos o relevo como as diferentes formas ou accidentes xeográficos que presenta a superficie da Terra.
2. Mesetas, depresións e outeiros.
3. Sistema Central – Relevos interiores
Cordilleira Cantábrica – Relevos periféricos
Pireneos – Relevos exteriores
Macizo Galaico – Relevos exteriores
Sistema Ibérico – Relevos periféricos
4. Illas Baleares: Mallorca, Menorca, Eivisa, Formentera e Cabrera.
Illas Canarias: Tenerife, A Palma, A Gomera, O Hierro, Fuerteventura, Gran Canaria e Lanzarote.
5. Costa cantábrica, costa atlántica galega, costa atlántica andaluza, costa canaria, costa mediterránea.

Ficha de avaliación 2 (Unidade 4)

1. Resposta aberta.
2. F / F / F / F / V / F.
3. Tambre – Vertente atlántica.
Ebro – Vertente mediterránea.
Xúcar – Vertente mediterránea.
Nervión – Vertente Cantábrica.
Guadiana – Vertente atlántica.
Turia – Vertente mediterránea.
Miño – Vertente atlántica.
4. Son depresións alongadas situadas entre montañas e atravesadas por un río.
5. O desenvolvemento sostible é aquel que propón mellorar a calidade de vida humana sen destruír os ecosistemas da Terra.

Ficha de avaliación 1 (Unidade 5)

1. Nun Estado democrático, os gobernantes son elixidos polos seus concidadáns e concidadás nunhas eleccións. A democracia considera que todas as persoas son iguais e que teñen os mesmos dereitos e obrigas. Nunha democracia, todas as leis deben respectar a Constitución e asegurar a igualdade.
2. A Constitución é a lei fundamental do Estado. Todos os cidadáns e os gobernantes están obrigados a cumprila. A Constitución facilita a organización e o bo funcionamento do país.
3. a) Unha monarquía parlamentaria. / O Rei é o Xefe de Estado, sen poder político. / b) **Poder lexislativo.** Ten a función de elaborar as leis e controlar a acción do Goberno. Cortes Xerais. Congreso dos deputados e Senado. / **Poder executivo.** A súa función é aplicar as leis que aproban as Cortes Xerais, dirixir a política do país e administrar o Estado. Goberno. Presidente do Goberno e ministros e ministras. / **Poder xudicial.** Ten a misión de vixiar que as leis se cumpran e de xulgar o seu cumprimento. Tribunais de xustiza. Xuíces, xuízas e maxistrados e maxistradas.
4. Dezasete / Cidades / Ceuta e Melilla / Es-

Solucionario

tatuto de Autonomía / Provincias / Municipios / Concellos.

Ficha de avaliación 2 (Unidade 5)

1. Democrático / Constitución / Eleccións / eleccions / iguais / dereitos.
2. Dereitos: son dereitos relacionados coa vida política e social. Por exemplo, estudar. Deberes: son obrigas que temos que cumprir para o bo funcionamento da sociedade. Por exemplo, respectar as ideoloxías de todas as persoas. Liberdades: son as necesidades máis importantes que calquera persoa ten por ser membro dunha sociedade.
3. Poder lexislativo: elabora as leis e controla o Goberno. Cortes Xerais. / Poder executivo: aplica as leis que aproban as Cortes Xerais, dirixe a política e administra o Estado. Goberno. / Poder xudicial: vixía e xulga o cumprimento das leis. Tribunal de xustiza.
4. Andalucía, Aragón, Principado de Asturias, Canarias, Cantabria, Castela-A Mancha, Castela e León, Cataluña, Extremadura, Galicia, Illas Baleares, A Ríoxa, Comunidade de Madrid, Rexión de Murcia, Comunidade Foral de Navarra, País Vasco, Comunidade Valenciana, Ceuta e Melilla. / O Estatuto de Autonomía. / En provincias. / Por municipios.

Ficha de avaliación 1 (Unidade 6)

1. A natalidade é o número de nacementos producidos nunha poboación nun período de tempo determinado. A emigración é a saída de persoas do seu lugar de residencia para ir a outro destino.
2. Crecemento natural: 756. Crecemento real: 837.
3. a) Falso. b) Verdadeiro. c) Verdadeiro. d) Falso. e) Falso.
4. Resposta orientadora. Causas: guerras, desastres naturais, falta de traballo, persecucións políticas contra grupos étnicos e culturais, persecucións por cuestións de

relixión ou crenzas. Consecuencias: a poboación aumenta no lugar de destino, diminúe a man de obra no país de orixe, poden xerarse actitudes de racismo e xenofobia.

Ficha de avaliación 2 (Unidade 6)

1. A mortalidade é o número de defuncións producidas nunha poboación nun período de tempo determinado. A inmigración é a chegada de persoas a un novo territorio para fixar a súa residencia nel.
2. Taxa de natalidade = 9,5 ‰. Taxa de mortalidade = 5 ‰
3. a) A. b) B. c) C.
4. A migración interior é a que ten lugar dentro do mesmo país e a exterior a que se produce dun país a outro ou dun continente a outro.

Ficha de avaliación 1 (Unidade 7)

1. Un sector produtivo é o conxunto de actividades económicas que teñen unhas características comúns.
2. Agricultura, gandería, silvicultura, pesca e minaría.
3. No modo de traballar, na artesanía o traballo realízase de forma manual e en obradoiros.
4. –Bens: son obxectos materiais ou mercadorías.
–Servizo: son aqueles traballos que outras persoas ou empresas realizan para satisfacer as nosas necesidades.
–Produtos elaborados: son as materias primas transformadas.
5. Madrid, Cataluña e País Vasco.
6. Resposta aberta.

Ficha de avaliación 2 (Unidade 7)

1. As actividades económicas son todas aquelas tarefas que os seres humanos realizan para satisfacer as súas necesidades.
2. –País desenvolvido: predomina sector terciario

–País en vías de desenvolvemento: predomina sector secundario

–País subdesenvolvido: predomina sector primario

3. Obtención da materia prima, transformación da materia prima a produto elaborado, transporte e distribución e venda ao público.
4. A tecnoloxía é o conxunto de coñecementos e técnicas que permiten obter con eficacia grandes cantidades de bens e servizos.
5. Sector primario: agricultura, pesca, minaría.
Sector secundario: construción, rtesanía.
Sector terciario: educación, transporte, hostalaría, comercio.

Ficha de avaliación 1 (Unidade 8)

1. B / H / E / A / G / C / F / D.
2. Os visigodos ocuparon a Península Ibérica no século vi. Ao principio eran aliados dos romanos e, tras enfrontarse aos outros pobos xermánicos asentados na Península, conseguiron expulsalos. Despois, fundaron un reino independente, con capital en Toledo, que aglutinaba toda a Península Ibérica.
3. Rei. Rei. Constituía a máxima autoridade. / Nobreza. Señores feudais. Guerreaba e obedecía o rei a cambio de terras e poder. / Clero. Abades, bispos, monxes e sacerdotes. Dedicábanse ao estudo e á cultura. / Campesiños. Traballadores da terra dos feudos. Traballaban o campo e pagábanlle impostos ao señor feudal.
4. a) Gótico. b) Románico. c) Musulmán. d) Románico. e) Musulmán. f) Gótico.
5. Resposta aberta.

Ficha de avaliación 2 (Unidade 8)

1. Rei, nobreza, clero, campesiños.
2. visigodos / visigodo / Toledo. / Al Ándalus. / emirato / califato / taifas. / norte. / Asturias / Castela / cataláns. / Reconquista.

3. Gótico: a) e d). / Románico: b) e f). / Musulmán: c) e e).
4. a) Os mosteiros, as universidades e as escolas catedralicias. b) A copiar á man as obras da Antigüidade grega e romana. c) O latín. d) A transmisión de coñecementos entre musulmáns e cristiáns, pois os xudeus participaron na Escola de Tradutores de Toledo. Nela traducíronse ao latín e ás linguas románicas as grandes obras en árabe que chegaron á Península.

Ficha de avaliación 1 (Unidade 9)

1. C, A, E, B, D, F, H, G.
2. Introducción do Absolutismo: Filipe V. / Os validos gobernan no nome do rei: Monarquías débiles (Filipe III, Filipe IV e Carlos II). / É nomeado, tamén, emperador de Alemaña: Carlos I. / Conquista de Granada e expulsión dos xudeus que non se converten ao catolicismo: Reis Católicos. / Co Decreto de Nova Planta, os territorios da Coroa de Aragón perden as súas leis e institucións: Filipe V. / Aplicou o despotismo ilustrado impulsando reformas como a creación de fábricas ou a construción de canles: Carlos III.
3. A sociedade dividíase en: estamentos privilexiados (nobreza e alto clero, que non pagaban impostos, posuían terras e tiñan acceso aos altos cargos); e estamentos non-privilexiados (clero, burgueses, artesáns e campesiños, que pagaban impostos, non podían posuír terras nin acceder aos altos cargos).
4. B, D e H.

Ficha de avaliación 2 (Unidade 9)

1. a) A chegada de Cristovo Colón a América (1492). A Revolución Francesa (1789). b) O crecemento da poboación, especialmente nas cidades; a creación de monarquías autoritarias dirixidas por monarcas poderosos; o descubrimento de novos

Solucionario

territorios; o desenvolvemento do humanismo.

2. a) Reis Católicos. b) Carlos III. c) Filipe V. d) Reis Católicos. e) Carlos I. f) Carlos II. g) Filipe II. h) Filipe V. i) Monarquías débiles.
3. a) Neoclasicismo. b) Barroco. c) Renacemento.

Avaliación inicial

1. A: afluenta. B: cordilleira. C: chaira. D: lago. E: montaña. F: val. G: río.
2. Sector primario: cultivo de hortalizas, pesca, cría de aves, pastoreo de gando. / Sector secundario: fabricación de papel, elaboración de conservas, confección de tecidos, fabricación de xoias. / Sector terciario: supermercado, atención hospitalaria e educación.
3. 1. Galicia. 2. Principado de Asturias. 3. Cantabria. 4. País Vasco. 5. Comunidade Foral de Navarra. 6. A Ríoxa. 7. Castela e León. 8. Aragón. 9. Cataluña. 10. Comunidade de Madrid. 11. Estremadura. 12. Castela-A Mancha. 13. Comunidade Valenciana. 14. Illas Baleares. 15. Rexión de Murcia. 16. Andalucía. 17. Canarias. 18. Ceuta. 19. Melilla.
4. Caída do Imperio Romano (476). Chegada de Colón a América (1492). Revolución Francesa (1789). / 1789: século XVIII. 1492: século XV. 476: século V.

Avaliación final

1. – Ao movemento de rotación. Ao movemento de translación.
– A Terra xira de oeste a leste e tarda 24 horas en efectuar unha volta completa. Sucédese o día e a noite.
– A Terra emprega en percorrer a súa órbita ao redor do Sol case un ano (365 días, 5 horas e 48 minutos). Prodúcese as estacións do ano.
2. Resposta orientadora.
a) Son liñas imaxinarias paralelas ao ecuador. O ecuador, ou paralelo 0°, divide a

Terra en dúas metades iguais: o hemisferio norte e o hemisferio sur.

b) Son liñas imaxinarias perpendiculares aos paralelos. Os seus extremos coinciden cos polos norte e sur.

c) Cuadrícula ficticia baseada nos paralelos e nos meridianos para determinar a posición de calquera punto do planeta.

3. **Oceánico.** Temperaturas: suaves. / **Mediterráneo.** Precipitacións: escasas e irregulares. Bosque mediterráneo con aciñeiras, sobreiras, oliveiras e piñeiros. / **Alta montaña.** Temperaturas: baixas no inverno e suaves no verán. / **Continental.** Temperaturas: extremas. Precipitacións: escasas. / **Subtropical.** Precipitacións: escasas.
4. Cortes Xerais: C. Goberno: A. Tribunais de xustiza: B.
5. – A base non é nin estreita nin ancha, o que significa que non hai moita poboación nova, pero tampouco é escasa.
– O tronco é ancho, o que significa que predomina a poboación adulta.
– A cúspide é estreita, o que significa que non hai moita poboación maior de 65 anos.
– Que houbo máis nacementos de nenas que de nenos.
– Nas franxas a partir de 75 anos, o que significa que as mulleres viven máis anos que os homes.
6. **A: estilo gótico.** Verticalidade do edificio, rosetón central, emprego do arco apuntado etc. / **B: estilo románico.** Decoración simple, ventás pequenas, edificio de pouca altura, arco de medio punto etc. / **C: estilo andalusí.** Emprego do arco de ferradura, uso de materiais pobres (barro, xeso, madeira etc.), e de elementos decorativos xeométricos ou vexetais.

Competencias

Actividades de competencias.....	140
Solucionario.....	149

Nome:

Data:

1 Le este texto e responde as seguintes preguntas.

Hoxe comezan as vacacións de Nadal en España e Daniel está contento porque mañá chegan os seus avós, que viven na cidade de Santiago de Chile, en América do Sur.

a) Mentres en España é inverno, que tipo de roupa, de verán ou inverno, están a utilizar os seus avós en Chile? Explica por que os raios do Sol quentan máis a superficie terrestre no verán que no inverno. _____

b) Daniel observa a través da fiestra como o Sol se agocha polo horizonte. A que movemento da Terra se debe a sucesión do día e da noite? Que outro movemento produce o cambio de estacións? _____

c) Pouco despois aparece a Lúa, enorme, iluminada e redonda coma un prato. En que fase se atopa? Describe a forma que tería a Lúa se se atopase en forma de Lúa nova. _____

d) Pinta da mesma cor cada tipo de astro, a súa definición e o exemplo que lle corresponde.

Planetas

Son astros con forma esférica formados por gases incandescentes que liberan gran cantidade de luz e calor.

Lúa

Satélites

Son astros sen luz propia que xiran ao redor dun planeta.

Sol

Estrelas

Son astros sen luz propia que xiran ao redor dunha estrela.

A Terra

Nome:

Data:

2 Bárbara e Brais están moi emocionados porque van de vacacións. O vindeiro sábado saen de Sarria (Lugo) en dirección a Buenos Aires (Arxentina), pero antes de saír queren preparar ben a súa viaxe. Axúdalles a buscar a información que necesitan!

a) En primeiro lugar, queren consultar algunha información básica sobre a viaxe.

— Que tipo de representacións terrestres poden utilizar Bárbara e Brais para situar á vez España e Arxentina? Descríbeas. _____

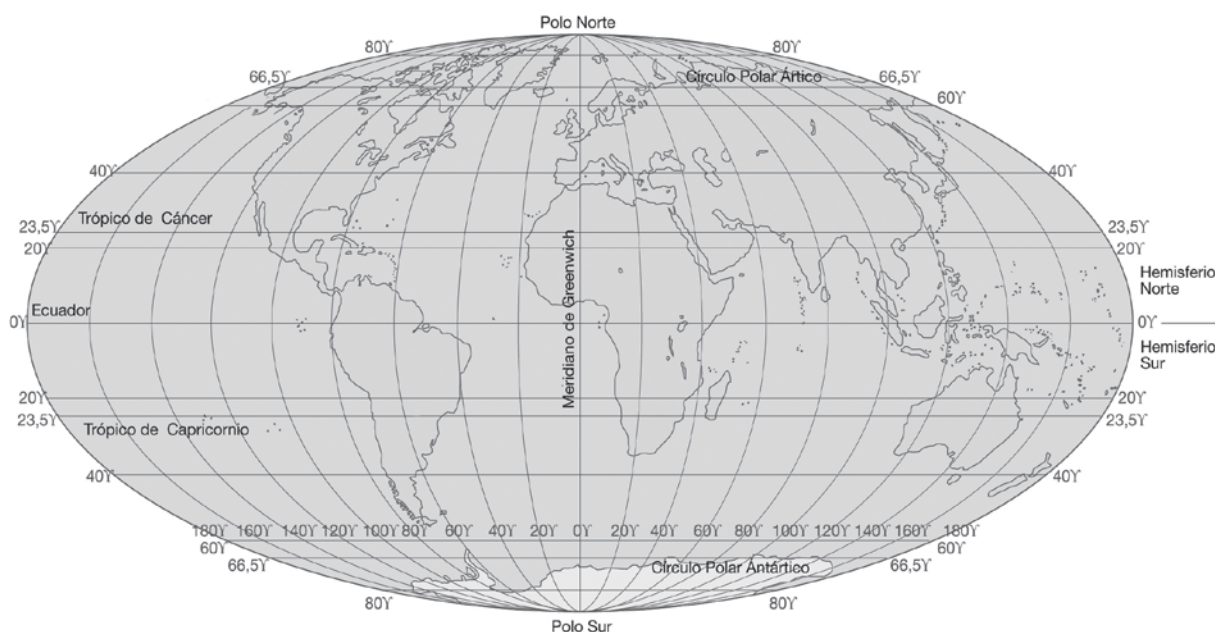
— Bárbara e Brais observan atentamente un mapa que representa a Terra e que ten debuxadas diversas liñas, unhas verticais e outras horizontais. Como se chaman estas liñas? _____

— A liña imaxinaria que divide a Terra en dúas partes iguais, que nome recibe? Como se chama cada unha das dúas metades nas que queda dividida a Terra? _____

b) Sitúa no mapa os dous puntos correspondentes ás coordenadas seguintes:

A. 34° latitude sur e 58° lonxitude oeste

B. 42° latitude norte e 7° lonxitude oeste

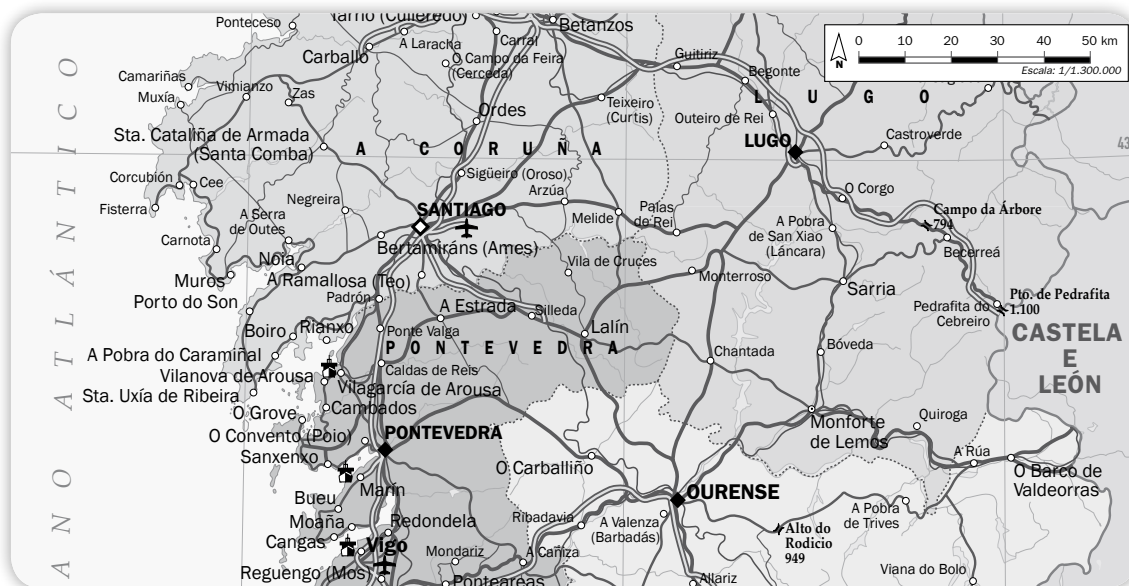

— Que coordenadas se corresponden co lugar desde o que comezará a viaxe de Brais e Bárbara? E co punto de destino? _____

Nome:

Data:

- c) Para ir ao aeroporto de Santiago de Compostela, Brais e Bárbara consultan este mapa de estradas. Que distancia real e en liña recta separan Sarria da cidade de Santiago de Compostela?

- d) Observa os cartóns de embarque e contesta as seguintes preguntas:

Santiago de Compostela – Buenos Aires

- Air Flybird AX7860 – BOEING 737-800

Saída: Aeroporto de Santiago de Compostela

Chegada: Aeroporto de Madrid Barajas

Duración da escala 2 Horas 13 minutos

- Air Lowcloud FX45 – AIRBUS A330-200

Saída: Aeroporto de Madrid Barajas

mar 08 xul 2015 20:35

mar 08 xul 2015 21:42

mar 08 xul 2015 23:55

- Canto tempo dura o voo entre Santiago e Madrid?
- Cando cheguen a Madrid, que hora será en Santiago? Xustifica a túa resposta.
.....
.....
- Cal é a duración do voo entre Madrid e Buenos Aires? Se a duración do voo é de 13 horas e 15 minutos, calcula a diferenza horaria entre Madrid e Buenos Aires.
.....
.....
- Os fusos teñen relación co movemento de rotación da Terra. Explica por que.
.....
.....

Nome:

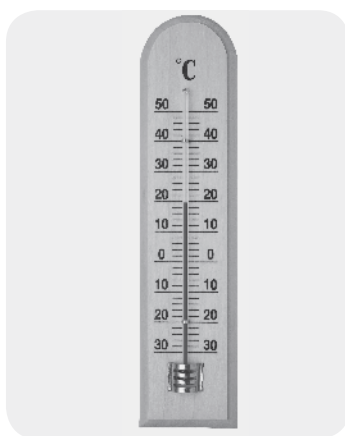
Data:

3 Vitoria e Fernando viven nunha pequena localidade próxima a Sevilla. No seu colexio hai tempo que instalaron unha estación meteorolóxica para estudar o clima. Cada día, un responsable de clase toma nota dos valores que marcan os distintos instrumentos da estación meteorolóxica. Ao final de curso estudan os resultados obtidos.

a) Escribe o nome dos aparellos meteorolóxicos que se utilizan para medir...

- A temperatura:
- A dirección do vento:
- A humidade atmosférica:
- A velocidade do vento:
- A cantidade de precipitación:

b) Relaciona as seguintes imaxes con algún dos aparellos meteorolóxicos mencionados anteriormente.

c) Que é a humidade atmosférica? Como se mide?

.....
.....

d) Que nome reciben as precipitacións cando son líquidas? E cando son sólidas?

.....
.....

e) Explica coas túas palabras que é a dirección e a intensidade do vento.

DIRECCIÓN

.....
INTENSIDADE

.....

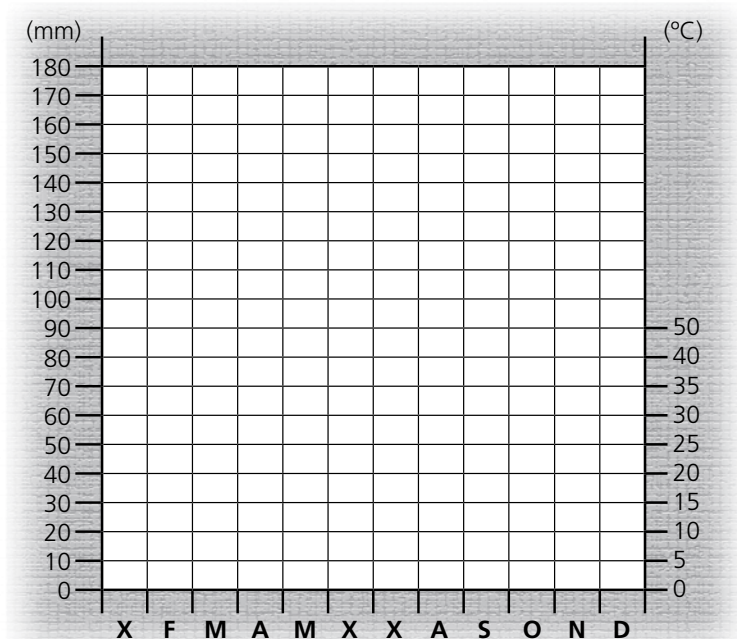
Nome:

Data:

f) Vitoria e Fernando recolleron os seguintes datos meteorolóxicos ao longo do ano:

Meses	X	F	M	A	M	X	X	A	S	O	N	D
Temperatura media (°)	10	12	13	15	23	27	28	25	21	18	15	11
Precipitacións (mm)	35	36	44	56	51	14	18	23	35	49	36	39

— A partir dos datos anteriores, debuxa un climograma.

Lembra:

- Para realizar o climograma, debuxa o diagrama de barras coas precipitacións mensuais.
- Deseguido, marca cun punto a temperatura de cada mes e úneos cunha liña vermella.

g) A partir dos datos observados no climograma:

— En que mes a temperatura media é máis alta? Que valor alcanza?

— En que mes do ano a temperatura media é máis baixa? Que valor alcanza?

— Cales son os meses que chove máis? E os meses que chove menos?

— Calcula o total de chuvia que caeu sobre esta localidade durante os meses de xuño, xullo e agosto.

— As precipitacións que se recollen durante o inverno, cres que son en forma de chuvia ou de neve? Razoa a resposta.

— A que tipo de clima (mediterráneo, oceánico ou de alta montaña) pertence este climograma? Xustifica a túa resposta.

Nome:

Data:

4 Chega o verán e a Marta e á súa familia apetécelles ir de vacacións á praia; queren escoller un lugar de España, pero aínda non decidiron cal.

a) A que comunidades autónomas poderán ir de vacacións Marta e a súa familia se queren ir á costa da península?

b) Se queren viaxar a unha illa española, que comunidades autónomas poderán elixir?

c) Entre toda a familia pensaron que podería ser divertido bañarse no mar Cantábrico. A que provincias poderán dirixirse?

d) Nestas provincias, que idiomas oficiais se falan ademais do castelán?

e) Ao chegar ao destino turístico, Marta e a súa familia atópanse en plena campaña para as eleccións autonómicas. A quen se elixe mediante este tipo de eleccións?

f) Que outras eleccións se celebran en España cada catro anos? Explica que representantes se elixen en cada unha delas.

Nome:

Data:

- 5** Le o seguinte texto e responde deseguido.

En Rochosa viven actualmente 59.300 habitantes e a súa superficie é de 7.400 km². Durante o ano 2012, naceron 210 nenas e 149 nenos, e morreron 98 persoas. Durante ese mesmo ano, chegaron á localidade 130 persoas, a maioría cidadáns proce-

dentos do mesmo país co obxectivo de instalarse nos arredores da cidade para traballar no sector primario. Así mesmo, tense constancia de que 60 persoas marcharon vivir a outras localidades na busca de mellores oportunidades de traballo.

- a) Calcula a densidade de poboación de Rochosa.

- b) Calcula a taxa de natalidade e a taxa da mortalidade de Rochosa.

- c) Escribe tanto o número de emigrantes coma o de inmigrantes que aparece no texto anterior. A partir deses datos, calcula o saldo migratorio.

- d) Cales foron as causas dos movementos migratorios? De que tipo de migración se trata?

- e) Calcula o crecemento natural de Rochosa.

- f) Cal é o crecemento real da Rochosa?

Nome:

Data:

6 Realiza as seguintes actividades sobre a sociedade e a arte da Idade Media:

a) Chamámoslle *feudalismo* á organización social da Alta Idade Media. Nomea os tres estamentos nos que se dividía a sociedade e explica a que se dedicaba cada un deles.

b) Na Idade Media os mosteiros tiveron un papel moi importante no desenvolvemento da cultura cristiá, pois os monxes eran os únicos que sabían ler e escribir. Que papel xogaron os escribas dos mosteiros?

c) Que son as linguas romances? Coñeces algunha lingua actual que o sexa?

d) Describe coas túas palabras as principais características das seguintes obras, representativas da arquitectura e da pintura da arte románica.

A

B

Nome:

Data:

7 Le e responde.

O venres 12 de outubro de 1492, a expedición española comandada por Cristovo Colón cruzou o océano Atlántico e chegou por primeira vez a América, concretamente ás Bahamas, aínda que eles pensaban que chegaran ás Indias. Co descubrimento de América cambiou o rumbo da historia de Occidente.

Nos séculos posteriores, España e Portugal, en primeiro lugar, e Francia, Inglaterra e os Países Baixos, máis tarde, exploraron e colonizaron o continente americano, dando lugar ao nacemento de novos pobos, culturas e países. Considérase un dos momentos cumes da historia universal porque significou o encontro de dous mundos que viviran independentemente.

a) Que período histórico se iniciou co descubrimento de América?

b) Cando finalizou aquel período e que acontecemento histórico o provocou?

c) Na súa primeira viaxe a América, onde pensaba Colón que chegara? A que país chegou en realidade?

d) Que países europeos impulsaron os descubrimentos de novas terras?

Solucionario

Ficha 1 de competencias

1. a) Roupa de verán. / Porque os raios do Sol chegan inclinados no inverno e perpendiculares no verán.
- b) Ao movemento de rotación. / O movemento de translación.
- c) Lúa chea. / A Lúa non se vería. Soamente veríamos media cara da Lúa.
- d) Planetas. Son astros sen luz propia que xiran ao redor dunha estrela. A Terra. / Satélites. Son astros sen luz propia que xiran ao redor dun planeta. A Lúa. / Estrelas. Son astros con forma esférica formados por gases incandescentes que liberan gran cantidade de luz e calor / O Sol.

Ficha 2 de competencias

2. a) O globo terráqueo e o planisferio terrestre. O primeiro é unha esfera na que se representan todos os continentes, os polos e os principais meridianos e paralelos. O segundo é unha representación plana de toda a Terra.
 - Paralelos as liñas horizontais e meridianos as verticais.
 - Ecuador. Hemisferio norte e Hemisferio sur.
- b) Resposta gráfica.
 - As coordenadas do punto A correspóndense co punto de destino da viaxe de Brais e Bárbara (Buenos Aires) e as do punto B co lugar de orixe (Sarria).
- c) Aproximadamente 90 km.
- d) – 1 h 10 minutos.
 - Cando cheguen a Madrid en Santiago de Compostela será a mesma hora, porque as dúas cidades están situadas no mesmo fuso horario.
 - 13 h e 15 minutos. / A diferenza horaria é de 4 horas.

- Resposta orientadora. Os fusos horarios teñen relación co movemento de rotación terrestre.

Ficha 3 de competencias

3. a) A temperatura: o termómetro. / A dirección do vento: o catavento. / A humidade atmosférica: o higrómetro. / A velocidade do vento: o anemómetro. / A cantidade de precipitación: o pluviómetro.
- b) De esquerda a dereita: anemómetro, termómetro e pluviómetro.
- c) A cantidade de humidade (vapor de auga) que contén a atmosfera.
- d) Chuvia, cando son líquidas; neve ou saraiba, cando son sólidas.
- e) Resposta aberta.
- f) Resposta gráfica. Validar que o alumnado representa correctamente a gráfica da temperatura (lineal) e o diagrama de barras para a pluviosidade.
- g) En xullo. 28 °C.
 - En xaneiro. 10 °C.
 - Abril e maio. Xuño e xullo.
 - 55 mm.
 - En forma de choiva, porque a temperatura media é demasiado alta (>10°C) para que sexa en forma de neve.
 - Ao clima mediterráneo. Porque o clima é suave no inverno e caloroso no verán, con precipitacións repartidas durante todo o ano pero máis abundantes na primavera e menos abundantes nos meses estivais.

Ficha 4 de competencias

4. a) Galicia, Principado de Asturias, Cantabria, País Vasco, Cataluña, Comunidade Valenciana, Rexión de Murcia, e Andalucía.
- b) Illas Baleares e Canarias.

Solucionario

- c) A Coruña, Lugo, Asturias, Cantabria, Biscaia, Guipúscoa.
- d) Na Coruña e Lugo o galego; en Biscaia e Guipúscoa, o vasco.
- e) Os membros do Parlamento autonómico, entre eles o presidente do goberno da Comunidade Autónoma.
- f) Nas eleccións municipais elíxense as persoas que nos representan no Concello (alcalde e concelleiros). Nas eleccións xerais elíxese as persoas que nos representan no ámbito nacional (deputados e senadores). Entre os membros das Cortes elíxese o presidente do Goberno.

Ficha 5 de competencias

5. a) Densidade de poboación: $59.300 / 7.400 = 8 \text{ hab. / km}^2$
- b) Taxa de natalidade: $359 / 59.300 \times 1000 = 6 \text{ ‰}$. / Taxa de mortalidade: $98 / 59.300 \times 1000 = 1,6 \text{ ‰}$.
- c) Número de inmigrantes: 130 persoas. Número de emigrantes: 60 persoas. / Saldo migratorio: $130 - 60 = 70$ persoas.
- d) A procura de traballo. / De migración interior.
- e) Crecemento natural: $359 (210 \text{ nenos} + 149 \text{ nenas}) - 98 = 261$ persoas.
- f) Crecemento real: $261 (\text{crecemento natural}) - 70 (\text{saldo migratorio}) = 191$.

Ficha 6 de competencias

6. a) A nobreza, o clero e os campesiños. O rei constituía a máxima autoridade e dáballe terras e poder á nobreza a cambio de obediencia ao rei e guerrear no seu favor. O clero estaba integrado por abades, bispos, monxes e sacerdotes e dedicábanse ao estudo e á cultura. Os campesiños traballaban as terras do seu señor e pagábanlle impostos a cambio de protección.
- b) A de copiar á man obras escritas da antigüidade grega e romana.

- c) As linguas derivadas do latín que naquela época usaba a xente na súa vida cotiá.

- d) (A) Igrexa románica: edificio de pouca altura construído en pedra, decoración simple, fiestras pequenas que deixan entrar pouca luz no templo, emprego do arco de medio punto. / (B) Pantocrátor: representación de Xesucristo con rostro inexpresivo, pouco naturalista, representación frontal, emprego de cores simples.

Ficha 7 de competencias

7. a) A Idade Moderna.
- b) No ano 1789; a Revolución Francesa.
- c) Á India. Ao arquipélago das illas Bahamas, unhas illas situadas fronte a Cuba.
- d) España, Portugal, Francia, Inglaterra e os Países Baixos.

Recuncho do investigador

1. Estudo dun planisferio	152
2. Estudo dun mapa político	153
3. O mapa político de Europa	154
4. As fronteiras e o relevo	155
5. Como elaborar un mapa político de España?	156
6. Interpretación de gráficos	157
7. Estudo da densidade de poboación	158
8. A evolución da pintura	159

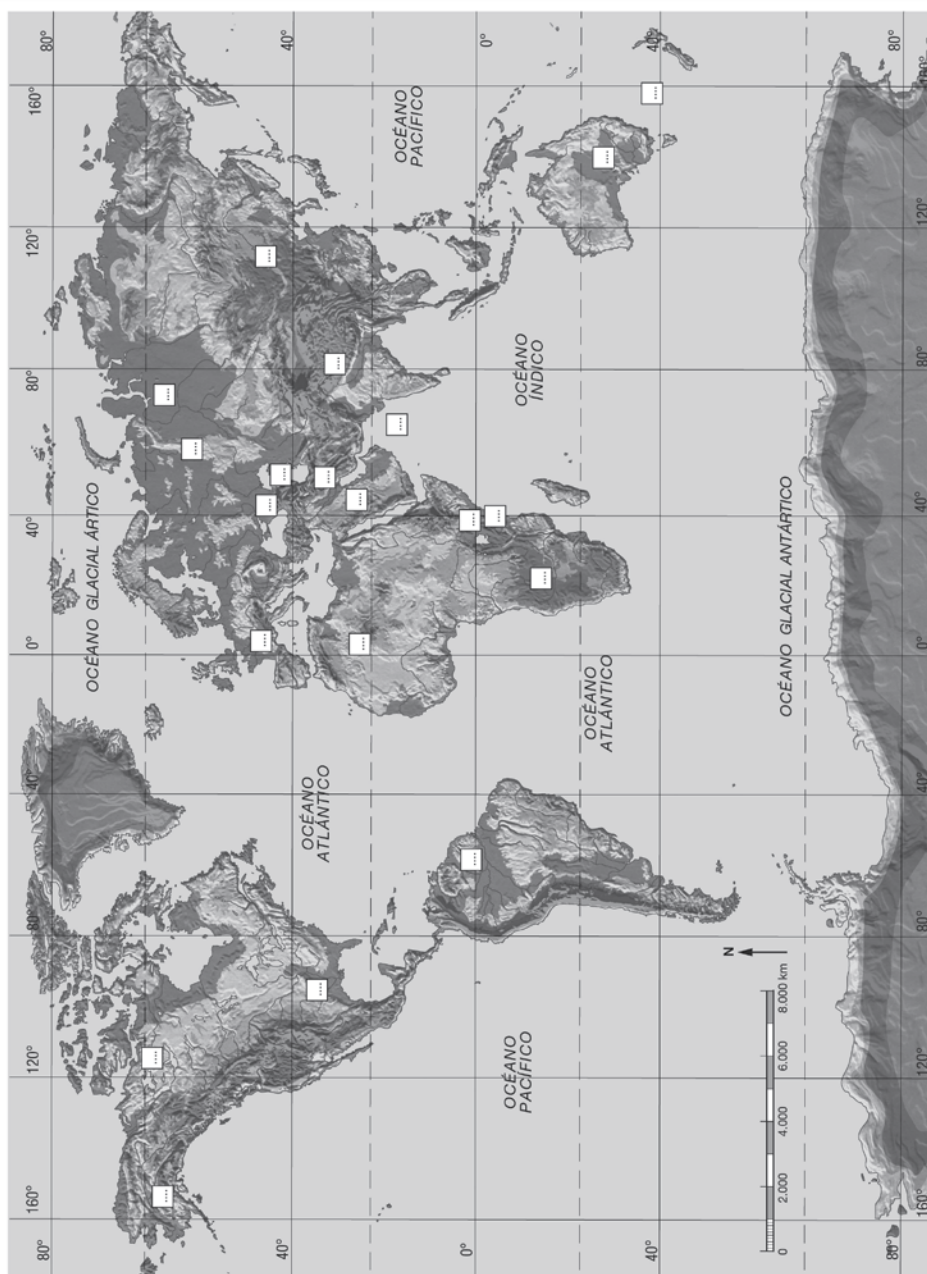
Nome: Data:

1. Estudo dun planisferio

Os planisferios ou mapamundis representan o globo terrestre nunha superficie plana.

— Coa axuda dun atlas, localiza os seguintes elementos de relevo. Escribe os números no lugar que lles corresponde no mapa.

1. Mar Árábigo	6. Montes Zagros	11. Río Darling	16. Deserto de Arabia
2. Mar de Tasmania	7. Río Amazonas	12. Lago Vitoria	17. Elbrus
3. Mar Caspio	8. Río Obi	13. Gran Lago do Oso	18. McKinley
4. Montes Urais	9. Río Mississippi	14. Deserto de Gobi	19. Mont Blanc
5. Himalaia	10. Río Zambeze	15. Sáhara	20. Kilimanxaro

2. Estudo dun mapa político

Os mapas políticos expoñen os límites dos países, as comunidades autónomas, as provincias etc.

- Sinala o contorno dos cinco continentes cunha cor distinta.
- Coa axuda dun atlas, sinala no lugar correspondente os países que figuran na listaxe.
- Clasifica os anteriores países no continente ao que pertencen.

1. Paraguai

2. Filipinas

3. Perú

4. Venezuela

5. Suecia
6. Cuba

7. Arabia Saudita

8. Romanía

9. Mauritania

10. Nicaragua
11. Islandia

12. Tanzania

13. Papúa Nova

14. Rusia

15. Australia
16. Irlanda

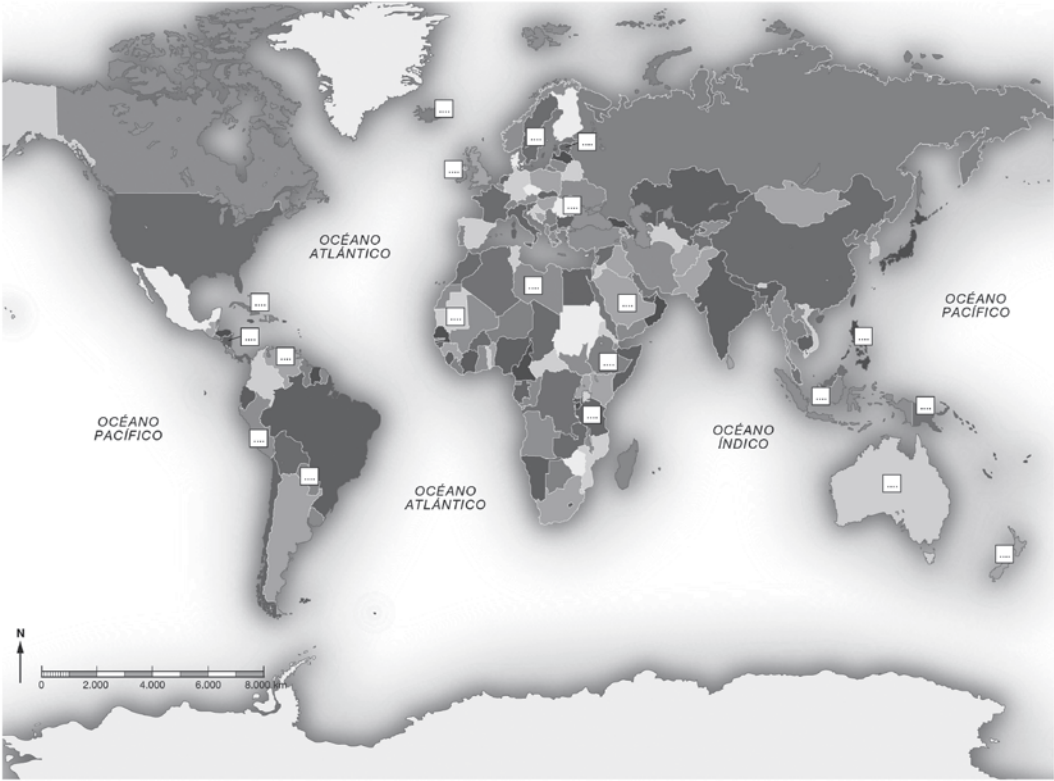
17. Libia

18. Indonesia

19. Nova Zelandia

20. Etiopía

AMÉRICA	EUROPA	ÁFRICA	ASIA	OCEANÍA
.....				
.....				
.....				
.....				
.....				

Nome: Data:

3. O mapa político de Europa

Para representar a organización política e administrativa de Europa, utilizamos un mapa político do continente.

— Observa o mapa.

- Con que outro continente limita Europa polo leste? E polo sur?

.....
.....

- Que limitan as liñas finas que aparecen no mapa?

.....
.....

— Coa axuda dun atlas, sitúa no mapa os países que figuran no cadro.

- Deseguido, escribe o nome das respectivas capitais.

1. Austria	4. Suecia	7. Serbia	10. Letonia
2. Portugal	5. Ucraína	8. Bielorrusia	11. España
3. Polonia	6. Irlanda	9. Grecia	12. Dinamarca

Nome: Data:

5. As fronteiras e o relevo.

Hai moitos anos atrás, antes de que os países estivesen constituídos tal e como os coñecemos hoxe, as fronteiras das rexións adoitaban estar marcadas por accidentes do relevo ou outras características da paisaxe.

De feito, hoxe en día, seguen existindo ese tipo de fronteiras, as cales son coñecidas como fronteiras naturais, e seguen servindo para marcar o límite de pobos, rexións, comunidades e mesmo países.

- Busca información en libros ou en Internet sobre as fronteiras naturais e exemplos a nivel mundial.

.....

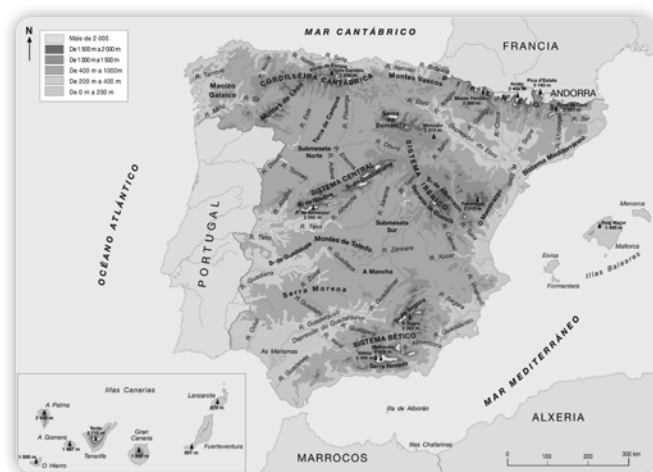
.....

- Coñeces fronteiras naturais entre os pobos do teu contorno? Cítaas.

.....

.....

- Deseguido, podes atopar o mapa do relevo de España e o mapa das comunidades, colorea os accidentes que consideres que serven como fronteiras naturais entre comunidades ou entre países veciños.

Nome: Data:

5. Como elaborar un mapa político de España?

Para elaborar un mapa político -no noso caso, dunha comunidade autónoma de España-, levaremos a cabo os pasos seguintes:

— Engade o título na parte superior do mapa A.

- Destaca os límites das comunidades autónomas que limitan con Castela e León cun rotulador grosso.

- Escribe o nome de cada unha con maiúsculas no lugar correspondente.

— Observa o mapa B. Introduce o nome das provincias da comunidade autónoma de Castela e León.

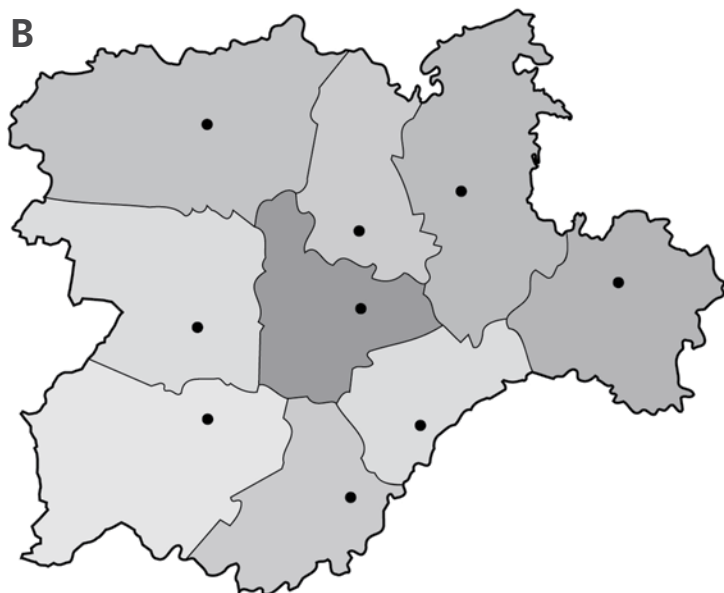
- Escribe o nome da capital da comunidade autónoma.

- Escribe o nome de todas as capitais de provincia de Castela e León.

- Despois de completado o mapa mudo con todos os nomes das comunidades, capitais e provincias, podes colorealo suavemente.

— Escolle unha comunidade autónoma de España e realiza un mapa político. Inclúe os nomes das provincias, as súas capitais e as cidades máis importantes.

Se queres, podes consultar os seguintes enderezos:

<http://links.edebe.com/tq>

<http://links.edebe.com/m4>

Antes de finalizar, pon un título no mapa.

6. Interpretación de gráficos

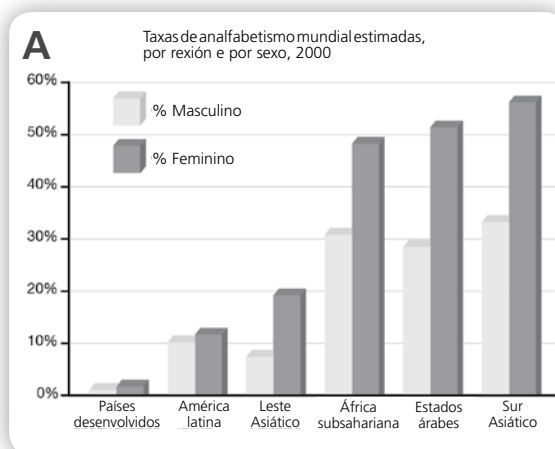
Cando queremos representar diferentes valores relacionados entre si, utilizamos un gráfico de barras.

Existe así mesmo outro tipo, as pirâmides de poboación, coas que se representa a estrutura dunha poboación segundo a idade e o sexo.

Vexamos como interpretar estes dous tipos de gráficos.

Interpretación dun gráfico de barras (A)

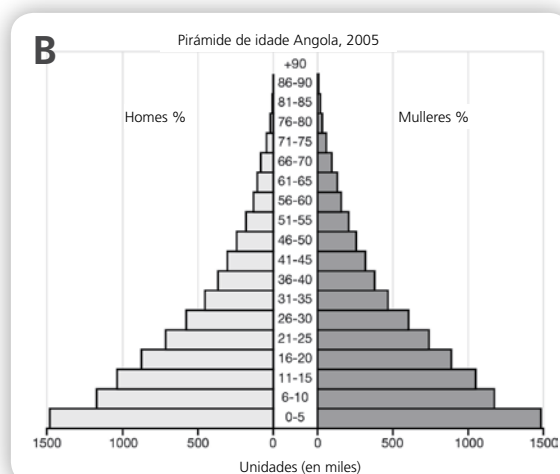
- En primeiro lugar, debemos identificar os valores máximos e mínimos representados nas columnas, e a que grupo de países corresponden.
- Seguidamente, comparamos o resto dos valores cos dous primeiros. Despois, identificamos que grupos de países se asemellan ao valor máximo e cales ao valor mínimo.
- Finalmente, observamos que cada grupo de países dispón dunha columna dobre porque nos informa da porcentaxe de homes e mulleres por separado.

Interpretación dunha pirámide de poboación (B)

Debemos observar a base, o tronco e o vértice da pirámide tendo en conta as consideracións seguintes:

- **Base da pirámide** (número de persoas entre 0 e 30 anos). Se é ancha, hai un elevado número de persoas novas.
- **Tronco da pirámide** (número de persoas de 30 a 65 anos). Se é ancho, predomina a poboación adulta.
- **Cúspide da pirámide** (número de persoas maiores de 65 anos). Canto máis ancha sexa, máis anciáns e anciás terá a poboación.

No teu caderno, interpreta o gráfico de barras (A):

- Que grupos de países teñen unha taxa máis alta de analfabetismo e que grupos máis baixa? Redacta as túas conclusións.
- Hai diferenzas significativas nos resultados entre homes e mulleres? Sucede igual en todos os grupos de países? A que cres que é debido?

Interpreta a pirámide de poboación de Angola (B):

- Como é a base da pirámide? Que significa en relación co número de nacementos?
- Como é o tronco da pirámide? Que significa?
- A cúspide é moi estreita. Significa que hai moita ou pouca poboación anciá?
- Cales son os grupos de idade que conteñen máis poboación? E os que conteñen menos?

Nome: Data:

7. Estudo da densidade de poboación

A densidade de poboación é a relación entre o número de habitantes dun territorio e o espazo que ocupa. En España a densidade de poboación é irregular: mentres nalgunhas comunidades autónomas a densidade de poboación é moi baixa, noutras é moi elevada.

A densidade de poboación calcúlase coa seguinte operación:

$$\frac{\text{Número de habitantes}}{\text{Superficie en km}^2} = \text{Densidade de poboación (hab./km}^2\text{)}$$

— Cos datos proporcionados na seguinte táboa, calcula a densidade de poboación das comunidades autónomas de España.

- Despois, clasifícaa en tres grupos: comunidades autónomas cunha elevada densidade de poboación, cunha densidade media e cunha densidade baixa.
- Ceuta ten a densidade de poboación máis elevada de España. Os territorios cunha elevada densidade de poboación, ocupan sempre unha grande extensión? Explica o caso de Ceuta.

COM. AUTÓNOMA	POBOACIÓN	EXTENSIÓN (Km ²)	DENSIDADE (hab. Km ²)
Andalucía	8.440.300	87.599	
Aragón	1.347.150	47.720	
Principado de Asturias	1.068.165	10.604	
Illas Baleares	1.111.674	4.992	
Canarias	2.118.679	7.447	
Cantabria	591.888	5.321	
Castela e León	2.519.875	94.224	
Castela-A Mancha	2.100.988	79.641	
Cataluña	7.553.650	32.113	
C.Valenciana	5.113.815	23.255	
Estremadura	1.104.004	41.634	
Galicia	2.765.940	29.575	
Comunidade de Madrid	6.495.551	8.028	
Rexión de Murcia	1.472.049	11.314	
C. Foral de Navarra	644.477	10.391	
País Vasco	2.191.628	7.234	
A Ríoxa	322.027	5.045	
Ceuta	84.180	20	
Melilla	83.679	12	

CC.AA CON ALTA DENSIDADE DE POBOACIÓN

.....
.....
.....
.....

CC.AA CON DENSIDADE DE POBOACIÓN MEDIA

.....
.....
.....
.....

CC.AA CON BAIXA DENSIDADE DE POBOACIÓN

.....
.....
.....
.....

8. A evolución da pintura

A evolución da sociedade e do pensamento tamén se aprecia nas obras de arte. De feito, a pintura pode considerarse un reflexo dos feitos históricos importantes dunha época e dunha maneira de vivir.

IDADE MEDIA (séculos VI-XIV)

A relixiosidade impregna os dous movementos artísticos da época: o románico e o gótico. Con todo, a xente da época, na súa maior parte, non sabía ler nin escribir. As pinturas que decoran o interior dos edificios relixiosos son unha forma de explicar a mensaxe das Sagradas Escrituras, especialmente en todo canto incumbe á vida de Xesús, os apóstolos e os santos.

Na arte románica, as figuras posúen un rostro inexpressivo, carecen de volume, móstranse estáticas e non se emprega a perspectiva. As cores son simples.

IDADE MODERNA (século XV-XVI)

A época está marcada por un gran número de cambios políticos e culturais. O ideal humanista invade todos os campos do saber e realízanse numerosos avances científicos e técnicos. A arte renacentista inspírase na mitoloxía da Grecia e da Roma clásicas, así como no cristianismo, aínda que tamén incorpora temáticas non-relixiosas. As figuras humanas recuperan o centro das representacións artísticas.

O rei e a nobreza acaparan o poder e o diñeiro. A sociedade renacentista aprecia a arte e valora tamén a beleza e a técnica das obras.

IDADE MODERNA (século XVII)

En España, esta etapa coincide cunha época de crise e inestabilidade porque os reis que encabezan a monarquía non teñen suficiente autoridade para dirixir o país. As guerras, as malas colleitas e o descontento da poboación tamén se reflicten nas escenas pictóricas.

Os artistas do barroco pintan, por encargo de reis e nobres, escenas da corte e batallas. As obras barrocas plasman grandes contrastes entre as luces e as sombras, e mesturan elementos reais e imaxinados.

— Cal é o tema de cada unha das obras? Descríbeas brevemente.

— En que obra os personaxes representados son estáticos? A que estilo pertence?

— En que obras as escenas se realizaron con maior detalle? Di a que estilos pertencen.

— En que obra non se empregou a perspectiva?

Pantocrátor de Taüll.

A creación de Adán,
de Miguel Anxo.

A rendición de Breda,
de Diego Velázquez.

Social science visual dictionary

Universe	162
Representation of the Earth	163
Climate	164
Spain, a parliamentary monarchy	165
Democratic society	166
Population	167
Medieval and early Modern Ages	168

UNIVERSE

SOLAR SYSTEM

Inner planets

Mercury
Venus
Earth
Mars

Outer planets

Jupiter
Saturn
Uranus
Neptune

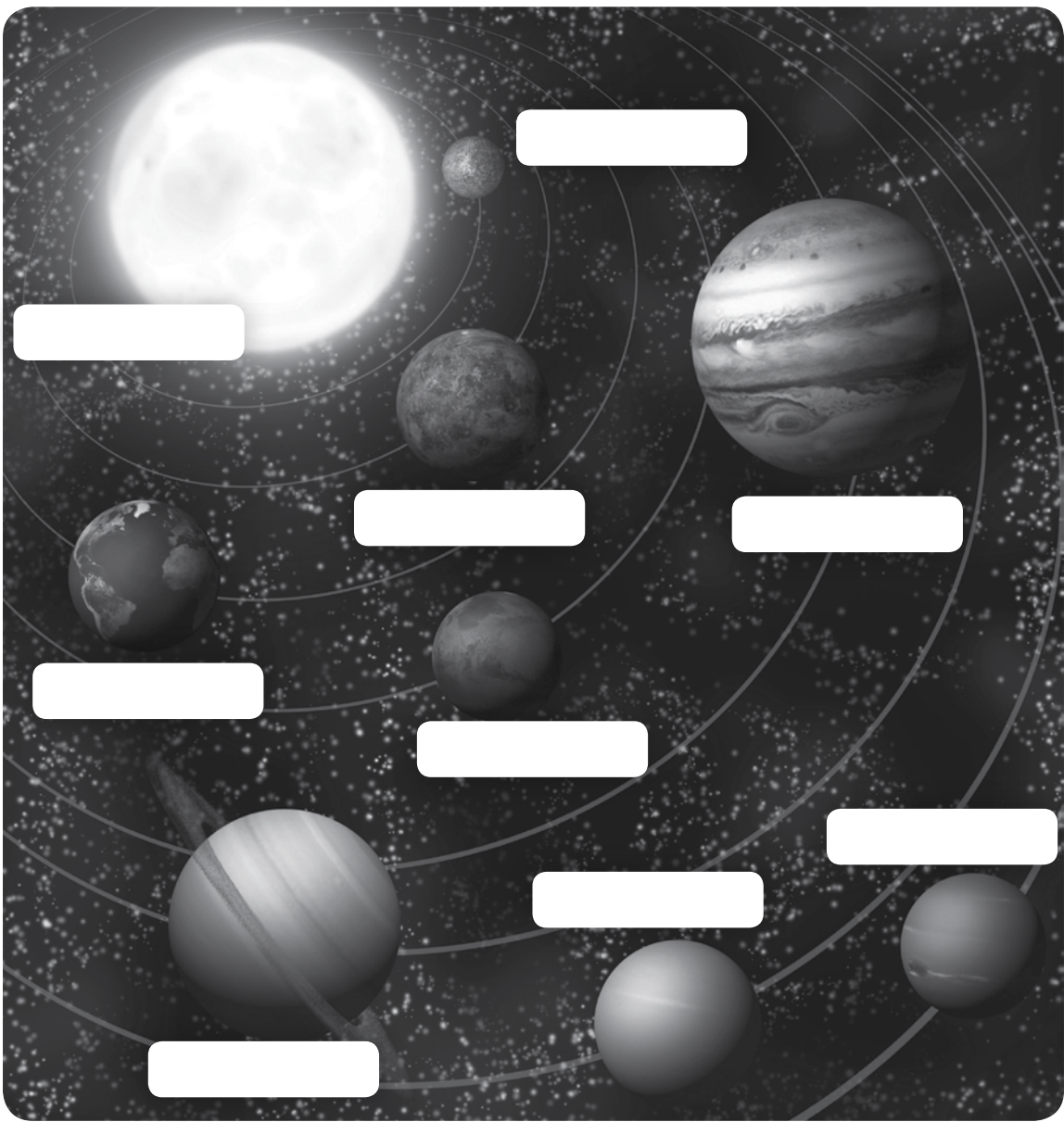
Celestial bodies

Asteroids
Comets
Meteorites
Satellites (Moon)

Star

Sun

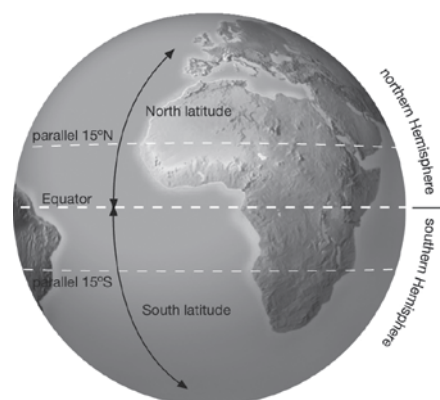
Write the names of the planets and the Sun in the boxes.

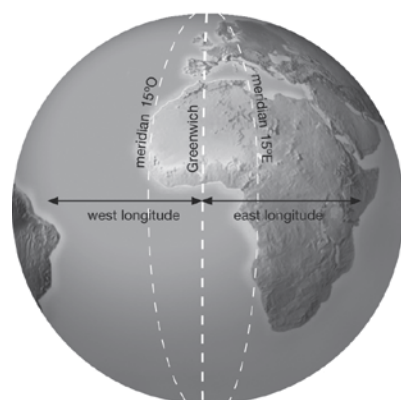
Which planet is closest to the Sun? And which is the furthest?

REPRESENTATION OF THE EARTH

TERRESTRIAL COORDINATE SYSTEM

PARALLELS

MERIDIANS

- Which Meridian crosses Spain?
- In which hemisphere is our country?
- What is parallel 0° called?

TYPES OF MAPS

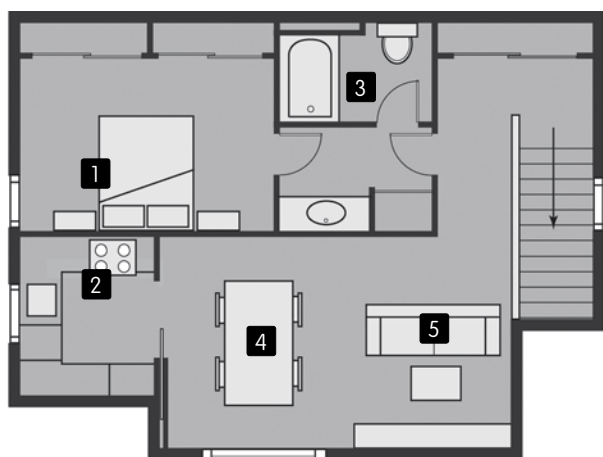
Physical map

Political map

Thematic map

PLAN

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

Write the names of the rooms represented in this plan.

CLIMATE

WEATHER

WIND

HUMIDITY

RAIN

TEMPERATURE

1. Measures wind direction

2. Measures wind speed

3. Measures humidity

4. Measures rainfall

5. Measures temperature

Identify each instrument by its function:

Thermometer

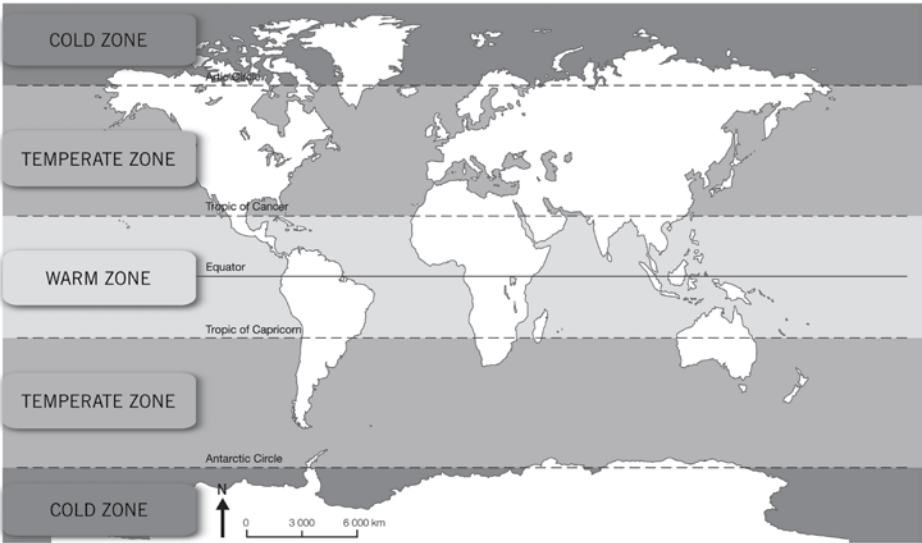
Anemometer

Rain gauge

Hygrometer

Weather Vane

In which climate zone is Spain?

Match the types of climates of Spain with their corresponding place.

- Continental
- Oceanic
- Mediterranean
- Alpine
- Subtropical

SPAIN, A PARLIAMENTARY (CONSTITUTIONAL) MONARCHY

MONARCH OR KING

FELIPE VI

POLITIC POWERS OF THE STATE

SPANISH PARLIAMENT

Congress and
Senate

GOVERNMENT

President and
Ministers

COURTS OF JUSTICE

Judges

SPAIN IS PART OF THE EUROPEAN UNION

FLAG

EURO

EUROPEAN PARLIAMENT

- Name four countries that are members of the European Union.
- What is the currency of EU countries?
- Using your own words, describe the EU flag.

DEMOCRATIC SOCIETY

RIGHTS

DUTIES

FREEDOMS

EDUCATION

PAYING TAXES

PROTECTION OF THE ENVIRONMENT

HEALTH

HOUSING

VOTING

FREEDOM OF EXPRESSION

LAW ENFORCING

Colour each box according to the colour code: BLUE (rights), ORANGE (duties) and GREEN (freedoms).

POPULATION

POPULATION FEATURES

BIRTH

MORTALITY

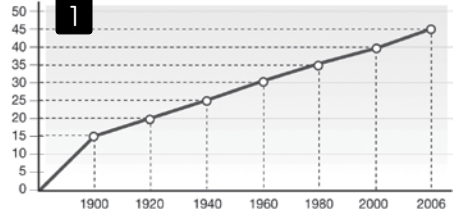
MIGRATION

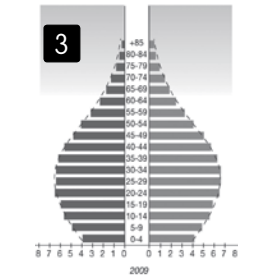
REPRESENTATION OF THE POPULATION

Identify the graphs.

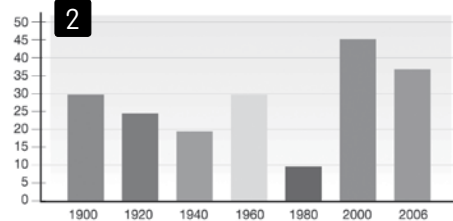
1

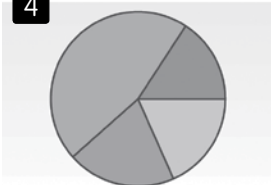
3

2

4

Pie graph

☐

Bar graph

☐

Linear graph

☐

Population pyramids

☐

EMPLOYMENT

Workforce = unemployed + employed

UNEMPLOYED

EMPLOYED

POPULATION DENSITY

HIGH DENSITY

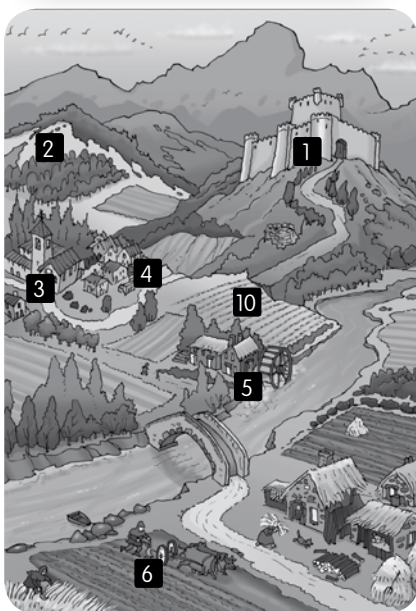

LOW DENSITY

MEDIEVAL AND EARLY MODERN AGES

MIDDLE AGES

FEUDALISM

BOURGEOISIE

- ☐ Fields of the Lord
- ☐ Forest of the Lord
- ☐ Mill
- ☐ Castle
- ☐ Wall
- ☐ Church
- ☐ Cathedral
- ☐ Village
- ☐ Crop fields
- ☐ Market

SOCIETY

MIDDLE AGE

Artisans

Nobility

Clergy

King

Peasant

Bourgeois

MODERN AGE

Match each picture with the social group it represents.

Educación emocional

Xustificación

Tradicionalmente, a nosa sociedade valorou un ideal de persoa intelixente ou, mellor dito, a figura dun neno ou dun adulto con cociente intelectual alto. Con todo, dun tempo para aquí, este enfoque entrou en crise porque se comprobou que o cociente intelectual non abonda para alcanzar o éxito profesional e moito menos o éxito na nosa vida cotiá.

Necesitamos doutras habilidades emocionais e sociais que nos axuden a desenvolver a nosa estabilidade mental así como o noso axuste social e relacional.

Sobre este novo paradigma toma cada vez máis forza nas nosas escolas o construto de **inteli-xencia emocional** que se define como «aquela persoa que comprende a habilidade de supervisar e entender as emocións propias así como as dos demais, discriminar entre elas e utilizar esta información para guiar o noso pensamento e as nosas accións» (Salovey e Mayer, 1990)¹.

En consecuencia, a escola viuse na necesidade e no compromiso de incluír a educación das emocións no currículo escolar. Esta idea toma aínda máis forza se temos en conta que, cada vez con maior frecuencia, nos atopamos con alumnos que se rebelan, padecen unha vida inestable, presentan dificultades de aprendizaxe, desordes psicolóxicas e relacións sociais problemáticas, e carecen de motivacións.

Educadores, psicólogos, pedagogos e mesmo as propias familias comezan a valorar o feito de que aqueles alumnos que foron adestrados no desenvolvemento de habilidades emocionais obteñen un mellor rendemento no mundo académico e un éxito maior na súa vida. Moitos países e escolas apostaron por espazos educativos que fusionen perfectamente o traballo cognitivo e o emocional mediante programas deseñados para educar os alumnos nun conxunto de habilidades cognitivas e emocionais que favorezan esa fusión e dean lugar a unha verdadeira aprendizaxe.

Proxecto rodeira de Educación Emocional

Esta realidade levou a rodeira a crear un itinerario de traballo de educación emocional que parte da Educación Infantil e chega ata a Educación Secundaria Obrigatoria co obxectivo de lle axudar ao profesorado a traballar o desenvolvemento integral da persoa, tanto no ámbito intelectual coma no emocional.

O noso itinerario de traballo emocional aspira a ser un recurso imprescindible para os educadores, quen atoparán todo o material necesario para traballar na clase as capacidades emocionais dos nenos e nenas, e contribuirán de xeito activo á súa preparación para afrontar a vida cunha gama de fortalezas que facilitarán a consecución dun benestar individual e comunitario.

Desenvolvemento emocional en Educación Primaria

Se educar implica saber como é o neno para coñecer as súas necesidades físicas e psicolóxicas, e dar unha resposta axustada e efectiva ao seu proceso de crecemento, antes de continuar haberá que facer un pequeno percorrido polo desenvolvemento emocional do neno entre os seis e os doce anos. A intención non é outra que reforzar e compartir aínda máis a necesidade de inserir na clase un proceso de ensinanza-aprendizaxe emocional que se adapte a esta evolución natural.

Entre ambas as idades prodúcense cambios significativos no desenvolvemento cognitivo, social e emocional do neno. Estes avances tradúcense nunha comprensión das emocións mellor e máis

1. SALOVEY, P. & MAYER, J. D. (1990). *Emotional Intelligence. Imagination, Cognition, and Personality*.

realista, unha integración máis cabal e profunda dos trazos persoais e unhas amizades máis sólidas ca as establecidas durante a primeira infancia. Todo iso desemboca nunha maior autonomía persoal e un reaxuste profundo do concepto que se ten dun mesmo.

Chegados a este punto, convén resaltar que un programa de educación emocional non se dirixe exclusivamente a nenos problemáticos que interfíren na boa marcha da clase. Todos os seres humanos deben aprender a atender, comprender e xestionar as emocións.

Deseguido, detállanse algunhas habilidades propias do desenvolvemento emocional nestas idades que poden potenciarse durante o proceso de ensinanza e aprendizaxe.

Educación Primaria

1 Atención, expresión e comprensión emocional (conciencia emocional)

- Desenvólvese unha notable capacidade para comprender as emocións propias e as que teñen os demais. Para iso, debe educarse a linguaxe como vehículo de identificación, comprensión e expresión emocional.
- As emocións van diferenciándose entre si e maniféstanse con maior rapidez, intensidade e duración, ata o punto de transformarse en sentimentos.
- Aos seis anos, empezan a comprender que os demais captan as manifestacións das súas emocións.
- A partir dos sete anos, comezan a tomar conciencia de que as emocións non perduran e perden intensidade.
- Aos oito anos, empezan a desenvolver a comprensión da ambivalencia emocional, é dicir, a sentir emocións contrarias ante unha mesma situación.
- Traballar o vocabulario emocional enriquece a conciencia emocional.
- As emocións vividas inflúen ante situacións similares, xa que nesta etapa desenvólvese o recordo das vivencias unido ás emocións que estas producen.
- Así mesmo, empezan a ser capaces de poñerse no lugar do outro (imaxinación).

2 Regulación emocional

- Neste período, gózase dunha certa tranquilidade, xa que aumentou a capacidade de autocontrol, regulación e comunicación.
- Ao longo desta etapa adquirese a capacidade de regular a vida emocional (control da expresión das emocións).
- É importante o adestramento en estratexias de regulación emocional así como a avaliación da súa utilidade e as súas consecuencias.
- A regulación emocional favorece a interacción social.

3 Autonomía emocional e autoestima

- Entre os seis e os oito anos defínese o eu mediante a comparación cun mesmo no pasado.
- Con todo, entre os oito e os doce anos incorpórase a comparación social («os meus compañeiros e eu»).
- Polo que respecta á autoestima, ata os oito anos, os nenos teñen unha percepción positiva de si mesmos.
- A partir desa idade téndese a unha percepción máis realista que non sempre é favorable e que pon en perigo a autoestima.
- A partir dos nove anos, comeza a desenvolverse fortemente a empatía.
- A comprensión das emocións alleas convértese na base da empatía e no desenvolvemento social.

4 Habilidades socio-emocionais

- A capacidade de querer e ser querido polos iguais é fundamental para o desenvolvemento da autoestima e para o benestar social. Ao comezo desta etapa alcánzase un coñecemento social suficiente para o inicio das críticas e valoracións persoais.
- As agresións físicas deixan paso ás verbais (insultos, ameazas, desprezos). A latente agresividade física irá minguando e o neno descubrirá diferentes modalidades de comunicación, entre as que destaca a verbal.
- Pásase de xogos de imitación a xogos que conteñen normas e regras (deportes, xogos de mesa etc.).
- O grupo pasa a ser a base das relacións.
- A amizade implica cooperación, confianza mutua e axuda recíproca.
- A partir dese momento, os nenos danse conta de que, para ter amigos, é necesario coñecer os demais, comunicarse, expresar as emocións positivas e negativas de xeito intelixente, e ser capaces de aceptar o que senten os demais.

EMOCIONÁNDONOS: O proxecto emocional en Primaria

A través deste itinerario de traballo emocional, deséxase formar persoas máis libres e contribuír a un dos obxectivos máis importantes que busca o ser humano ao longo da súa vida: ser feliz.

Nestas páxinas ofrecemos un camiño que dea resposta ao traballo emocional dentro da clase e de xeito sistemático. Tan só hai que deixar que todo flúa e vivir intensamente cada momento. Aos poucos estamos seguros de que tanto o mestre/a coma os alumnos interiorizarán a linguaxe emocional e desenvolverán as competencias necesarias para vivir a gusto cun mesmo e relacionarse cos demais.

Para iso, o mestre/a terá á súa disposición un material para cada curso, desde 1.º ata 6.º de Primaria, que poderá utilizar de xeito transversal nas distintas áreas ou ben incluílo nos seus labores como titor. A importancia da estratexia de actuación radica non tanto no cando senón no como, e iso equivale a facelo cunha actitude convencida e de xeito planificado. Neste sentido, tamén é imprescindible que o proceso teña continuidade, que se integre dentro do currículo da escola e que ata teña unha coordinación para obter os resultados desexados e que os devanditos resultados perduren.

EMOCIONÁNDONOS é unha ferramenta fundamental para o mestre/a como educador, xa que atopará nela exemplos de como abordar e avanzar na educación emocional dos nenos de seis a doce anos.

A educación emocional persegue unha serie de obxectivos que presentamos deseguido:

Obxectivos xerais

Os obxectivos elaboráronse tendo en conta as capacidades que os alumnos deben adquirir durante esta etapa. Son os seguintes:

- Desenvolver a habilidade para atender e percibir os sentimentos e emocións de forma apropiada en si mesmos e nos demais.
- Estimular a capacidade para asimilar os sentimentos e emocións en si mesmos e nos demais, e comprendelos de xeito axeitado.
- Potenciar as destrezas para regular e modificar sentimentos e emocións de forma eficaz.
- Educar o neno para que teña unha autoestima alta.

- Adoptar unha actitude positiva fronte á vida.
- Fomentar no neno as capacidades que lle permitan ter, manter e gozar de boas relacións con outras persoas.
- Desenvolver o pensamento crítico e as condutas asertivas, manexando axeitamente os conflitos que se produzan tanto dentro coma fóra da clase.
- Manifestar empatía e capacidade de escoita.

Metodoloxía

EMOCIONÁNDONOS ponse en práctica mediante un enfoque metodolóxico globalizado e activo coa fin de lograr unha construción de aprendizaxes emocionais significativas e funcionais que sexan útiles para o alumnado en calquera circunstancia. Deste xeito, as experiencias emocionais creadas nos nenos poderán aplicarse a outros contextos.

Así mesmo, o noso programa prestará atención á diversidade e procurará adaptar a axuda pedagóxica ás características individuais dos nenos e ás características emocionais individuais do alumnado. A individualización debe servir para establecer unha relación persoal e axustada con cada alumno baseada no afecto, na confianza e na creación dun contorno seguro no que se valoren as súas experiencias e emocións.

Non debemos obviar que, en tanto que educadores, debemos comportarnos como mediadores e proporcionar modelos de actuación que os nenos imitarán e interiorizarán nas súas condutas habituais. Para iso, debemos promover a reflexión e a adquisición de estratexias emocionais aptas para a vida dos nosos alumnos.

Así mesmo, animaremos os nenos a que se expresen e participen con respecto, e evitaremos xuízos de valor.

Estas estratexias emocionais articularanse mediante vivencias nas que se aproveitarán recursos atractivos e adaptados ao momento evolutivo dos nosos alumnos como poden ser contos, monicreques, cancións, películas, algunhas dramatizacións e recursos da vida cotiá (prensa, fotografías, revistas etc.).

Ademais, promoveremos a creación de actividades que fomenten a participación e sexan colectivas, aínda que en certos casos se lle dea un maior protagonismo a cada neno coa fin de promover tamén o desenvolvemento do ámbito intrapersoal. Por iso, a formación de grupos variará en función das actividades que se realicen.

Avaliación

Durante o desenvolvemento dun programa, é necesario reflexionar sobre que se está facendo, avaliar os seus efectos e en que medida se logran os obxectivos propostos.

Neste caso, medir os progresos das habilidades emocionais nos nosos alumnos constitúe algo moi subxectivo. O instrumento máis eficaz e fiable é a observación natural. Neste sentido, a avaliación pode realizarse de xeito continuo e integrada no proceso educativo, tendo en conta sempre a evolución de cada alumno tomado por si mesmo e en relación co resto da clase.

Para ese efecto, convén utilizar:

- As preguntas de reflexión que se inclúen nas actividades.
- O peche da actividade.
- Un rexistro de observación individual.

A xeito de exemplo, ofrécese seguidamente un modelo de táboa de observación.

	Condutas observables	Alumno	Alumno	Alumno	Alumno	Alumno
Ante a actividade	Sente curiosidade.					
	Participa.					
	Exprésase con facilidade e seguridade.					
	Séntese cómodo.					
	Cumpre as normas.					
Relación cos compañeiros	Relaciónase con todos.					
	Gústalle destacar e chamar a atención.					
	Pídelles axuda aos compañeiros.					
	Bótalles unha man aos outros nas súas dificultades e necesidades.					
	É líder.					
Relación cos mestres	Acepta as indicacións.					
	Demostra confianza.					
	Séntese motivado.					
Clima da aula	Colabora para que haxa un ambiente organizado.					
	Respecta as normas de convivencia.					

Bloques de actividades

Neste material o mestre/a atopará unha ampla gama de actividades estruturadas en catro bloques de competencias emocionais:

- 1 Atención, expresión e comprensión emocional (conciencia emocional).
- 2 Regulación emocional.
- 3 Autonomía emocional e autoestima.
- 4 Habilidades socioemocionais.

Cada bloque ten un apartado teórico dirixido aos mestres titores co obxectivo de que adquiran os rudimentos necesarios para afrontar o tema, así como un segundo apartado práctico con propostas concretas de intervención que se presentan en forma de actividades lúdicas. Todas as actividades poden amoldarse ás diversas características dos nenos para crear espazos de comunicación e engadir cantas modificacións se consideren oportunas.

En cada bloque tamén acharán algunhas orientacións para implicar as familias na educación emocional dos seus fillos. A xeneralización das aprendizaxes emocionais en diferentes contextos sociais é imprescindible para que se produzan cambios reais. Por este motivo, é preciso que a familia se implique, colabore e se sinta o bastante motivada para que esta aprendizaxe tamén asente no seo familiar.

É importante destacar que para o traballo emocional necesítanse anos de esforzo, paciencia, repetición e insistencia. Non abonda cun comentario ou cunha observación. Hai que investir tempo, esforzo e atención para que os nenos descubran e desenvolvan o seu propio mundo emocional.

1. Atención, expresión e comprensión emocional (conciencia emocional)

A conciencia emocional é a capacidade para percibir, identificar e darlles nome aos sentimentos e emocións propias e alleas, así como integrar o que sentimos e o que poden sentir os demais dentro do noso pensamento.

Isto implica:

- **Atender e ser consciente das propias emocións.** As emocións son estados afectivos innatos que se experimentan mediante cambios fisiolóxicos, cognitivos e condutuais.

As emocións poden ser provocadas por estímulos externos ou internos, e serven para facernos máis adaptativos ao noso contorno. Para iso, necesitamos despregar a nosa atención porque é a que nos facilitará a interpretación destas emocións e as formas de expresalas e regularlas.

Xa que logo, a percepción das nosas propias emocións implica saber prestarlle atención ao noso mundo emocional para ser consciente de todo aquilo que sucede e canto antes empecemos moito mellor.

- **Coñecer unha ampla gama de emocións para identificalas e poñerlles nome.** Este vocabulario emocional irémolo enriquecendo conforme o neno medre. Cando un neno lles pon nome ás emocións e sentimentos, dá o seu primeiro paso para aprender a identificar e recoñecer que sucede no seu mundo interior, como se sente e como pode expresalo de forma adecuada. Falar das súas emocións é a mellor forma de comprendelas e xestionalas.

É moi importante que isto se traballe nos primeiros cursos de Primaria, xa que durante esa etapa o neno decátase de que pode sentir unha cousa e expresar outra totalmente distinta, máis adaptada ao que o seu contorno considera positivo.

Chegados a este punto, convén aclarar que os seres humanos temos distintas linguaxes ou recursos para comunicar e expresar o que sentimos e pensamos. A grandes liñas, podemos distinguir entre a linguaxe verbal, a non-verbal e a artística. Por esta razón, é necesario poñer ao alcance dos alumnos todos os tipos de linguaxe que lles axuden a expresar canto están sentindo e pensando.

Coa linguaxe verbal os nenos atopan, a través da palabra, unha ponte para canalizar os seus impulsos antes de pasar á acción e, de xeito paulatino, descubrir que é unha ferramenta poderosa para contar todo aquilo que levan dentro.

A linguaxe non-verbal ten unha función moi importante: a través de xestos, posturas e o contacto visual, ofrece ao exterior unha ampla información de como se sente tanto o noso mundo interior coma o do outro. Aprender a ler a linguaxe non-verbal dos outros é tamén unha capacidade que se debe desenvolver na educación emocional.

Polo que respecta á linguaxe artística, a dramatización, a música e a plástica axúdanlle ao ser humano a conectar e atender ao seu mundo emocional para expresar nun contorno libre e pouco censurado como se sente. Por esta razón, no noso itinerario de traballo esta linguaxe terá o mesmo nivel de uso e importancia que o resto.

- **Comprender as emocións.** Cando os nenos xa lle saben dar o nome adecuado á emoción que experimentan, pode preguntárselles por que se senten así co obxectivo de que aprendan a identificar os elementos causantes da súa emoción.

Para entender os sentimentos dos demais debemos empezar por aprender a comprender-nos a nós mesmos: determinar as nosas necesidades e desexos, especificar que cousas, persoas ou situacións nos causan determinados sentimentos, saber que pensamentos xeran as nosas emocións, deducir como nos afectan e establecer as consecuencias e reaccións

que nos provocan. Se recoñecemos e identificamos os nosos propios sentimentos, resultaranos máis sinxelo comprendernos e comprender os demais. Este proceso baséase en poñerse no lugar do outro e ser consciente dos seus sentimentos e das súas motivacións. Agora ben, no caso de que a persoa nunca experimente o sentimento expresado polo amigo, resultaralle difícil tratar de comprender polo que está pasando. Por esta razón, desenvolver nos nenos a capacidade para comprender os outros e poñerse no seu lugar implica ensinalles que non todos sentimos o mesmo en situacións semellantes e ante as mesmas persoas.

Para desenvolver a atención, a expresión e a comprensión emocional realizaremos un conxunto de actividades nas que os alumnos e o educador poderán pensar e tomar conciencia de como se senten mediante preguntas moi concretas:

- Como te sentes?
- Como se senten os outros?
- Por que me sinto así?
- Por que cres que se sente así?

Convén ter en conta que preguntarlles isto aos nenos implica que poidan negarse a contestar, ben porque non o saben ou porque non queren dicilo. Para que se sintan cómodos e abran o seu mundo emocional teñen que sentir respecto por parte do adulto, así como darse conta de que se atopan nun ambiente seguro e de moita confianza.

Participación das familias

Durante todo o proceso, debe informarse a familia de canto se pretende traballar neste itinerario de traballo emocional e solicitarlle que colabore. Aínda que cada vez hai máis familias que traballan para que os seus fillos sexan máis reflexivos e xestionen mellor o seu mundo interior, hai moitas que non o consideran necesario ou non saben acompañar os seus fillos neste proceso de crecemento emocional. Pero aínda tendo en conta isto, é moi importante conseguir a implicación de todos para que se poida desenvolver o adquirido fóra da escola. Deseguido, suxerimos algunhas orientacións que podemos compartir coas familias para traballar a atención, expresión e comprensión emocional:

- Preguntarlles aos seus fillos como se senten, sobre todo en situacións diversas que impliquen distintas emocións: tristura, alegría, enfado, vergoña...
- escoitar os seus fillos con atención e aceptar o que están sentindo.
- Explicar como se senten eles como pais porque tendemos a dar por suposto que os seus fillos o saben, e en ocasións é bastante confuso o que están percibindo realmente.
- Non sometelos a unha chantaxe emocional.
- Converterse nun modelo emocional para os seus fillos.

Actividades

Un mundo cheo de emocións

Obxectivos

- Recoñecer as emocións e adquirir vocabulario emocional.
- Identificar emocións en diferentes situacións.
- Comprender as emocións de si mesmos e dos demais.

Material: bolígrafo e papel.

Participantes: individual e gran grupo.

Tempo: 1 hora.

Desenvolvemento da actividade:

- Vou traballar cos meus alumnos as definicións¹ destas emocións: alegría, amizade, amor, culpa, desprezo, enfado, envexa, esperanza, felicidade, gratitude, humor, medo, nerviosismo, respecto, solidariedade, tranquilidade, tristura e vergoña.
- Entrégolle a cada alumno/a o nome dunha emoción escrito nun folio e pido que contesten estas preguntas por escrito:

- Que é a (nome da emoción) para ti? Como a expresas?
- Como sabes que unha persoa está sentindo (nome da emoción)?
- Nalgunhas ocasións sentes (nome da emoción)? Cando?

- Pode que algúns nenos necesiten da nosa axuda para definir a emoción. Se é o caso, estaremos pendentes para que reciban o noso apoio. É importante compartir cos alumnos que non se trata de desenvolver unha definición teórica para cada emoción. O obxectivo é animalos para que falen do mundo emocional utilizando os seus propios recursos e vivencias.

Traballo en gran grupo

- Convido os meus alumnos a sentar nunha roda e adoptar unha postura cómoda e relaxada.
- Cada un vai ler a emoción que lle tocou e as respostas ás preguntas formuladas.
- Cada vez que un alumno/a remate a súa exposición, preguntareille ao resto se queren engadir algo respecto á emoción da que se está falando.
- Finalmente, uniremos nun só documento todas as definicións e crearemos un diccionario de emocións. Podo facer copias e repartilas entre os alumnos ou simplemente ter unha copia dispoñible nalgún lugar visible.

Pecche da actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

- Aprendín _____
- Gustoume _____
- Sentínme _____
- Non me gustou _____

1. No anexo atoparás as definicións das emocións que vas traballar.

Aquel día sentíme...

Obxectivos

- Recoñecer as emocións a través de expresións.
- Adquirir vocabulario emocional.
- Identificar emocións en diferentes situacións.
- Comprender as súas emocións e as dos demais.

Material: bolígrafo e papel.

Participantes: individual e gran grupo.

Tempo: 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

Seguimos traballando coa gama de emocións: alegría, amizade, amor, culpa, desprezo, entusiasmo, envexa, esperanza, felicidade, gratitude, humor, medo, nerviosismo, respecto, solidariedade, tranquilidade, tristura e vergoña.

Traballo individual

- Recuperamos o dicionario de emocións que creamos para lembrar o seu significado.
- Convido os meus alumnos a pensar en momentos nos que sentiron algunha destas emocións e escribir que sucedeu, por que se sentiron así e como o expresaron.
- Para manter unha orde na actividade podo nomear as emocións unha a unha:

1. Aquel día sentíme **alegre** porque
2. Expreseí a miña **alegría** do seguinte xeito:

- É necesario deixar un tempo prudencial para que os alumnos naveguen no seu propio mundo emocional e se sintan ben facéndoo.

Traballo en gran grupo

- Convido os meus alumnos a sentar nunha roda e adoptar unha postura cómoda e relaxada.
- Cada neno/a compartirá co grupo o que escribiu. É importante lembrar que o que compartimos se escoitará con respecto e valorarase positivamente o esforzo realizado.
- Cada neno/a, ao finalizar a súa exposición, recibirá un grande aplauso para que sinta que todo o que compartiu é moi importante e lles gustou moito aos demais.
- Eu como mestre/a e, como figura de referencia para o grupo, participarei na actividade e realizarei tamén o meu escrito.

Peche de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseelles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentíme _____	• Non me gustou _____

Teatro de emocións

Obxectivos

- Atender e identificar emocións.
- Comprender e expresar emocións.

Material: folios e bolígrafos.

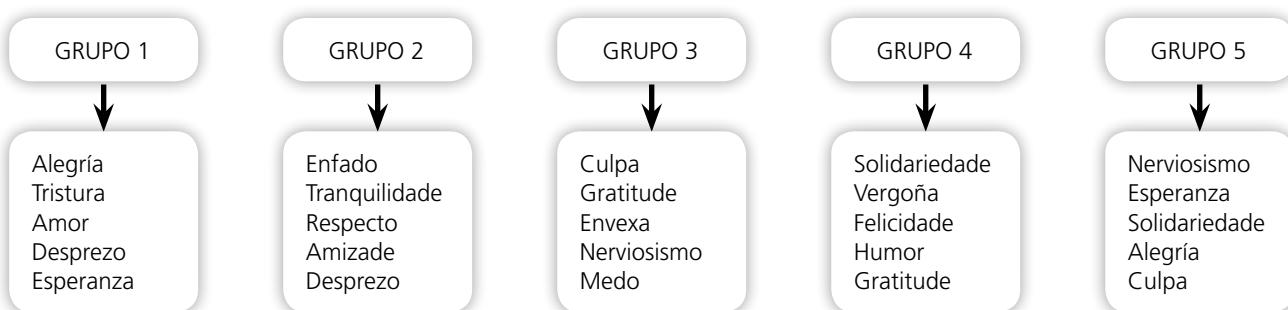
Participantes: pequenos grupos e gran grupo.

Tempo: 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

Traballo en pequenos grupos

- Organizamos a clase en cinco grupos e dámoslle a cada un cinco emocións escritas nun papel. Podo organizalos do seguinte xeito:

- Os grupos de traballo terán que crear unha breve representación teatral na que aparezan as emocións do seu equipo. Convídoos a ser creativos e moi próximos á realidade da súa vida nas representacións. Poden ensaiar varias veces.

Traballo en gran grupo

- Ao rematar o ensaio, pídolles aos meus alumnos que, co máximo respecto, observen e escoiten atentamente as representacións dos seus compañeiros e vaian anotando as emocións que recoñezan.
- A medida que rematan as representacións, deixarei uns minutos para preguntar:

— Cantas emocións recoñeces? Cales? Como o sabedes?
— Foi doado identificalas? Cal foi a máis fácil de identificar? E a máis difícil?
— Alguén se sente identificado con esta historia? Por que?

- No momento das preguntas o grupo que actuou manterase en silencio e só intervirá se os seus compañeiros non saben responder as preguntas ou se necesitan aclarar algo.

Peché da actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pode pedírselles aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentínme _____	• Non me gustou _____

Stop! Atendo as miñas emocións

Obxectivos

- Desenvolver a expresión oral de emocións.
- Atender e comprender as propias emocións.
- Comparar emocións propias coas doutros.

Material: encerado, xiz, folios e bolígrafos.

Participantes: gran grupo e individual. **Tempo:** 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

Ao longo da vida experimentamos infinitas situacións que xeran emocións, tanto en nós coma nas persoas que nos rodean. Cada un vive estas experiencias de xeito único e, por iso, as emocións que sentimos poden ser similares ou diferentes. Por exemplo: ir ao dentista a uns pódenos dar medo, a outros alegría e a outros enfado. Ademais, as emocións provocan diferentes reaccións no noso corpo: suor, choros, risa...

Traballo individual

- Pídolles aos meus alumnos que lembren situacións vividas durante o día de onte e se produciron neles alegría, sorpresa, vergoña, enfado, medo ou tristura. Xunto á experiencia poderán escribir como reaccionaron. Poden organizar a información nunha táboa. Deixarei 10 minutos para que cada alumno/a complete a súa.

Emoción	Situación vivida	As miñas reaccións
Alegría		
Sorpresa		
Tristura		
Enfado		
Medo		
Vergoña		

Traballo en gran grupo

- Escribirei a táboa no encerado e os alumnos que o desexen achegarán as súas emocións.
- Ao rematar a posta en común, formularei estas preguntas:

- A mesma situación pode producir emocións diferentes en cada un? Por que?
- Reaccionamos do mesmo xeito ante a mesma emoción?
- As persoas que nos rodean reaccionan de xeito similar cando senten as mesmas emocións?
- As miñas reaccións son parecidas ás dos demais?

Peche de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

- Aprendín _____
- Sentínme _____
- Gustoume _____
- Non me gustou _____

2. Regulación emocional

Introdución

A regulación emocional é unha das habilidades que levan consigo unha maior complicación para o ser humano. A grandes liñas, podería describirse como a habilidade para manexar as nosas propias reaccións emocionais ante situacións intensas, positivas ou negativas.

Ata hai moi pouco tempo, a regulación emocional considerouse como a capacidade para evitar respostas emocionais descontroladas en situacións de conflito pero, dun tempo a esta parte, as investigacións amplían o campo ás emocións positivas. Regular as emocións implica moito máis que alcanzar benestar cos sentimentos positivos e tratar de evitar ou agochar emocións negativas: consiste en distinguir, sentir e vivir o noso estado emocional sen sentirnos abrumados ou superados por canto sentimos, de forma que non chegue a confundir a nosa forma de razoar. O obxectivo é controlar posibles alteracións emocionais elixindo un pensamento claro afastado da irracionalidade, o furor e o impulso do primeiro momento para aprender a xerar procesos de pensamentos adaptativos.

A regulación emocional facilita a capacidade para tolerar a frustración e sentirse tranquilo e relaxado ante metas que se presentan como moi afastadas ou inalcanzables. Dentro das aulas temos nenos que se frustran con facilidade cando non logran resolver un exercicio facilmente, cando a actividade que están realizando non lles resulta como esperaban etc. O xeito de expresar a súa frustración pode ser moi diversa: algúns rompen o que están facendo, outros amósanse de moi mal humor e mesmo os hai que choran desconsoladamente. Nestas circunstancias, é moi importante que o neno aprenda estratexias de regulación que lle axuden a afrontar estas situacións complexas. Un neno que aprende a tolerar a frustración estará en mellores condicións de afrontar os seus estudos, desenvolver as súas relacións cos demais e ter éxito na vida.

A regulación emocional tamén pon en marcha a capacidade para motivarnos. Neste sentido, o proceso de autorregulación forma parte da habilidade innata para valorar as nosas prioridades, dirixir a nosa enerxía cara á consecución dun obxectivo afrontando positivamente os obstáculos atopados no camiño, a través dun estado de procura, constancia e entusiasmo cara ás nosas metas.

O proceso de regulación emocional comeza na primeira infancia a medida que os nenos comezan a regular o seu propio choro e o sono; pero ata que non aprenden a tomar conciencia dos cambios corporais que se producen ao experimentar cada unha das emocións e adquiren unha linguaxe sólida, esta capacidade non poderá desenvolverse en todo o seu potencial.

Cada neno/a debería ir coñecendo e asimilando os recursos propios para, aos poucos, ir descubrindo as estratexias que lle resultan válidas co obxectivo de aceptar aquelas emocións que lle resultan máis difíciles de xestionar e descubrir as mellores vías para canalizar aquelas que necesita exteriorizar.

Está comprobado que as escolas onde adestraron os alumnos en regulación emocional obtíñen un mellor rendemento académico porque esta habilidade implica, entre outras cousas, aprender a escoitar, a non precipitarse, a formular preguntas, a respectar silencios, a pensar e a manter a atención.

Neste bloque, imos realizar moitas actividades que lles axudarán ao mestre/a e aos seus alumnos a regular mellor as emocións para que aprendan a previr conflitos e se sintan mellor. Para iso formularemos preguntas tan significativas como: Que podo facer? Que pode facer?

Participación das familias

Os pais que aceptan as emocións dos seus fillos, axúdanos a falar delas, ofrécenlles apoio afectivo e axúdanos a explorar estratexias para afrontar as emocións e os problemas, contribúen significativamente no desenvolvemento das súas competencias emocionais. Ademais, compartir experiencias emocionais contribúe a soste e fortalecer as relacións entre os pais e os fillos, máis aínda cando lles ofrecen estratexias claras para xestionar o seu mundo interno. Deseguido, suxerimos algunhas orientacións que podemos compartir coas familias para que traballen a regulación emocional na casa:

- Ser exemplo para os seus fillos e amosarlles formas adecuadas para xestionar emocións, sobre todo aquelas que nos fan dano: enfado, medo, celos, envexa...
- Ante situacións emocionais complicadas, acompañar os seus fillos sen sancionar o que poden estar sentindo, senón ofrecendo toda a axuda para que aprendan a autorregularse. Practicar a escoita activa cos fillos é unha das estratexias máis eficaces xa que é a única forma de conectar co neno e de entrar no seu mundo: permite comprender os fillos, acceder a esa personalidade que se está formando e axuda a transmitirles que os comprendemos e os respectamos, e facilita que o neno se sinta con máis confianza, ao ser escoitado. Algunhas expresións que nos axudan na escoita activa son:
 - *Gustaríame escoitarte.*
 - *Parece que isto é moi importante para ti.*
 - *Umm... Non me digas!*
 - *Gustaríache sentirte mellor?*
 - *Si! Sigue...*
 - *E que podes facer?*
 - *Podes pensar nalgunha solución?*
- Eloxar os seus fillos cando demostren habilidade para autorregular as súas emocións, de maneira que poidan sentirse orgullosos polo que están conseguindo.
- Traballar a respiración.
- Provocar situacións nas que os seus fillos teñan que saber esperar.
- Ensinarlles aos fillos a aceptar os silencios.
- Axudarlles a autoproducir emocións positivas que os axuden a estar de bo humor.

Actividades

Xestionando a miña tristura

Obxectivos

- Adquirir estratexias para regular a tristura.

Material: folios e bolígrafos.

Participantes: individual, en parellas e en gran grupo. **Tempo:** 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

Traballo individual

- Explícolles aos meus alumnos que, ás veces, pasamos por momentos difíciles porque se producen situacións inesperadas que nos provocan tristura. É importante descubrir estratexias que nos axuden a aceptar as situacións difíciles, a estar esperanzados e a recuperar o optimismo.
- Para iso, pídolles que pensen nunha situación ou cousa que os entristece e que a escriban nun folio. Ademais, responderán estas preguntas:

- Que fixeches?
- Poderías facer algo máis? Se é o caso, descríbeo brevemente.

- Eu tamén participarei escribindo o que me provoca tristura e o meu xeito de canalizala.
- Deixar dez minutos para traballar esta primeira parte.

Traballo en parellas

- Seguidamente, buscamos un compañeiro e poñemos en común o que escribimos. Neste punto é necesario explicar que cando un se sente triste o feito de compartilo axúdanos e é o comezo do camiño que nos leva a podelo canalizar.

Traballo en gran grupo

- Ao rematar a posta en común co compañeiro, xuntarémonos en gran grupo. Cada un describirá a tristura do seu compañeiro xa que a tristura é unha emoción que, a medida que medramos, custa expresar e canalizar. Deste xeito, máis impersoal, a exposición resulta máis fácil. Cada vez que un alumno finalice a exposición preguntarei:

- Podería facer algo máis? Que outras cousas se nos ocorren?

- No encerado escribirei as estratexias que utilizaron os meus alumnos para xestionar a tristura.
- Para finalizar a actividade preguntareilles:

- Como vos sentides sabendo que temos estratexias para xestionar a tristura?
- Lembraralas no caso de que as necesites?

Peché de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentínme _____	• Non me gustou _____

Pensando en positivo

Obxectivos

- Estimular o pensamento positivo para xestionar as mensaxes negativas.
- Recoñecer que os sentimentos refórzanse polo contido do pensamento.

Participantes: gran grupo. **Tempo:** 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

Traballo en gran grupo

- Convido os meus alumnos a sentar nunha roda e adoptar unha postura cómoda e relaxada.
- Coméntolles que ás veces nos falamos a nós mesmos e que é moi importante manexar esa voz interior para que diga o que nós queremos. Segundo o que nos digamos a nós mesmos (pensamentos negativos ou positivos) teremos uns sentimentos máis ou menos favorables.
- Imos practicar o xeito de transformar os pensamentos negativos en positivos.
- Preséntolles aos meus alumnos situacións nas que se produce un conflito. Pensaremos primeiro en negativo e logo en positivo para, finalmente, entre todos, escoller a opción máis construtiva. A xeito de exemplo, podo facilitar o primeiro pensamento positivo e o primeiro pensamento negativo.

Conflito	Emocións	Pensamento positivo	Pensamento negativo
Hoxe é o primeiro día dun curso de verán ao que vas asistir. Cando chegas ves que todos os que están alí se están rindo. Como te sentes? Que pensas?	Vergoña, alegría...	Este curso vaimos gustar moito pois vexo que os meus compañeiros son moi alegres.	Estanse rindo de min.
Un/unha compañeiro/a pídeche unha galleta das que trouxeches para almorzar. Cando te decatas, comeu todas as galletas. Como te sentes? Que pensas?	Enfado, rabia...	Teño que dicirlle que non me gustou o que fixo. Se llo digo, quedarei máis tranquilo.	Que rabia! Pero non lle podo dicir nada porque non sei que palabras empregar.
Un/unha amigo/a diche que te espera á saída para volver xuntos á casa, pero cando saes, marchou xa con outra persoa.	Tristeza, alegría...	El/ela sae perdendo... Volverei á casa cos outros compañeiros/as e seguro que o pasarei mellor.	Ninguén quere vir comigo.

- Para finalizar a actividade, convídoos a reflexionar sobre o aprendido:

— Cando temos un problema e nos sentimos mal, é mellor buscar unha solución positiva ou negativa? Por que?

Peché de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

- Aprendín _____
 - Sentínme _____
- Gustoume _____
 - Non me gustou _____

Séntome mellor

Obxectivos

- Autoproducir emocións positivas.

Material: folios, lapis de cores e bolígrafos.

Participantes: individual e gran grupo.

Tempo: 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

Traballo individual

- Todos temos no noso recordo algún día no que nos sentimos alegres, felices ou entusiasmados. Cando nos sentimos tristes ou desanimados é importante recordar eses momentos porque nos axudan a sentirnos mellor e, en consecuencia, axuda aos nosos pensamentos a buscar solucións para xestionar a tristura.
- Partindo desta idea, pídolle a cada alumno/a que escriba nun folio aquel día que permanece de xeito especial nos seus recordos e a emoción que sentiron. Eu tamén escribirei a miña. O alumno/a que o desexe pode acompañar a súa narración cun debuxo.

Traballo en gran grupo

- Un a un, compartiremos co grupo cal é esa experiencia de vida tan especial e que sinto cando a recordo e compártoa co grupo.
- Para axudar os meus alumnos na súa exposición, podo formular estas preguntas:

- Que pasou aquel día tan especial na túa vida?
- Como te sentiches?
- Adoitas recordalo con frecuencia?
- Como te sentes cando o recordas?
- Se algún día te sentes triste ou desanimado, cres que che axudaría pensar nisto? Por que? Podería axudarche a buscar solucións para a túa tristura ou desánimo?

- Pido algún voluntario que comece a actividade, pero se o considero necesario comezo eu como referente do grupo.

Peché de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentínme _____	• Non me gustou _____

O meu corpo reláxase

Obxectivos

- Relaxar o corpo e mellorar a concentración.
- Sentir e canalizar emocións a través da relaxación.

Material: música tranquila.

Participantes: gran grupo. **Tempo:** 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

- Situámonos nun espazo amplo no que poidamos estar cómodos e pídolles aos meus alumnos que recreemos un ambiente sereno e silencioso para relaxarnos.
- Deseguido, sentarémonos ou deitarémonos comodamente no chan.
- Poño unha música tranquila e comezamos a relaxación.

- Para relaxarnos é importante **respirar** correctamente. Inspiramos lentamente e sentimos como o aire entra polo nariz e chega ata os pulmóns. Inspiramos e espiramos tranquilamente e fixámonos como o noso ventre acompaña a respiración.
- Imos relaxar a **cara**. Tensamos a fronte levantando as cellas, coma se estivésemos sorprendidos, mentres conto ata 5. Deixo caer lentamente as cellas. Pecho os ollos con forza mentres conto ata 5 e ábroos lentamente. Para finalizar, pecho con forza a boca mentres conto ata 5 e relaxo lentamente.
- Viro o pescozo cara á esquerda e mantéño aí ata que conte 5. Agora víroo cara ao lado dereito e conto ata 5. Seguidamente, inclino lixeiramente a cabeza cara a adiante mentres conto 5 e logo cara a atrás.
- Levantamos os **ombreiros** ata as orellas e mantémolos mentres conto ata 5. Os ombreiros regresan lentamente ao seu sitio.
- Agora imos atender aos nosos **brazos e mans**. Comezamos polo brazo dereito. Aperto fortemente o puño, coma se tivese na man unha pelota de goma, mentres conto ata 5. Agora abro lentamente a man mentres conto ata 5. Deseguido, imos tensar o antebrazo mentres conto ata 5. Afrouxamos o antebrazo. Dobramos o brazo polo cóbado tensando os músculos do bíceps e afrouxamos lentamente mentres conto outra vez ata 5.
- Fixámonos nas **pernas** e nos **pés**. Comezamos pola perna dereita. Tensamos a perna dereita e o pé dereito, poñémolos ríxidos e encollemos os dedos dos pés mentres conto ata 5. Agora imos centrarnos na perna esquerda e no pé esquerdo.
- E para rematar, imos tensar todo o corpo á vez e lentamente relaxámolo.
- Abrimos os ollos amodo e comezamos a mover lentamente todas as partes do noso corpo.

- Para finalizar a actividade podo formular estas preguntas:

- Gustouvos a relaxación? Como vos sentistes? Por que?
- Gústache sentirse relaxado? Por que? Adoitas relaxarte na casa? Cando?

Peche de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentínme _____	• Non me gustou _____

3. Autonomía emocional e autoestima

Introdución

A autoestima constitúe un conxunto de crenzas ou sentimentos sobre un mesmo, as percepcións que temos de nós. O xeito como nos definimos inflúe nas nosas motivacións, actitudes e comportamentos, así como na nosa resposta emocional. A imaxe que un ten de si mesmo fisicamente e como persoa (autoconcepto) contribúe á construción da autoestima (a aceptación e estima dun mesmo).

Os modelos de autoestima empezan moi pronto na vida. Por exemplo, un neno pequeno que aprende a facer algo novo experimenta un sentimento de logro que reforza a súa autoestima. O concepto de logro como consecuencia da perseveranza empeza pronto. Cando os nenos intentan algo, fracasan, proban de novo, fracasan outra vez e finalmente conségueno, fórmanse ideas sobre as súas propias capacidades. Ao mesmo tempo, están creando un concepto deles mesmos baseado nas interaccións con outras persoas próximas: núcleo familiar, mestres e compañeiros. As persoas próximas van informando o neno de como é, de como se valora e de se se quere ou non. Estas apreciacións van producindo satisfacción ou, pola contra, frustración. A relación con todos estes axentes sociais é vital para que os nenos formen percepcións deles mesmos sas e verdadeiras, pero sobre todo a partir dos oito anos ata a adolescencia a relación cos compañeiros ten unha importancia relevante. O grupo de amizades pode chegar a substituír todas as demais influencias, incluso a parental. É importante ensinalle ao neno a coñecer as súas capacidades pero tamén as súas limitacións e debe aprender a aceptalas e valoralas. De nada serve facerlle ver que todo nel é positivo, posto que a vida faralle darse conta desta falsidade, proporcionándolle fracasos e frustracións.

Cando os nenos recoñecen as súas calidades e habilidades, séntense ben consigo mesmos. Así, o neno que é aceptado, aprende a aceptar; o neno que se sente querido, aprende a querer. Por iso, un reforzo positivo individualizado en calquera ocasión é bo para lle transmitir ao neno que nos importa.

Para rematar, é necesario destacar a relación que existe entre a autoestima e o proceso de aprendizaxe. A medida que o neno vai desenvolvendo a súa autoestima de xeito positivo, mellora en paralelo o seu rendemento académico. Por esta razón, os alumnos con **autoestima baixa** adoitan atribuír os seus éxitos ao azar e os seus fracasos a unha baixa capacidade. Amosan pouca tolerancia á frustración, réndense facilmente ou esperan a que outro faga as cousas por eles. Tenden a ser excesivamente críticos e a decepcionarse facilmente con eles mesmos. Os nenos con baixa autoestima ven os reveses como situacións intolerables e permanentes e neles predomina o pesimismo. Mentres que os alumnos con **autoestima alta** adoitan atribuír os seus éxitos á súa capacidade e os seus fracasos a unha falta de esforzo. Os nenos cunha autoestima alta adoitan gozar interactuando con outros. Séntense cómodos nos encontros sociais e gozan das actividades de grupo así como dos seus intereses independentes. Cando xorde un desafío, traballan para atopar solucións e expresan o seu malestar sen infravalorarse eles mesmos ou a outros. Por exemplo, no canto de dicir son idiota din non entendo isto. Coñecen os seus puntos fortes e débiles, e acéptanos. Neles prevalece o optimismo.

As actividades que se presentan neste bloque pretenden traballar a través de dinámicas participativas e vivenciais o coñecemento dun mesmo, recoñecendo as calidades persoais e a aceptación de quen somos. Algunhas preguntas que se propoñen para reflexionar son: gustaríache cambiar algo de ti?, coñéceste un pouco máis despois desta actividade?

Participación das familias

Unha contorna familiar e social saudable estimula a autoestima. Por este motivo, conseguir que os pais coñezan como estamos traballando na escola para que os seus fillos adquiran unha autoimaxe positiva será un dos elementos clave para o proceso.

Deseguido, suxerimos algunhas orientacións que podemos compartir coas familias para que estimulen unha boa autoestima nos seus fillos:

- Aceptar o seu fillo tal como é, cos seus defectos e virtudes, recoñecendo as súas capacidades e limitacións.
- Tratar o neno sempre con respecto. Á hora de corrixir algún comportamento, non se lle debe atacar nin humillar.
- Recoñecer o esforzo do seu fillo e o traballo realizado en vez do resultado. Facerlle comentarios positivos e precisos, e expresar a súa satisfacción. Eloxialo con frecuencia e con honradez, sen esaxerar. Os nenos saben recoñecer cando algo sae do corazón.
- Amosarlles que respectamos todo aquilo que pode sentir.
- Evitar as condutas sobreprotectoras e fomentar a súa autonomía. Deixar que os fillos fagan todo canto poidan facer. Superar o temor a que os fillos medren.
- Non esixir máis do que o fillo pode facer segundo a súa idade e as súas capacidades, sobre todo se é o irmán maior.
- Non asumir os problemas dos fillos, senón orientalos e axudarlles para que poidan resolvelos pola súa conta.
- Converterse nun modelo positivo. Se os pais son excesivamente duros consigo mesmos, ou ben pesimistas ou pouco realistas sobre as súas capacidades e limitacións, o neno acabará por comportarse do mesmo xeito. Hai que coidar a autoestima para que o neno teña un bo modelo.
- Identificar e corrixir as crenzas erradas do neno. É importante que os pais identifiquen as crenzas irracionais que teñen os nenos sobre eles mesmos, xa se trate do seu grao de pericia, o seu atractivo, as súas capacidades intelectuais ou outros aspectos. Ensinarlles aos nenos a establecer criterios máis precisos e a ser máis realistas ao avaliarse axudarlles a desenvolver un concepto máis saudable de si mesmos. As percepcións erradas deles mesmos poderían fixarse e converterse nunha realidade para os nenos.
- Crear na casa un ambiente de seguridade e amor.
- Axudar os fillos a participar en experiencias construtivas. As actividades que favorecen a cooperación no canto da competencia resultan especialmente valiosas á hora de fomentar a autoestima.

Actividades

As persoas que me queren

Obxectivos

- Mellorar a autoestima e expresar sentimentos.
- Propiciar unha autoimaxe positiva.

Material: folios e bolígrafos.

Participantes: individual e gran grupo.

Tempo: 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

- Explícolles aos meus alumnos que imos realizar unha actividade moi bonita porque sinxelamente imos falar de que persoas nos queren e por que cremos que nos queren. É un exercicio que nos permitirá querernos un pouco máis e coñecernos mellor, así como percibir e valorar como nos ven as persoas que nos queren.
- Entrégolle a cada alumno/a un folio e pido que completen esta información:

As persoas que me queren son: _____
Por que me queren? _____
Como o sei? _____
Como lle podo demostrar a alguén que o quero? _____
Coñéceste un pouco máis despois desta actividade? Por que? _____

- Deixaremos vinte minutos para que as respondan. Eu tamén responderei as preguntas e compartirei os meus pensamentos e o que sinto cos meus alumnos.

Traballo gran grupo

- Invito os meus alumnos a sentar nunha roda e adoptar unha postura cómoda e relaxada.
- Cada neno/a compartirá o que escribiu co resto do grupo.
- A medida que vaian finalizando a exposición, recibirán un grande aplauso para que sintan que todo o que compartiron é importante e que lles gustou moito aos demais.
- O que o desexe pode compartir o que escribiu coa súa familia e así facelos partícipes no seu proceso de crecemento persoal. Animarei os meus alumnos para que a realicen na casa cos seus pais e irmáns.

Peché de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentínme _____	• Non me gustou _____

Así somos**Obxectivos**

- Mellorar a autoestima.
- Identificar e valorar o aspecto físico propio.

Material: papel Kraft e fotografías.

Participantes: gran grupo.

Tempo: 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

O aspecto físico inflúe moito na autoestima. Segundo como nos vemos e nos valoramos, teremos máis ou menos regulada a nosa autoestima. Esta importancia polo físico aumenta significativamente a medida que os nenos van chegando á adolescencia. É neste tramo da vida cando empezamos a descubrir trazos físicos que non nos gustan e que nos encantaría cambiar, chegando ata a ser unha obsesión que pode minguar moito a autoestima.

Imos identificar e valorar os nosos trazos físicos e ímolo a compartir co grupo de compañeiros.

- Pídolles aos nenos que traian da casa unha fotografía súa. Nun anaco grande de papel Kraft cada un pegará a súa fotografía e compartiraa co grupo. Eu tamén levarei a miña. Pregunto:

- Dos teus trazos físicos, cales che gustan máis?
- Cales non che gustan? Por que?
- Gustaríache cambialos? Como che gustaría que fosen?
- E se alguén che di que... *(nomear esa parte do seu físico que indicou que non lle gusta)* fai que sexas especial e único/a? Como te sentirías?
- Como te sentes ao falar de ti?
- Escribe debaixo da túa foto algo do teu físico que queiras destacar.

- Ao que o alumno finaliza a súa exposición, fágolle ao grupo esta pregunta: *Que é o que máis nos gusta de... (nome do alumno que presentou a súa fotografía)?*
- Cada alumno/a escollerá un dos eloxios que recibiu dos seus compañeiros e escribirá debaixo da súa fotografía.
- Colocamos a colaxe-mural nun sitio visible da aula para que todos vexan que non existe outra persoa igual ca eles. Cada un é único e os nosos compañeiros e as persoas que nos queren vannos aceptar tal e como somos.

Peche de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódese pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentínome _____	• Non me gustou _____

Penso, sento e debuxo

Obxectivos

- Mellorar a autoestima.
- Estimular a reflexión persoal.
- Expresar as propias emocións.

Material: folios, bolígrafo e lapis de cores.

Participantes: individual e gran grupo. **Tempo:** 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

Atopar un tempo de reflexión para pensar e valorar quen somos é moi importante para o crecemento persoal, para querernos nós mesmos e mellorar a nosa autoestima. Nese proceso emocional a valoración e o recoñecemento externos son tamén factores clave que poden axudar na formación da autoestima.

Con esta actividade imos practicar esta escoita ao noso interior e reflexionar sobre como as persoas que nos rodean inflúen en nós.

Traballo individual

- Doulle a cada neno un folio e pido que escriban o seguinte:

- Pensa en algo que fixeches ben e alguén cho recoñeceu.
- Pensa en expresións ou palabras de ánimo que alguén che dixo algunha vez.
- Intenta expresar como te sentes cando che recoñecen algo que fas ben.
- Podes debuxalo?

Traballo en gran grupo

- Deixar uns minutos para reflexionar sobre o traballo persoal.
- Cada neno/a compartirá co grupo o que escribiu e o que debuxou.
- Deseguido, responderá estas preguntas:

- Como te sentiches? Por que?
- Resultouche difícil?
- Cres que escribiches pouco? Gustaríache escribir máis cousas?

- Cada neno/a, ao finalizar a súa exposición, recibirá un grande aplauso para que sinta que todo o que fixo e compartiu é importante e lles gustou moito aos demais.
- Ao rematar a actividade, invitaremos os nenos a compartir os seus escritos e os seus debuxos coa familia. Se o cren axeitado, poden realizar esta actividade cos seus pais e/ou irmáns na casa.

Peché de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentínme _____	• Non me gustou _____

Unha carta para min

Obxectivos

- Converter as limitacións persoais en oportunidades de crecemento.
- Favorecer a aceptación dun mesmo.

Material: papel e bolígrafo.

Participantes: individual e gran grupo.

Tempo: 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

Posuír unha autoestima alta é fundamental para desenvolvernos dunha forma sa. Por exemplo, unha persoa cunha autoestima baixa non quere aprender e non aceptará os cambios, mentres que ter unha boa autoestima contribúe a tomarnos mellor estas situacións. Imos traballar posibles cambios nun mesmo que nos axuden a querernos máis e a evolucionar no noso proceso de crecemento persoal.

Traballo individual

- Pídelles aos meus alumnos que escriban unha carta pedindo algúns cambios sobre a súa forma de ser. É recomendable que se empece por pequenas cousas que poidan cambiar. Deste xeito, ao percibir a súa mellora aumentará a súa autoestima. En cambio, se empezan por tratar de cumprir grandes metas e non o conseguen, pode ser peor.
- Deixarei uns minutos para a reflexión persoal.

Traballo en gran grupo

- Sentamos nunha roda. Un a un, incluído eu como referente do grupo, compartiremos co grupo a carta que escribimos.
- Cando cada neno remate de falar, é moi importante preguntarlle:

- Que podes facer para mellorar todo o que escribiches sobre ti?
- Valo intentar? Ou cres que é moi difícil?
- Imaxina que o consigues, como te sentirías? Por que?

- No caso de que algún neno non saiba contestar unha pregunta, entre todos podemos axudarlle a buscar unha resposta.
- Podemos colgar carta nun lugar visible do noso cuarto e tela moi presente para ir cambiando aquilo que non nos gusta. Cada meta superada estará contribuíndo positivamente na nosa autoestima.

Peche de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódese pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentínme _____	• Non me gustou _____

4. Habilidades socioemocionais

Introdución

As habilidades socioemocionais constitúen un conxunto de capacidades que favorecen as relacións entre as persoas e melloran a integración social das mesmas. Estas habilidades son básicas para a vida porque todos os seres humanos como seres sociais estamos destinados a vivir e convivir cos demais desde pequenos. Sentirémonos máis integrados na medida que saibamos comunicarnos de forma efectiva cos demais, que nos sintamos capaces de resolver os problemas que van xurdindo no día a día e poidamos expresar en liberdade as nosas necesidades, opinións e sentimentos.

O neno/a, desde moi pequeno/a, debe adquirir habilidades socioemocionais xa que o éxito na escola e na vida non só implica o desenvolvemento de habilidades cognitivas senón tamén aprender a facer amizades, desenvolver a capacidade de interactuar en grupos e adquirir comprensión dun mesmo e da propia conduta. Todas estas habilidades son igualmente importantes e significativas.

As habilidades socioemocionais que imos traballar en **EMOCIONÁNDONOS** son:

- **Escoita activa.** Un dos principios máis importantes e difíciles de todo o proceso comunicativo é o saber escoitar.

Aínda que non o consideremos, saber escoitar require un esforzo superior ao que se fai ao falar e tamén do que se exerce ao escoitar sen interpretar o que se oe.

A escoita activa refírese á habilidade de escoitar non só o que a persoa está expresando directamente, senón tamén os sentimentos, ideas ou pensamentos que subxacen ao que se está dicindo. A persoa debe sentir que nós a entendemos.

Cando un neno/a vive a experiencia de ser escoitado sente que é importante, desenvolverá confianza na súa capacidade para xerar respostas positivas nos demais, escoitará mellor e sentirase comprendido.

- **Asertividade.** É aquela habilidade que nos permite expresar de forma adecuada as nosas emocións fronte a outra persoa, sen hostilidade nin agresividade. A asertividade implica un respecto polos demais, respecto polas nosas propias opinións, así como respecto dos dereitos e das necesidades da outra persoa. Cada persoa e en especial os nenos deben sentirse libres para expresar todo o que senten. Dicar o que se sente e o que se pensa de xeito asertivo é un adestramento que ten consecuencias moi positivas: axúdanos a non ceder sempre ante as demandas dos demais e facilita a convivencia baseada no diálogo sincero e no respecto mutuo.
- **Empatía.** É a habilidade para poñerse no lugar do outro e saber o que sente ou ata o que pode estar pensando. As persoas cunha maior capacidade de empatía son capaces de captar unha gran cantidade de información sobre a outra persoa a partir da súa linguaxe non-verbal, as súas palabras, o ton da súa voz, a súa postura, a súa expresión facial etc. E a partir desa información, poden saber o que está pasando dentro deles e o que están sentindo.

A empatía establece os cimentos para o amor, a compaixón, a cooperación e o respecto axudando a previr a violencia e a ruptura das relacións humanas.

En xeral, é fácil para a maioría dos nenos ter unha resposta empática ante un dano físico ocorrido a outra persoa pero cando se trata de dor emocional pode ser máis difícil saber o que a outra persoa está sentindo e require un grao de atención máis elevado.

- **Resolución positiva de conflitos.** O conflito é a discrepancia entre dous ou máis intereses simultáneos que, nalgúns ocasións, conducen a un estado de tensión emocional. O conflito é un factor participante de calquera agrupamento humano, é un factor de crecemento, en tanto que a súa resolución implica un traballo orientado á obtención dun novo equilibrio, máis estable que o anterior. Transformar o conflito nunha oportunidade para o

cambio, é unha arte que require de habilidades especiais se aprendemos a anticipar un conflito en potencia e encarámolo dunha forma construtiva.

A aula é un espazo de convivencia, xa que logo é un ámbito onde se xeran frecuentes conflitos interpersoais ocasionados por múltiples motivos, derivados das características propias do desenvolvemento nestas idades.

Sentirse apreciado é o primeiro paso para resolver conflitos. Se os nenos se senten queridos e valorados, as situacións de conflito non lles fan sentirse rexeitados malia a tensión que xeran. Ante isto, o mestre/a debe ser mediador e facilitar a abordaxe dos conflitos do neno/a. A actitude que asuma o docente na súa intervención é determinante para lograr que as dificultades se convertan en situacións propicias para conseguir cambios e novas aprendizaxes. Entre outras cousas, o educador pode: ofrecerlle ao neno a oportunidade para decidir libremente a forma de solucionar o conflito, darlle a oportunidade de modificar a súa conduta, provocar o diálogo, recordar o bo que ten cada neno/a etc.

Participación das familias

O primeiro que debemos transmitirles aos pais é que tomen conciencia de que os nenos aprenden desde a experiencia vivida na casa e noutros contextos sociais.

Desde a relación diaria todas as familias recoñecen que aprender a comunicarse de forma efectiva cos seus fillos e expresar en liberdade as súas necesidades, opinións e sentimentos de todos é moi complicado e require dun conxunto de habilidades que ás veces eles mesmos non teñen. Esta idea toma maior relevancia se se ten en conta que na casa e na relación pais-fillos é inevitable ter conflitos. Moitos pais intentan liquidar estas dificultades adoptando solucións, algunhas exitosas e outras tremendamente destrutivas para a relación cos seus fillos. Neste sentido, sen dúbida, o que a familia necesita é saber como debe conducir as situacións para que todos resulten beneficiados.

Deseguido, suxerimos algunhas orientacións que podemos compartir coas familias para mellorar as relacións familiares a través do desenvolvemento de habilidades socioemocionais:

- Fomentar a comunicación e o diálogo.
- Saber escoitar as razóns que achegan os seus fillos respecto das súas actuacións.
- Esforzarse por entender e compartir o punto de vista dos seus fillos e os seus sentimentos.
- O pai e a nai teñen que se amosar empáticos reciprocamente.
- Amosar flexibilidade ante as normas cando os razoamentos dos seus fillos teñan a suficiente solidez.
- Ensinarlles aos fillos desde moi pequenos que os outros tamén contan.
- Ensinarlles a acomodarse ás necesidades dos outros membros da familia.
- Aceptar os fillos tal como son, pero isto non significa que acepten os seus erros.
- Evitar a culpabilidade dos nenos en situacións nas que se equivocaron e conducirlos polo camiño do razoamento.
- Ensinarlles xeitos alternativos para resolver un conflito.
- Ante calquera conflito é moi importante seguir uns pasos:
 - É necesario manter a calma, pero especialmente debemos acougar o neno.
 - Falar do que estamos sentindo todos.
 - Buscar solucións entre todos, evitando xuízos de valor.
 - Decidir cal de todas é a mellor solución e os compromisos que se adoptan.
 - Chegar a un acordo sobre que facer se non se cumpren os compromisos. Toda norma suxerida polo propio neno que debe cumprir adquire un carácter diferente ao que ten se vén imposta desde fóra, e o seu cumprimento non supón un acto de submisión, senón de firmeza no que respecta a cumprir a propia palabra.

Actividades

Falo, escoito, valoro

Obxectivos

- Aprender a escoitar de forma activa.
- Conectar de forma empática cos demais.

Participantes: pequeno grupo e gran grupo.

Tempo: 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

Imos practicar a escoita activa. Para iso, é necesario aprender que ao escoitar a unha persoa non só debemos decodificar o que está expresando, senón que tamén é importante captar o que está sentindo e pensando para que sinta que a entendemos. Cando un neno vive a experiencia de ser escoitado sente que é importante, desenvolverá confianza na súa capacidade para provocar respostas positivas nos demais, escoitará mellor e sentirase comprendido. Por esta razón, é de vital importancia que aprendan desde moi pequenos que hai momentos para falar e momentos para escoitar. Esta aprendizaxe seralles de grande axuda para entender mellor o mundo e comprender as persoas que os rodean.

Traballo en pequeno grupo

- Formamos grupos de tres persoas. Un deles explicará un conflito que viva. Outro membro do grupo escoitará activamente o que di o seu compañeiro: poñerá toda a súa atención sen interromper, mirar a outro lado ou distraerse.
- Cando comprobe que o seu compañeiro xa finalizou, explicará o contido básico do que dixo; non se trata de repetir coas mesmas palabras, senón de resumir e dar unha idea xeral.
- O terceiro compoñente do grupo, terá que valorar se o que dixo a persoa que escoitaba corresponde ao expresado pola que falaba.
- Realizaremos o exercicio tres veces para que todos os membros do grupo experimenten as diferentes accións: falar, escoitar e valorar.

Traballo en gran grupo

- Cando finalice a actividade, deixaremos uns minutos para compartir en gran grupo algúns detalles do que experimentamos. Seguiremos unha orde para que todos os nenos que queiran responder teñan a súa oportunidade. Preguntarei:

— É doado escoitar? Como se escoita?

— Que sinto cando estou escoitando? E cando me sinto escoitado?

Peché de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentínme _____	• Non me gustou _____

Non quero

Obxectivos

- Reaccionar de xeito asertivo.
- Dicir *non* sen sentirse culpables.

Material: encerado, xices ou rotuladores.

Participantes: gran grupo. **Tempo:** 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

- Explícolles aos alumnos que van escoitar tres historias. Entre todos, imos descubrir como dicir *non* libremente. Escribirei no encerado diálogos que leven implícitos a conduta asertiva.

Historia n.º 1. Fuches ao cine e os teus pais quedaron de recollerte ás 7 pero os teus amigos poden quedar ata as 9. Eles insisten en que debes quedar e mentirlles aos teus pais dicíndolles que a película durou máis do previsto. Ti debes insistir nun *non quero* e eles terán que respectar a túa decisión.

- **Xerar entre todos un diálogo que resolva a situación. Por exemplo:**

- **Amigo:** *Que che pasa? Teslles medo aos teus pais? Es un «cagado».*
- **Ti:** *Non, simplemente non quero mentirlles aos meus pais.*
- **Amigo:** *Todo o mundo se vai decatar do medicas que es. Se non o fas, non veñas máis co grupo.*
- **Ti:** *Non me importa o que digan os demais, eu non quero mentirlles aos meus pais. Se queredes outro día vémonos. Eu vou para a casa.*

Historia n.º 2. O teu irmán/a quere que xoguedes co ordenador e deixedes de facer os deberes. Ti non queres xogar nese momento porque queres rematar os deberes. Teu irmán insiste e mesmo chega a comentarche que se non o fas non volverás xogar con el. Ti debes insistir nun *non quero* e o teu irmán terá que respectar a túa decisión.

- **Xerar entre todos un posible diálogo que resolva a situación.**

Historia n.º 3. Ao saír do colexio atopas unha carteira chea de diñeiro. Un/unha amigo/a achégase e cóntaslle o que atopaches. Ademais, coméntaslle que vas levar a carteira á policía. O teu amigo insiste en que non o fas porque con ese diñeiro podedes comprar moitas cousas. Mesmo che chega a dicir que es parvo porque a policía quedará co diñeiro. Ti debes insistir nun *non quero* e o teu amigo terá que respectar a túa decisión.

- **Xerar entre todos un posible diálogo que resolva a situación.**

- Deixarei uns minutos finais para seguir compartindo desde a experiencia persoal: viviches algunha situación parecida? Como reaccionaches?

Peche de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentínme _____	• Non me gustou _____

Como se sente?

Obxectivos:

- Poñerse no lugar do outro.
- Comprender os problemas das persoas que nos rodean.

Material: revistas, xornais, tesoiras, pegamento, cartolinas.

Participantes: pequenos grupos e gran grupo.

Tempo: 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

Xeralmente, é doado para a maioría dos nenos ter unha resposta empática ante un dano físico ocorrido a outra persoa. Pero cando se trata de dor emocional, pode ser máis difícil saber o que a outra persoa está sentindo e requírese unha aprendizaxe e adestramento. Con esta actividade imos practicalo.

- Pídlles aos meus alumnos que traian revistas e xornais da casa.

Traballo en pequenos grupos

- Organizo os nenos en grupos de catro. Cada grupo terá sobre a mesa revistas, xornais, tesoiras, pegamento e unha cartolina. Deberán buscar imaxes de persoas que están expresando diferentes emocións. Recortaranas e xusto debaixo responderán estas preguntas:

— Como credes que se sente esa persoa? Por que?

- Terán que escribir todos os posibles motivos que fan que se sinta así.

Traballo en gran grupo

- Deixarei un minutos finais para seguir compartindo co resto dos compañeiros. Cada grupo realizará unha pequena exposición do seu mural.
- Para axudar na exposición, podo preguntar:

— Como credes que se senten esas persoas? Por que?

— Por que elixistes esas fotografías?

— Sentídesvos identificados con alguén? Por que?

Peché de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

• Aprendín _____	• Gustoume _____
• Sentínme _____	• Non me gustou _____

Falando soluciónanse os problemas

Obxectivos

- Proporcionar estratexias para a resolución de conflitos.
- Solucionar conflitos a través do diálogo.

Participantes: pequenos grupos e gran grupo. **Tempo:** 1 hora.

Desenvolvemento da actividade

Manter unha actitude dialogante en situación de conflito é unha acción educativa que leva implícitos valores de respecto, solidariedade e xustiza. O camiño para aprender a dialogar é dialogando. Pero o matiz de como dicir as cousas, de que xeito dicilas e o momento para dicilas, é o que lles pode ensinar aos meus alumnos.

Traballo en gran grupo

- Vou compartir cos meus alumnos o importante que é a comunicación para resolver os conflitos. Para iso, presentareilles os elementos que facilitan a comunicación e os que a dificultan cando estamos no medio dun conflito.

Elementos que facilitan a comunicación	Elementos que dificultan a comunicación
Recoñecer que a persoa coa que falo é igual a min.	Sentirnos superiores. Querer resolver o conflito de maneira contraditoria.
Elixir un lugar axeitado e que non provoque tensión.	Elixir un lugar inadecuado como un sitio de paseo, con moito ruído, con xente ao redor que poida interferir.
Elixir o momento axeitado no que as dúas partes estean tranquilas e dispoñan do tempo necesario.	Elixir o momento inadecuado. Por exemplo: cando temos pouco tempo, cando estamos alterados etc.
Escoitar a persoa de maneira activa: mirar á cara, non interromper e asentir coa cabeza.	Non escoitar con atención. Acusar.
Intentar poñerse no lugar do outro: <i>Entendo que te enfades... Supoño que é difícil...</i>	Ameazar.
Pedir a opinión do outro: <i>Ti que opinas? Pareceche ben se...?</i>	Preguntar con reproche: <i>É que non sabías que...?</i>
Expresar as emocións: <i>Síntome...</i>	Dicir o que ten que facer o outro: <i>O que debes facer...</i>
Expresar desexos: <i>Gustaríame que...</i>	Cortar á outra persoa sen deixar que remate.
Aceptar os argumentos positivos do outro: <i>Iso si o vexo claro.</i>	Non escoitar.
Interiorizar o que o outro está comunicando.	Recordar os aspectos negativos do outro e menosprezar o que di.

Traballo en pequenos grupos

- Deseguido, pídolles aos meus alumnos que formen grupos de catro e que pensen nun conflito. Terán que poñer en práctica os elementos que facilitan a comunicación para resolvelo e os elementos que a obstaculizan. Prepararán unha pequena representación na que dous membros do grupo poñerán en práctica un diálogo eficaz e os outros dous un diálogo ineficaz.

Peche de actividade

Antes de dar por concluída a sesión, pódeseles pedir aos alumnos que completen en voz alta algunhas destas oracións. Poden escribirse no encerado:

- Aprendín _____
 - Sentínme _____
- Gustoume _____
 - Non me gustou _____

Definicións de emocións e sentimentos

Alegría: sensación de benestar e de seguridade que sentimos cando conseguimos algún desexo ou vemos cumprida unha ilusión.

Amizade: confianza e afecto desinteresado entre as persoas.

Amor: conxunto de sentimentos que unen unha persoa a outra.

Culpa: responsabilidade que se sente por cometer un acto incorrecto.

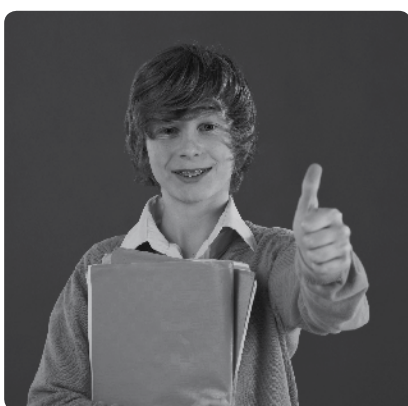
Desprezo: ter pouca estima por algo ou por alguén. Provoca rexeitamento e afastamento.

Enfado: sensación de anoxo que aparece cando as cousas non saen como queremos ou nos sentimos ameazados por algo ou alguén.

Envexa: sentimento de malestar ante o ben doutra persoa, desexando que a outra persoa perda ese ben.

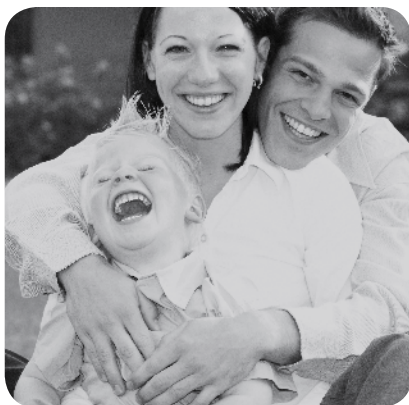
Esperanza: confianza en que ocorrerá ou se logrará o que se desexa.

Felicidade: estado de ánimo no que se goza do que se desexa.

Gratitude: agradecemento ou recoñecemento dun favor ou beneficio que se nos fixo.

Humor: estado de ánimo que leva a persoa a descubrir e expresar o que é cómico ou gracioso.

Medo: sentimento desagradable, con desexos de fuxida, ante a percepción dun perigo ou a anticipación dun mal posible.

Nerviosismo: estado de ánimo pasaxeiro ou prolongado que provoca intranquilidade.

Respecto: consideración que se ten cara á outra persoa.

Solidariedade: emoción que nos leva a interesarnos polos demais para axudalos de xeito efectivo cando se atopan en dificultades.

Tranquilidade: estado de paz interior e de harmonía.

Tristura: estado afectivo de decaemento causado pola frustración ou a dor emocional.

Vergoña: timidez que unha persoa sente ante determinadas situacións e que lle impide facer ou dicir unha cousa.

Material complementario

Ciencias Sociais 5

Quinto curso de Educación Primaria

Proxecto e edición: rodeira-grupo edebé

Dirección Xeral: Antonio Garrido González

Dirección de Edición de Contidos Educativos: María Banal Martínez

Dirección da área de Ciencias e Tecnoloxía: Xosé Estela Herrero

Dirección de Pedagogía: Santiago Centelles Cervera

Dirección de Producción: Xoán López Navarro

Equipo rodeira:

Coordinación Editorial: María Xesús Gómez Sanjurjo

Edición: María Otero González e Ánxela Seoane Ares

Pedagogía: Elsa Escolano Lumbreras

Deseño gráfico e cuberta: Xesús María Arana García, Luís Villardell Panicot e Mónica González López

Colaboradores:

Texto: Iván Calviño Gómez

Preimpresión: Copydrana S.L. e Fail Better Diseño Editorial

Calquera forma de reprodución, distribución, comunicación pública ou transformación desta obra só pode ser realizada coa autorización dos seus titulares, salvo excepción prevista pola Lei. Dirixase a CEDRO (Centro Español de Dereitos Reprográficos) se necesita fotocopiar ou escanear algún fragmento desta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 45).

O libro inclúe unha coidada selección de enlaces de páxinas web que rodeira-grupo edebé considera que poden ser de interese. Non obstante, estas páxinas non lle pertencen. Polo tanto, rodeira-grupo edebé non pode garantir a permanencia nin a variación dos seus contidos e tampouco se fai responsable dos posibles danos que poidan derivarse do acceso ou do uso das páxinas.

Os editores fixeron todo o posible por localizar os titulares dos materiais que aparecen citados na obra. Se involuntariamente algún foi omitido, os editores repararán o erro cando sexa posible.

É propiedade de rodeira-grupo edebé

© rodeira-grupo edebé, 2015

Rúa Rafael Alberti, 11- Baixo

15008 A Coruña

www.edebe.com

ISBN 978-84-8349-495-0 (obra completa)

Depósito Legal. B. 21365-2015

Impreso en España

Printed in Spain

Spain EGS, - Rosario, 2 - Barcelona